

Dr. T.G. van der Linden

Ondernemers met lef

Joods BAD ZANDVOORT 1881-1951

Dr. T.G. van der Linden

Ondernemers met lef

Joods BAD ZANDVOORT 1881-1951

Eerste druk, september 2015

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door de Vereniging Onderling Hulpbetoon te Zandvoort. De meeste data die gepresenteerd worden in dit boek zijn afkomstig uit de rijke documentatie van het Noord-Hollands Archief te Haarlem.

Foto's omslag: Edmund Lachmann uit Berlijn; Gustav en Sophia Eltzbacher-Raffalovich en hun neef dr. Carl Eltzbacher uit Keulen. Daaronder: Hotel Kurzaal, gezien vanuit zee, circa 1905, glasplaat Fotostudio Bakels. Op de achterzijde: een statieportret van het gezin Eltzbacher met dochters Rosa en Hedwig en schoonzoon Edmund Lachmann, rond 1885; daarnaast een luchtfoto van de Zandvoortse boulevard in 1951 en twee afbeeldingen van het Kurhaus, het centrum van Bad Zandvoort.

Ridderprint
drukkerij

Ridderkerk

Voorwoord

Dit boek vertelt de geschiedenis van 70 jaar Bad Zandvoort. Met 'Bad Zandvoort' werd de nieuwe bebouwing aangeduid langs de kust ten noorden van het oude dorp, vanaf 1881. Dat deze zeereep 'joods' gebied was, laat zich raden: heel het idee en het startkapitaal voor de bouw van een 'tweede Scheveningen' op deze locatie kwam van twee Duits-joodse ondernemersfamilies. Deze bleven ruim drie generaties lang betrokken op Zandvoort. In 1951 werd het restant van het joodse grondbezit aan de gemeente verkocht.

Als het woord 'joods' soms tussen aanhalingstekens wordt geschreven, is dit omdat ook anderen met de *founding fathers* afkomstig uit de joodse families Eltzbacher en Sulzbach meewerkten om een droom te realiseren: door de aankoop van grond, het bouwen van een villa, hotel of pension, het huren van een winkel, het pachten van een badinrichting, enzovoort. Zo kreeg Bad Zandvoort vorm. De regie was in joodse handen, de uitvoering een kwestie van gezamenlijke inspanning. Daarbij was ook de gemeente Zandvoort betrokken.

LEF is een Hebreeuws woord. Het betekent 'moed', maar ook 'hart.' Dit geeft de titel een dubbele strekking: de hoofdrolspelers hadden het lef om iets totaal nieuws te beginnen. En zij hadden hart voor de zaak. Men zag de onderneming graag slagen, stimuleerde initiatieven, deed wat nodig was en knoopte contacten aan om de bouw van het project te bevorderen.

Indrukwekkend is hoe sterk de tijd inwerkt op het verhaal. Perioden van economische crisis en twee wereldoorlogen wierpen het project aan de Zandvoortse kust ver terug. Soms was de droom ronduit een nachtmerrie, helemaal toen antisemitische sentimenten de overhand kregen en ons land werd bezet. Maar ook in de naoorlogse tijd vielen er rake klappen.

Het joodse grondbezit en werkkapitaal vormden de ruggengraat van Bad Zandvoort en voor kwamen een voortijdig failliet. Drie opeenvolgende joodse NV's zetten Bad Zandvoort op de kaart. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het sein op verkoop gezet: het startkapitaal moest (na veertig jaar) terug naar de aandeelhouders, de badplaats op eigen benen staan. Zo gemakkelijk echter kwam men niet van gedane investeringen af.

Zandvoort is altijd een plaats van ondernemers geweest. Ondernemersgeest komt in dit boek op talloze bladzijden ter sprake. Het verhaal over vervlogen tijden verbindt tegelijk heden en verleden. Dat joods en niet-joods de langste tijd samen optrokken, vormt een stimulans om ook vandaag invulling te geven aan saamhorigheid en coöperatie, met respect voor ieders eigenheid. Dit boek wil daaraan een bijdrage leveren.

Graag dank ik allen die hun medewerking verleenden aan de totstandkoming van dit boek: leden van het Genootschap Oud Zandvoort, vrijwilligers van het Zandvoorts Museum, Folkert Bloeme en last but not least de begunstigers en ondernemers die hun naam wilden verbinden aan deze publicatie en op de laatste bladzijde worden genoemd.

Teunard van der Linden

Inleiding

Bij het maken van dit boek kwamen twee unieke foto's boven water uit een archief in New York: een portret van Gustav Eltzbacher en een prachtige studiofoto van zijn gezin. Gustav Eltzbacher was de eerste president-commissaris van de Zandvoortse Bouwgrondonderneming. Een internationaal bankier, maar ook een jager die gek was op honden en het idee opvatte om op zijn jachtgebied een stuk duingrond te kopen en in ontwikkeling te brengen. Gustav Eltzbacher was tot zijn dood in 1901 onomstreden 'de baas van Bad Zandvoort.' Hij kon daarbij altijd rekenen op zijn broer Julius.

Op een gegeven moment wordt hij ingehaald door de tijd. Een nieuwe generatie treedt aan. Zijn neef Fritz neemt het stokje over en doet alles anders. Fritz Eltzbacher, van origine Keuls bankier, was bijna dertig jaar president-commissaris en betrokken bij de bouw van twee nieuwe joodse kusthotels: het Grand Hotel in 1897-1898 en nieuwe Kurhaus in 1913. Het uitvoerende werk werd in deze periode verricht door baron H.M. Collot d'Escury, een oud-officier, die de functie van directeur op het lijf geschreven was en bijna als een soort sheriff of locoburgemeester dagelijks in Bad Zandvoort aanwezig was.

Bad Zandvoort vormde voor veel Zandvoorters een vreemde wereld. De stadse mentaliteit, 'arrogantie' en relatieve rijkdom in het nieuwe Zandvoort botsten met het in zichzelf gekeerde dorp. Anderzijds leverde dat de nodige hulpkrachten in de vorm van badvrouwen en – mannen, kamermeisjes, hotelpersoneel, kuiers, koetsiers, chauffeurs, enzovoort. Langzaam werden oud en nieuw één. Men was in het oude dorp ook al een halve eeuw met het hotelwezen vertrouwd, rond Hotel Driehuizen en Hotel Groot Badhuis.

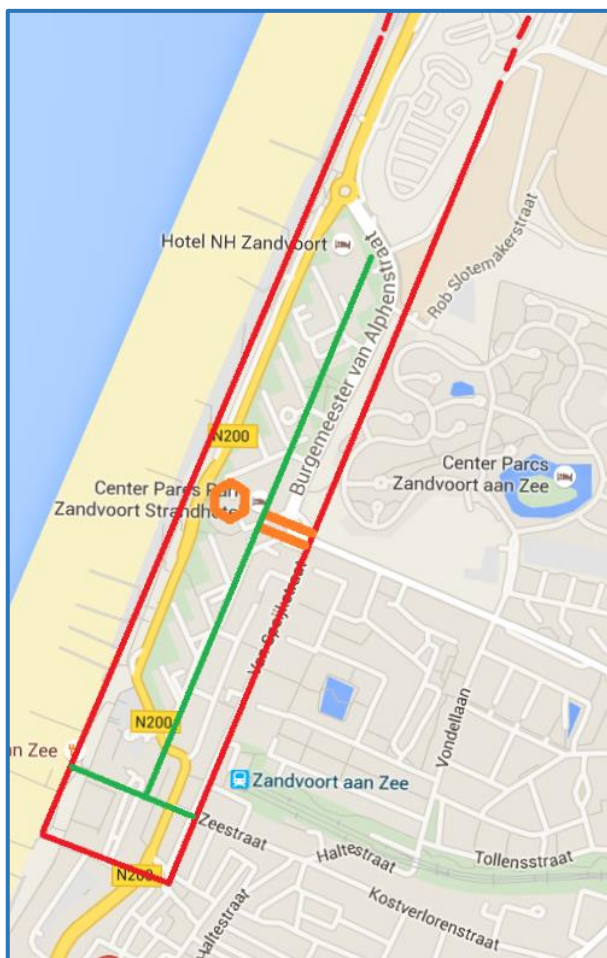
Het aantal aandeelhouders was beperkt en bestond vrijwel uitsluitend uit nazaten van de joodse families die Bad Zandvoort hadden gefourneerd. Wie waren zij? Waar woonden zij? Wat dachten zij? En wat was hun band met Zandvoort? Op deze vragen geeft dit boek een antwoord, waarbij langzaam de familieverhoudingen duidelijk worden en de contouren van een internationaal kader oplichten. Bad Zandvoort was bijna een 'Europees' project. Dit gold ook voor zijn best betalende gasten uit het Europese achterland. Zandvoort maakte deel uit van de *beau monde* en oefende aantrekkingskracht uit op de adel en rijke kooplui.

De crisistijd in de jaren dertig en daarna de oorlog raakt aan het leven van de hoofdpersonen van het verhaal. Zij moeten onderduiken, raken bezittingen kwijt, ontsnappen op wonderlijke wijze en doorstaan zware beproevingen. Na de oorlog komt de joodse onderneming hortend en stotend weer op gang, als de overlevende commissarissen en aandeelhouders elkaar weer opzoeken. De vraag is wat hun bezit in Zandvoort nog waard is. De eerste berichten daarover zijn rooskleurig. Dan echter volgt een enorme domper...

Het verhaal eindigt met de verkoop van het resterende grondbezit en de onvermijdelijke liquidatie van de Zandvoortse Terrein Maatschappij. Daarmee kwam na precies 70 jaar een einde aan de joodse diaspora in Bad Zandvoort.

Inhoud

Voorwoord		3
Hoofdstuk 1	De Zandvoortse Bouwgrondonderneming 1880-1896	7
Hoofdstuk 2	De Zandvoortse Terrein- en Hotel Maatschappij De begin jaren 1896-1900	25
Hoofdstuk 3	De dagenraad van een nieuwe eeuw Bad Zandvoort in de jaren 1900-1910	35
Hoofdstuk 4	Tijden van groei en crisis Bad Zandvoort in de jaren 1910-1920	51
Hoofdstuk 5	De steppe zal bloeien Bad Zandvoort in de periode 1920-1930	67
Hoofdstuk 6	Als de avond valt en de nacht komt De periode 1930-1945	81
Hoofdstuk 7	Vereffening en wederopbouw Het einde van de ZTM, 1945-1951	93
Bijlagen	Lijst van joodse commissarissen Lijst van uitbaters Hotel Kurzaal en Kurhaus / Casino Begunstigers	110

Het zuidelijke deel van Bad Zandvoort. De zeereep van de Eltzbachers

liep van het Schuitengat tot het latere Noorderbad. In groen de oude Mezgerstraat en Zeestraat. In oranje: projectie van de Passage en het Kurhaus op de kaart van het huidige Zandvoort.

1

De Zandvoortse Bouwgrondonderneming

1880-1896

Op de laatste dag van 1880 kochten de joodse broers Gustav en Julius Eltzbacher, geboren in Duitsland en werkzaam als kooplui en bankiers in Amsterdam, een groot stuk duingrond aan zee. Het terrein waarop zij hun oog hadden laten vallen, bevond zich ten noorden van het vissers- en hoteldorp Zandvoort. De oppervlakte bedroeg 43,5

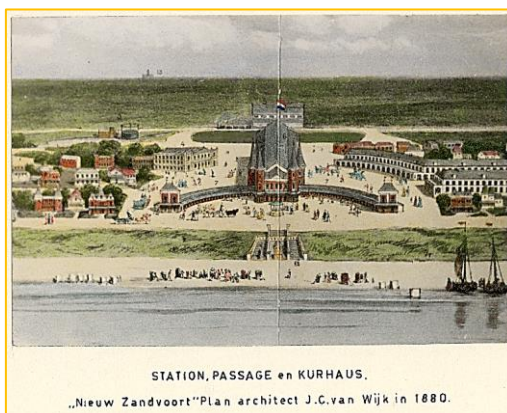

hectare, ofwel 87 voetbalvelden. Het perceel liep van het Schuitengat en Hotel Kaufmann (uit 1879) tot aan de grond van de Borski's in Bloemendaal. De lengte van de zeereep bedroeg 2,2 kilometer, de breedte 200 meter.

Op de hoek van de Schuitengat en de Stationsstraat lag de zuidelijke grens van de duingronden die de Eltzbachers in 1880 kochten.

De opzet was om de aangekochte grond te effenen, te bebouwen en te verkopen en zo een 'eersterangs badplaats' te stichten. Gegadigden waren hoteliers, pensionhouders, speculanten, zakenlui, aannemers, badgasten en particulieren. Kopers hadden de contractuele verplichting hun perceel binnen een jaar te bebouwen, na goedkeuring van de bouwplannen door de NV. Zo ontstond – in de beginjaren razendsnel en daarna geleidelijk – een nieuw Zandvoort: een lintdorp bovenop het oude vissers- en hoteldorp, met een eigen station, infrastructuur, winkelgalerij, badinrichting, enzovoort.

Gustav Eltzbacher werd geboren in 1832. In 1872 werd hij Nederlands staatsburger, uit protest tegen de Pruisische overheersing in zijn geboorteland. Eltzbacher woonde in een groot pand aan de Herengracht in Amsterdam, vlak bij de bank van de familie, die later opging in de Amsterdamsche Bank (nu: ABN-AMRO). Hij hield van jagen en van het buitenleven en liep meestal met een stel honden om zich heen. Voorheen kwam hij naar de Zandvoortse duinen om er te jagen. Eltzbacher was joods, initiatiefvol en vermogend. Hij trouwde in 1863 met Sophie Raffalovich, een bankiersdochter die opgroeide in Odessa en Russisch-joodse (voor)ouders had. Sophie Eltzbacher was kunstzinnig en tekende veel in haar vrije tijd. Ook verzamelde zij porselein. Zij kreeg twee dochters, Rosa en Hedwig, die beiden in Amsterdam werden geboren en opgroeiden. In de zomer

STATION, PASSAGE en KURHAUS.

„Nieuw Zandvoort“ Plan architect J.G.van Wijk in 1880.

verbleef de familie in Zandvoort, in de winter in Amsterdam, waar Sophie een aantal vrouwenkringen leidde en maatschappelijk actief was.

Net als bij de hotels in het dorp bezochten aanvankelijk vooral adellijke en gefortuneerde gasten het badhotel en de Passage die de Bouwgrondonderneming in Bad Zandvoort realiseerde. De naam van het hotel, Hotel Kurzaal (Kursaal), kwam in verschillende West-Europese kustplaatsen en kuuroorden voor. 'Kuren' stond daarbij voor kuren, maar ook voor converseren. De kuurhotels waren luxe oorden, met hotelbedienden, gemeub-

ileerde kamers, conversatieruimten en live muziek. De bezoekers behoorden tot de Europese elite. Rond 1900 zou het karakter van de badplaats Zandvoort veranderen onder invloed van de komst van de tram (in 1898) en veel dagjesmensen uit de grote steden.

Gustav en Julius Eltzbacher, hun oudere broer Moritz en de drie joodse bankierbroers Emil, Rudolph en Moritz Sulzbach investeerden via de Bouwgrondonderneming in:

- a) de aankoop van grond;
- b) de aanleg van een spoorlijn en een treinstation;
- c) de bouw van een winkelcomplex, hotel en negen villa's;
- d) de aanleg van een boulevard;
- e) een stratenplan;
- f) de bouw van een gasfabriek;
- g) de aanleg van een badinrichting;
- h) het klaarmaken van bouwkvelds;
- i) de aanleg van ontspanningsactiviteiten (tennisbanen, roetsjbaan, kiosk etc.)
- j) het opleiden en aanstellen van personeel

Een plan dat diverse keren op tafel kwam, maar nooit doorging was de bouw van een wandelpier. Stratenplannen werden nog door particuliere ondernemers ontworpen, later in samenwerking met de gemeente. Dit geldt ook voor de verlichting, riolering, etc.

De grond werd officieel gekocht van de familie Barnaart, waarvan op dat moment alleen de minderjarige dochter Maria Catharina nog in leven was. Haar zaken werden behartigd door oud-militair A.C.J. de Favauge, die het contract met de Eltzbachers tekende.

De Eltzbachers waren thuis met zes broers en een zusje Fanny. Toen hun ouders in 1869 overleden waren, stichtten zij een joods bejaardenhuis en zusterhuis in een groot park in Keulen. De oudste broer Louis, die bijna twintig jaar ouder was dan Julius die als laatste geboren werd in 1837, was een halfbroer.

Louis Eltzbacher (1818-1875) en zijn vrouw Helene Spiro, op twee standsbewuste studiofoto's. Foto's Leo Baeck Institute.

De enige zoon van Louis, dr. Carl Eltzbacher te Keulen (foto rechts), trad in 1896 samen met zijn neef Fritz, de tweede zoon van Moritz, vanuit de jongere generatie toe als commissaris. De joodse bankiersfamilie Sulzbach leverde vanuit thuisstad Frankfurt behalve kapitaal ook een aantal commissarissen voor het kleine bestuur van de Bouwonderneming in Zandvoort. Emil Sulzbach was ook een tijd lang commissaris (foto links).

Drie maanden na de eerstesteenlegging van het Kurhaus en de Passage op 25 februari 1881 door Rosa en Hedwig, de dochters van Gustav Eltzbacher, was er al enorm veel werk verzet en was het landschap onherkenbaar veranderd. Over de hele linie liep aan de zeekant een *heirweg* (herenweg) van twintig meter breed, waarvan op dat moment ongeveer de helft bestraat was. Dit was het begin van de (noord)boulevard. De bouwkvavels aan de boulevard waren tot vier keer zo duur als kvavels in de achterliggende straten.

Reizigers via het spoor uit de richting Amsterdam arriveerden na een tocht door het brede duinlandschap tussen Haarlem en Zandvoort onder de houten overkapping van het nieuwe Zandvoortse treinstation. Dit bestond uit een afgesloten stationshal en een open aankomsten- en vertrekhal. Het spoor liep nog verder door naar een rangeerterrein. Een dagretour per stoomtrein van Amsterdam naar Zandvoort kostte bij de opening van de spoorlijn in juni 1881 in de eerste klasse 1,95 gulden, in de tweede klasse 1,50 en in de houten rijtuigen van de derde klasse 0,95 cent. In deze laatste rijtuigen, die direct volgden na de stoomlocomotief (zie de tegeltableaus van de oude wachtkamers op perron 5 van Station Haarlem) werden ook goederen vervoerd.

Tallose uithangborden maakten de reizigers bij aankomst wegwijs. Kuipers, personeel en leveranciers konden langs de karrenpaden omhoog klimmen naar het station met hun goederen. Tussen de karrensporen voerde een monumentale trap met leeuwenbeelden omhoog naar de winkelgalerij. Men was niet zomaar bij de Passage: de leeuwentrappen telden achtenveertig treden, verdeeld over drie maal zestien treden en twee rustplateaus. Het was, zeker in de zomer, een flinke klim om in Bad Zandvoort te komen!

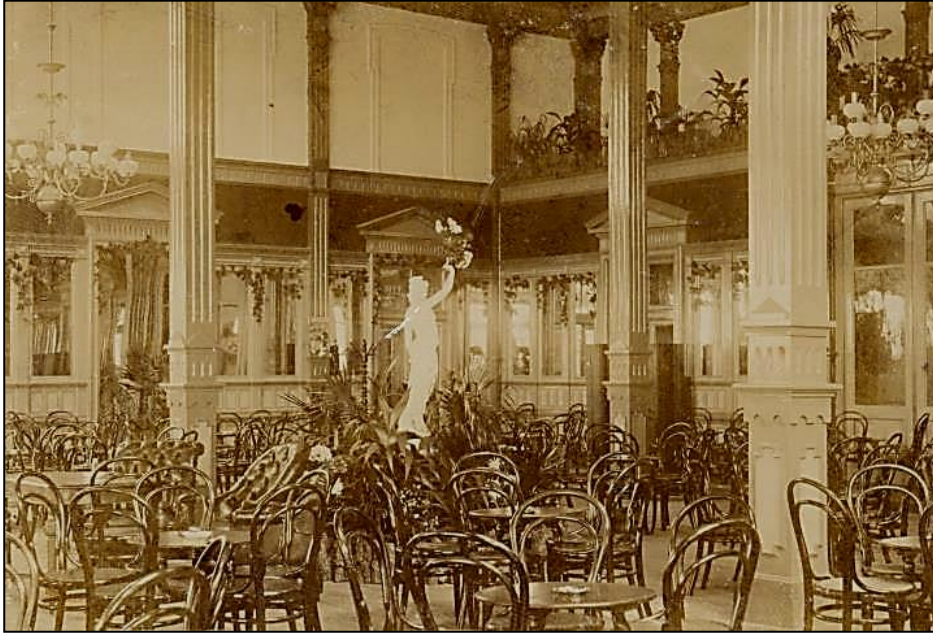

ACHTERZIJDE KURHAUS-HOTEL IN 1881.

De Passage was een fraai symmetrisch gebouw met 26 winkels van zes bij zes vierkante meter. Boven de winkels bevonden zich 26 bovenwoningen met dezelfde afmetingen, ten behoeve van de winkeliers. Later werden deze ook verhuurd aan badgasten. De woningen hadden hun ingang buitenom aan de lange zijden van de Passage. De steunberen van het gebouw

waren versierd met twaalf fraai bewerkte Europese wapenschilden. Lagen met speksteen vervolmaakten naar de mode van de tijd de schoonheid van de Galerij.

Twee halve trappen leidden van de openslaande deuren aan de zijkant van de Passage naar de etages met kamer en suite. Het gebouw was honderd meter lang. De indrukwekkende glazen overkapping liep nog verder door tot aan de entree van Hotel Kurzaal. Voorbij de laatste winkels bevonden zich twee overdekte zijingangen. Deze waren versierd met ranke Ionische pilaren. De overkapte ruimte tussen de twee zijingangen was gedacht als speelplaats voor kinderen. Bij de hoofdingang van de Passage sierden twee Korinthische zuilen de entree. De Dr. Joh. G. Mezgerstraat liep onder dwarskap door, maar veel verkeer was er niet. De Passage, waarvan ook het interieur fraai vormgegeven was met een reeks sierlijke koperen gaslampen en een rij zwarte schildknaapjes op de stijlen tussen de etages, was een gebouw met allure. In het buitenland, zoals in Londen, Parijs, Milaan en Brussel, bestonden al langer passages. In Nederland waren dit er slechts een paar. Bijzonder aan de Passage van Zandvoort was dat het gebouw los in de ruimte stond met zijn steunberen, glasvensters en wapenschilden. Passages in stedelijk gebied waren vaak inpandig. Architect J.C. van Wijk uit Rotterdam maakte van de Passage een waar meesterwerk, net als van Hotel Kurzaal met zijn omarmende vleugels in de richting van de zee. Men betrad de hoofdingang van het hotel via de opgang in de Passage. Het deftige badhotel, waarin alle bordjes in het Frans waren, had een vierkante, door zuilen geflankeerde grote zaal van twintig bij twintig meter. Aan het hoofdgebouw waren twee kwartronde cirkels of *crescenten* verbonden, waarin de kamers van het hotel waren ondergebracht. In totaal telde het hotel 46 kamers, die aan de zeezijde verbonden waren met een doorlopende veranda.

De grote zaal met de zuilen in het interieur van Hotel Kurzaal, ca. 1895. De zaal heeft een klassieke uitstraling door de zuilen, pilasters en timpanen boven de ingangen. De spiegels met guirlandes en de statige koperen kroonluchters versterken dit effect. Foto Zandvoorts Museum.

Op de rondingen van de hotelarmen kon een verdieping worden gebouwd. Ook kon eventueel een twee halve ring om de bestaande heen worden gebouwd. Deze plannen zijn nooit uitgevoerd. Op de hoeken van beide zijvleugels bevond zich een gebouwtje met twee verdiepingen, bestemd voor de directie van het hotel en de badarts (aan de zuidkant) en als biljart-, lees- en muziekzaal (aan de noordkant). Beide symmetrische gebouwen hadden een oppervlakte van tien bij vijftien meter. In het hotel bevonden zich enkele kiosken. Ook was er een balie voor de handel in aandelen en opties. De conversatie verliep in het Frans. Aan de zee kant bevond zich een groot terras van liefst veertig bij honderdzestig meter. Op het terras stond de muziektent, een lantaarnvormig gebouw dat grotendeels van glas was. Stak men achter het muziekgebouw de boulevard over, dan begonnen daar de gemetselde leeuwentrappen naar het strand. Op het strand was de badinrichting en stonden zo'n honderd koetsjes gereed om gasten van een zeebad te laten genieten. Bij de badinrichting werkten lokale inwoners, die vertrouwd waren met de zee en het strandleven. Een zeebad per badkoets kostte 50 cent eerste klasse en 25 cent tweede klasse (zonder schaamkap).

Vroege opname van de Passage en de entree van Hotel Kurzaal, 1882.
Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

De straat parallel aan de boulevard heette aanvankelijk de Galerijstraat, maar daarna al snel de Dr. Joh. G. Mezgerstraat, naar de beroemde arts en haptonoom uit het Amstelhotel, die onder anderen keizerin Sisi behandelde en naar zee stuurde. De Mezgerstraat had volgens plan gebouwd moeten worden in de stijl van de Parijse Rue de Rivoli: met een overdekt voetpad, bogen en galerieën, die aansloten op de Passage en ook bij slecht weer beschutting zouden bieden. Dit ambitieuze plan werd alleen verwezenlijkt bij de bouw van Hotel Belvédère, direct naast de Passage. Dit werd gebouwd in 1882. Spoedig daarna werd het plan om 'de beste straten van Londen en Parijs' in Zandvoort na te bouwen, opgegeven.

Winkels Passage, mei 1881			Hotel Kurzaal
			<i>Zuidkant</i>
G.J. Droste	Haarlem	Confiseur, chocolaterie	Passage 13
Mineraalinrichting	Amsterdam	?	Passage 12
Bureau Kioskonderneming	Amsterdam	Exploitatie Passage	Passage 11
nog te huur			Passage 10
F. Goetzijt	Amsterdam	Bierhalle	Passage 9
nog te huur			Passage 8
I. Franco Mendes & V.d. Elst	Amsterdam	Wijnhandel	Passage 7 (joods)
nog te huur			Passage 6
Etienne Delaunoy	Amsterdam	Kunsthandelaar	Passage 5
Wm. Hanau & Co.	Den Haag	Confectie	Passage 4 (joods)
Mr. W. Jager Gerlings	Haarlem	Bodega, wijnen	Passage 3
G.L.A. Amand	Amsterdam	Drukkerij	Passage 2
J. Rensburg	Den Haag	Kapperszaak	Passage 1

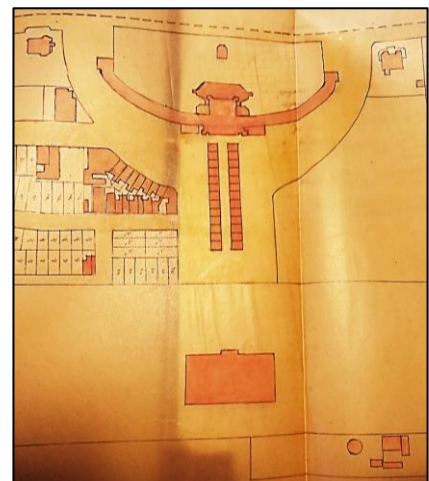
Winkels Passage, mei 1881		Hotel Kurzaal	
			<i>Noordkant</i>
F.H.J.C.L. Goetzijt	Amsterdam	Restaurant Du Passage	Passage 14
Goetzijt	Amsterdam	Restaurant De Passage	Passage 15
nog te huur			Passage 16
P.W. ter Plegt	Haarlem	IJs, gebak, likeur, thee	Passage 17
? L. Migny	Amsterdam	Coiffeur Maison Migny	Passage 18
E.H. Krelage & Zn.	Haarlem	Bloemisterij, kruiden	Passage 19
C. Blooker Th.Zn.	Amsterdam	Sigarenmagazijn	Passage 20
J. Mendelson	Amsterdam	Stoffeerder	Passage 21 (joods)
? Van Laar	?	Vis, comestibles ?	Passage 22
B. Citroen & Co.	Amsterdam	Juwelier	Passage 23 (joods)
? Lazare	?	?	Passage 24
W.D. Nolting	Haarlem	Herenconfectie	Passage 25
F. Halewijn Chevalier	Den Bosch	Wijnen, likeur	Passage 26

Ruim de helft van de eerste ondernemers in de Passage kwam uit Amsterdam, een kwart uit Haarlem. Etienne Delaunoy (Passage 5) werd in 1919 geboren in het Franse Meaux. Hij was aanvankelijk kapper en parfumeur, later kunsthandelaar en amateur landschapschilder. Hij overleed in Zandvoort op 21 juni 1884. Het Algemeen Handelsblad wijdde een in memoriam aan hem. Pieter A. Scheen nam Delaunoy in 1981 als kunstschilder op in zijn *Lexicon van beeldende kunste-naars in de negentiende eeuw*.

Klerenverkoper W.D. Nolting (Passage 25) was secretaris van de in 1881 in Haarlem opgerichte Vereniging tegen drankmisbruik. De bekende koek- en banketbakker G.J. Droste (Passage 13) verkocht zijn producten vanaf 1863 aan het Verwulft in Haarlem, waaronder de bekende chocoladepastilles. In 1890 opende hij een eigen chocoladefabriek aan het Spaarne.

Jacob Meldelson (Passage 21), afkomstig uit Londen, was een van de vier joodse winkeliers in de Passage. Hij trouwde op 12 augustus 1868 met Sarah Thors van de Herengracht. Meldelson overleed op 10 mei 1884 in Heemstede, 43 jaar oud. Een andere joodse familie Thors woonde later in de bekende Villa Hortense.

De as van Bad Zandvoort met het station, de Passage en Hotel Kurzaal. Rechtsonder de gasfabriek, rechtsboven Villa Henriëtte, linksboven Villa Sophia. Daaronder Hotel de l'Océan, Villa Sommara en Hotel Belvédère, met de villa's van N.H. Peters.
Bron: NHA.

In de Passage hield men van deftig. Kapper Migny adverteerde uitsluitend in het Frans en de Haarlemse bloemist Krelage gaf zijn bloemenzaak in de Passage de deftige Latijnse naam *Emporium Horti Krelageani*. In de leessalon in de Passage lagen tijdschriften in het Frans, Duits en Engels en een advertentie voor een winkelkracht vermeldde 'dat kennis van vreemde talen tot aanbeveling strekte.' Het Kurhaus en de Passage waren ondenkbaar zonder het Europese achterland, dat dankzij de treinverbinding binnen handbereik lag.

De nieuwe *Badgastencourant* registreerde welke gasten er in het dorp waren en waar deze verbleven. Op 6 juli 1881 verbleven er 424 badgasten 'met 58 bedienden.'

In 1882 betrok vrouwennetwerk Arbeid Adelt een huurpand in de Passage. De vrouwenbeweging zou nog turbulente ontwikkelingen doormaken tot de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 en het daadwerkelijke vrouwenkiesrecht in 1919. Arbeid Adelt zou meer dan dertig jaar in de Passage blijven. De vrouwenbeweging had daarnaast een pand in het dorp voor activiteiten en manifestaties.

Soms had men in de Passage hart voor liefdadigheid en de heersende armoede. Zo hing bij de Amsterdamse Kioskvereniging een collectebus voor weduwen en wezen onder de Zandvoortse vissersfamilies. De bus hoorde bij een steunfonds dat beheerd werd door de heer Wolff uit Amsterdam en burgemeester Boerlage. Op zaterdagavond 3 september 1881 was de Passage feestelijk verlicht voor een Bal masqué. Entreekaarten waren verkrijgbaar 'bij alle kiosken in Amsterdam.' De opbrengst was bestemd voor een het goede doel.

De fraaie, gekrulde koperen lampen in de Passage werden verlicht met gas dat gemaakt werd in de eigen gasfabriek van de Zandvoortse Bouwgrondonderneming. Ingenieur Eduard Kuinders, die ook bij het spoor betrokken was, was directeur van deze fabriek die zogenaamd *Pintchgas* produceerde. Dit was genoemd naar de Duitse ingenieur Pintch en werd oorspronkelijk in treinen van de Pruisische Staatsspoorwegen gebruikt. De Eltzbachers haalden het (dure) gas naar Zandvoort en de Zandvoortse spoorlijn. Het was uit de tijd om rijtuigen te verlichten met olie of stearinekaarsen en spiegels. Beter was het vetgas te gebruiken, waartoe inmiddels ook de Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij besloten had.

Het gas uit de fabriek diende ook de verlichting van Hotel Kurzaal, waarvan D.H. de Haan de eerste hotelhouder was. Ook diverse villa's en een aantal andere hotels en pensions in Bad Zandvoort maakten via een ondergronds buizenstelsel gebruik van het gas uit de fabriek.

Muziek was een factor van belang in het vroege strandleven. Het Kurhotel had een apart muziekpodium en een eigen muziekband: de Zandvoorter Kurzaal Kapel. Deze speelde ook wel buiten de deur, zoals op 4 juli 1881 in Amsterdam. Op 11 augustus werd een ingelast benefietconcert gegeven voor de weduwe van een verdronken Zandvoortse badman. Er speelden ook gastorkesten in het hotel, zoals het muziekkorps van de Vestingartillerie (mei 1882; augustus 1883) en zelfs symfonieorkesten. Het Kurhotel bleef in het eerste jaar ook in de winter open. Dit was een hoge ambitie, want gasten waren er bijna niet in de winter.

Een van de eerste kopers die zich bij de gebroeders Eltzbacher meldde voor een bouwperceel

was Nicolaas Hiëronymus Peters. Deze kocht op 17 maart 1881 een kavel op 'de geprojecteerde Galerijstraat' ten zuiden van de Passage. Hij bouwde er een aantal huurvilla's, gevolgd door een hotel met een overdekte galerij: Hotel Belvédère. Dit zou tot 1916 familiebezit blijven.

De huurvilla's van Peters behoorden tot de oudste bebouwing van Bad Zandvoort. De duingrond is nog goed zichtbaar. Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

De arcaden aan de voorzijde van Hotel Belvédère. Meer arcaden werden er niet gebouwd in Bad Zandvoort, hoewel dit oorspronkelijk wel de bedoeling was.

Op 10 maart 1881 kochten de heren Bordes en Louwerse en weduwe Uit den Bogaard zestien aren langs de boulevard, waarop zij twee ruime, geschakelde villa's bouwden. Deze kwamen veertig jaar later als één pand in handen van de joodse regentes mevrouw Asscher-Lissauer. In 1930

werd het joods-orthodoxe Hotel de Favauge erin gehuisvest. Een andere vroege koper van een stuk bouwgrond was Jan Christiaan van Wijk uit Rotterdam, de architect van de Passage en Hotel Kurzaal. Van Wijk kocht een stuk grond van zeven aren aan de boulevard, vlak bij de Dr. Smitstraat. Hij stierf in 1891 in Zandvoort.

Opmerkelijk was de transactie van de Eltzbachers met aannemer Fokke Klaas Osinga te Amsterdam en zijn kompaan, de Delftse geldschietter en fabrikant Frederik Willem Braaf. Zij kochten half april 1881 'het neusje van de zalm' : het gehele stuk grond langs de boulevard tussen de Dr. Smitstraat en Villa Sophia, inclusief Hotel de l'Océan. Met de koop was een recordbedrag gemoeid van 89.600 gulden. Braaf en Osinga verkochten de grond door aan geïnteresseerde particulieren, zoals mevrouw Magdalena Ledeboer, wier man zomers een winkel in de Passage had. Overigens was Fokke Osinga, die ook een bekend figuur was binnen de vrijzinnig hervormde (modernistische) beweging, geen onbekende van de Eltzbachers: hij was de aannemer van de bouw van de Passage, waaraan hij op dat moment de laatste hand legde. De Passage ging begin mei 1881 open.

In 1882 waren de winkels in de Passage opnieuw te bevragen bij de Kioskvereniging. In het voorjaar was hard gewerkt aan de aanleg van een elektrische tramlijn. Op 9 juni 1882 werd de dienstregeling van kracht. Het was pas de tweede elektrische tram ter wereld. De tram reed vanaf het station via de Kostverlorenstraatweg naar Park Kostverloren. Daar de tram de nodige technische gebreken vertoonde, slecht bestand was tegen zandverstuivingen, regelmatig stil bleef staan bij de stroomloze lussen in het parcours en te weinig zitcapaciteit had, maakte hij zich niet onmisbaar in het eerste seizoen. Sterker: het bleef bij één seizoen. Daarna verdween hij weer uit het straatbeeld.

Het personeel van de tram uit 1882, poserend bij de Passage. Links de houten remise van de elektrische tram. Collectie GOZ.

In 1882 werd Villa Sophia voltooid met zijn vele kamers en salons. Gustav Eltzbacher verbleef hier met zijn gezin in de zomermaanden, omringd door gasten uit binnen-en buitenland.

In 1883 nam restaurateur Ferdinand Klas Grand Café du Passage van F. Goetzijdt over en breidde de zaak met één pand uit. Vanaf de noordelijke hoek bij het hotel besloeg het restaurant Passage 14, 15 en 16. Klas was gehuwd met Maria Nattland. Hun zoontje Maximilian, in Zandvoort geboren, stief al na enkele maanden.

Ernst Thomas uit Keulen opende in 1883 een Weinkneibe in de Passage, waar hij 'gegarandeerd zuivere Moesel- en Ahrwijnen' schonk. Het ging goed met de Passage. Enkele kranten berichtten dat het er gezellig was en vrolijk toeging, vooral 's avonds.

Half februari 1883 bood Peters Hotel Belvédère al weer te koop aan. Mogelijk voorvoelde hij de komende crisistijd. Het hotel telde vijftientig kamers en had een grote zaal van 175 vierkante meter. Het had een kasteleinswoning, bier- en provisiekelder, kegelbaan, gasleiding en elektrische schellen. De naam Peters komt nog tientallen jaren voor in Bad Zandvoort. Zo'n vaart liep het niet met de verkoop.

Naast vier joodse winkels in de Passage waren er in 1883 drie joodse hotels in Zandvoort: Hotel Welgelegen bij de dorpspomp tegenover de Nederlandse Hervormde Kerk, Hotel Jacobsen bij de Passage en Hotel Victoria eveneens in Bad Zandvoort, bij het station. Door de economische crisis zouden ze alle drie spoedig weer verdwijnen. De eigenaars van deze hotels kwamen uit joods Amsterdam.

In 1884 sloeg de economische crisis toe, die ruim twaalf jaar zou duren. Tekenend genoeg vinden we het Algemeen Handelsblad, dat in de jaren daarvoor uitvoerig aandacht besteedde aan Nieuw Zandvoort, in de jaren 1884 en 1885 *geen enkel bericht* over het project aan de

kust. De bouw van de badplaats lag stil. Ondernemers en bouwondernemingen gingen failliet. Anderen hielden het hoofd met moeite boven water. Weer anderen zagen kansen. Zo vestigden de gebroeders Schraven uit Utrecht zich in 1885 met hun Koophuis voor Engelse en Amerikaanse artikelen met twee winkels in de Passage. Nieuwe inwoners hadden meubels en huisraad nodig, was de gedachte. Het filiaal keerde na twee jaar niet meer terug in de Passage.

De gerants zijn er klaar voor, maar het publiek blijft weg in de Zandvoortse Passage ten tijde van de crisisjaren. Collectie Zandvoorts Museum.

Het verging de Haarlem-Zandvoort Spoorweg Maatschappij (H.Z.S.M.) de eerste vijf jaar onder president-commissaris Gustav Eltzbacher en directeur Eduard Kuinders redelijk goed. Het investeringskapitaal was nog niet helemaal op. Over het jaar 1886 boekte de maatschappij een winst van 11.056 gulden. Vijfduizend gulden hiervan werd gereserveerd voor het Vernieuwingsfonds. De rest van het bedrag werd uitgekeerd aan de aandeelhouders. Het positieve resultaat was vooral te danken aan het opheffen van station Staten Bolwerk en de nauwe samenwerking met de Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij. De overige resul-

taten waren mager ten gevolge van het aanhoudende slechte weer in de zomer van 1886. Toch werden er meer dan 218.000 personen vervoerd en bijna 4.300 kilo aan goederen. Besloten werd in samenwerking met de H.IJ.S.M. in de zomertijd goedkope retourbiljetten aan te bieden om het aantal reizigers op te voeren.

In 1887 wachtten in Bad Zandvoort een vernieuwde muziekzaal, dagelijkse concerten, voorstellingen en feestelijkheden op het strand de badgasten op. Deze waren – in een kortstondige ervaring van de ondernemersgeest – georganiseerd door het *Syndicaat tot exploitatie van Hotel Kurzaal en de Passage*. Daarachter stak zonder twijfel de hand van de Eltzbachers, die Eduard Kuinders het syndicaat lieten vormen. De exploitatie van het hotel bleef in handen van Fritz Flöcke. Het initiatief tot dagelijkse concerten hield maar kort stand. In 1888 werden nog enkele concerten door het syndicaat op touw gezet, in 1889 hielden de concerten op. Daarop probeerden enkele badgasten muziek naar het hotel te halen. Flörcke vertrok na zes seizoenen. In 1890 werd H.C. Gaarlandt de nieuwe hotelhouder. In 1891 bemoeide burgemeester Engelberts zich persoonlijk met de muziek, door een Duits ensemble voor de zomermaanden naar Zandvoort te halen. Hij hield zich wel het recht voor ook andere plaatsen dan het Kuurhotel aan te wijzen voor uitvoeringen.

Het syndicaat had nog een plan: de bouw een casino en zo mogelijk zelfs van een nieuw hotel. Voorlopig echter was het behelpen. In 1892 werden vier van de vijf kleine huurvilla's van de Bouwgrondonderneming op de kop van de Zeestraat tijdelijk als casino ingericht.

Engelberts bemoeide zich ook met de zeebaden. Hij kreeg het in de gemeenteraad voor elkaar alle zeebaden door de gemeente te laten exploiteren. Dit betekende dat sommige hotels hun rechten kwijt raakten. De badinrichtingen bleven wel gewoon bestaan. Het raadsbesluit was een signaal dat het strand publiek, en geen private ruimte was. De zee en het strand waren van iedereen. Wel bestond er betaald en onbetaald zwemmen. De gemeente stelde van alles de prijzen vast. In 1892 opende, naast Droste, ook chocoladefabriek Van Houten uit Weesp een winkel in de Passage, die bekende merken aan zich wist te binden.

In de tachtiger jaren raakten de families Eltzbacher en de Berlijns-joodse familie **Lachmann** door een dubbelhuwelijk van hun kinderen nauw met elkaar verbonden. De bemiddelde

familie Lachmann, rijk geworden in de graanhandel, was van Poolse afkomst en nauw betrokken bij de joodse gemeenschap in Berlijn. Het ouderlijk huis in Tiergarten was zo groot dat het later de Japanse Ambassade kon herbergen (tekening). Vader Salomon Lachmann had goede contacten bij het Pruisische leger en aan het hof en kreeg de eretitel *Geheimrat*. Toen hij stierf, woonde Wilhelm I zijn begrafenis bij. Zijn twee jongste zoons Edmund en Georg trouwden beiden

met een Amsterdams-joods meisje Eltzbacher. Als eerste deed Edmund Lachmann, in 1883, zijn intrede in de familie. Hij trouwde in Amsterdam met Rosa. Een jaar later volgde het huwelijk van zijn broer Georg met Hedwig Eltzbacher. Beide echtparen vestigden zich in Berlijn. Edmund had daar in de Bendlerstrasse een nieuw familiehuis gekocht. Hij haalde als eerste in de familie een graad in de rechten en zette zich als Dr. Edmund Lachmann in voor de opvang van joodse vluchtelingen uit Oost-Europa en Rusland, die in Berlijn over straat zwierven. Hij zorgde voor voedsel, onderdak, papieren en transport. Ook was hij twintig jaar

lang voorzitter van de joodse gemeenschap in Berlijn. Hij bracht het in het leger nog verder dan zijn vader en werd een van de eerste joodse officiers in het Pruisische leger.

Rosalie en Hedwig woonden naast elkaar in Berlijn. Rosalie had haar huis in Nederlandse stijl ingericht, met Nederlandse spullen, stoffen, schilderijen, et cetera. Over en weer werden diverse familiebezoeken afgelegd tussen de families Eltzbacher en Lachmann. In de zomer vonden deze in Zandvoort plaats, waar ook de vier kinderen van Rosa (Ernst, Carl, Fritz en Dora) en drie kinderen van Hedwig (Hans, Hetty en Olga) regelmatig kwamen logeren. Later zouden Fritz en Olga Lachmann-Warburg zich vestigen aan de Herengracht.

Rosa hield behalve van tekenen, kunst en porselein van paardrijden. Door een ongelukkige val van haar paard stierf zij in 1901 in Berlijn op 38-jarige leeftijd. Hedwig nam de opvoeding van de kinderen op zich, samen met haar onfortuinlijke zwager Edmund.

Dat het zweele Zandvoort aantrekkingskracht uitoefende op stedelingen uit de Duitse hoofdstad, mag blijken uit de aankoop door een ander familielid, ene Clara Lachmann, in 1886, vlak na het dubbelhuwelijk, van een stuk grond aan de boulevard, waarop zij een grote villa liet bouwen. Alleen al de grond kostte 21.300 gulden. De villa werd opgetrokken uit Groninger steen, had prachtige details en was voorzien van een fraaie toren. Aannemer Van Noppen had het huis ontworpen en bouwde het in de winter van 1886 'in Engelse stijl voor de Duitse

dame.' Wie zij precies was binnen de familie is niet duidelijk. Na 1900 gaf zij vanuit Zandvoort nog een paar keer een gift voor het goede doel, wat aangeeft dat zij er ook na de dood van Gustav en Sophia Eltzbacher bleef komen.

De Boulevard de Favauge. Hier bevond zich de villa van Clara Lachmann uit Berlijn. Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

Lucie Mosse in Berlijn, 1900, dochter van de joodse uitgever van de Berliner Zeitung. In 1909 trouwde zij met Hans Lachmann. Daarnaast de 14-jarige Rosa Eltzbacher. Foto's Leo Baeck Institute, New York.

Pater familias Gustav Eltzbacher, die met zijn broer Julius, die eveneens een villa in Zandvoort liet bouwen, en oudere broer Moritz, aan de wieg stond van Bad Zandvoort, voorheen zijn favoriete jachtterrein. Foto's Leo Baeck Institute.

Studiofoto met familieportret rond Gustav Eltzbacher, president-commissaris van de NV Zandvoortse Bouwgrondonderneming, circa drie jaar na de start van de onderneming. Van links naar recht: Sophia Eltzbacher-Raffalovich, Rosa Eltzbacher en Edmund Lachmann, Gustav en Hedwig Eltzbacher.

Hotel Kurzaal met een spanwijdte van 190 meter, gezien vanuit zee. Fotostudio Bakels.

Dankzij de inspanningen van het syndicaat keerde in het voorjaar en de zomer van 1887 iets van het oude enthousiasme rond de badplaats terug. Een van de doelstellingen was meer Amsterdammers naar de kust te lokken. Het syndicaat, dat optrad als actiecomité, werd gevormd door heren Krasnapolsky te Amsterdam, C. Prins te Haarlem, J. Louis Kuinders en Eduard J. Kuinders. Zij moesten de stagnerende opbouw van Bad Zandvoort uit het slop trekken. Het liefst wilden zij een nieuwe Maatschappij vormen voor de bouw van een tweede hotel, een casino, schouwburg en een balzaal. Een deel van deze plannen zou tien jaar later verwezenlijkt worden. Wat dat betreft zag het syndicaat vooruit. De Passage wilde men opknappen en een facelift geven met een wintertuin en een Grand Café-Restaurant. Ook het badhotel moest verbeterd worden. Als smaakmaker zou een Amsterdams orkest verschillende dagen per week optreden en op zondag twee keer. Plannen waren er genoeg.

HET EERSTE KURHAUS TE ZANDVOORT. [1881-1913]

*Hotel Kurzaal met zijn kenmerkende veranda's en siertorens.
Rechts het glazen dak van de Passage.*

Er werden ook plannen gemaakt voor meer sfeer: voor volksfeesten, cabaretvoorstellingen, bals en vuurwerk. De spoorwegen zouden meewerken met extra avondretours. Zo wilde het syndicaat, als stoottroep van de Eltzbachers, de crisis te lijf gaan en *Schwung* terugbrengen in het project aan de kust.

Het badseizoen van 1887 ging van start op zondag 12 juni met een dubbel concert van de Crefelder Städtische Kapelle in de vernieuwde concertzaal van Hotel Kurzaal. Het ensemble telde tweeënveertig musici en was gecontracteerd om enkele weken lang dagelijks te spelen. Het Bureau van het nieuwe Zandvoortse Badcomité, gevestigd in de Passage, verkocht dagkaarten, maandkaarten en seizoenkaarten voor de concerten. Het verzorgde ook de verhuur van winkels in de Passage voor een huurprijs van 150 gulden. Het kantoor van de H.Z.S.M. in Haarlem verkocht ook kaarten voor de concerten.

De zeebaden vóór het hotel werden geëxploiteerd door de firma Alberts & Co., die gegadigden voor een zeebad hielpen met baden in een tijd dat nog bijna niemand kon zwemmen en het lichaam strikt bedekt diende te blijven.

Na de opleving in 1887 sloeg de crisis opnieuw hard en verstikkend toe. De berichten eind jaren tachtig vanuit Bad Zandvoort zijn vrijwel nihil. Op mooie dagen kwamen er wel flinke aantallen bezoekers naar de kust, de economisch malaise duurde voort. Er zat niet veel anders op dan te wachten op betere tijden. Dit gold ook voor de bouwactiviteiten in Bad Zandvoort en de verkoop van bouwkvavels. Het was kwestie van lange adem.

*Een dicht-
getimmerde
Passage,
wachtend op
betere tijden.*

In de Passage keerde jaarlijks een aantal vaste huurders terug. Anderen hielden het na een jaar weer voor gezien. Er bleven zich de jaren door ook nieuwe huurders melden. Zo opende in 1889 de firma Ledeboer & Co. met comestibles een filiaal in de Galerij en begon Hans Winter Café-Restaurant Löwenbräu, genoemd naar het bekende biermerk uit München. Rond deze tijd werd een aantal bovenwoningen reeds verhuurd als logeeradres. Deze praktijk zou zich in de loop der tijd uitbreiden. De woningen waren niet groot, maar wel gemeubileerd, behangen en voorzien van gas, licht en water. En elke gulden was meegenomen.

Behalve de Passage verhuurde de Bouwgrond-onderneming een negental huurvilla's, vijf kleinere in de Zeestraat en vier grote aan de boulevard (foto). De villa's hadden allemaal een admiraalsnaam. De verhuur van de villa's, die waren ontworpen door een Belgische architect, bracht flink wat geld in het laatje. Oude jaarrekeningen laten zien dat de villa's netto méér opbrachten dan de Passage en het badhotel, waar de omzet groter was, maar ook veel meer kosten werden gemaakt.

In een van de winkeltjes in Hotel Kurzaal treffen we in 1889 Maison Vivienne de Groodt aan. Zij adverteert in het Frans voor haar 'manteaux, lingerie, corsets, merceries en soeries.' De opsomming geeft een treffend tijdsbeeld weer: het was de tijd van korsetten en lange rokken, mantels, avondjurken en kokette parasols. We zien er de dames de trappen naar de Passage mee beklimmen. Bad Zandvoort trok een chique publiek. Dit zou tot zeker 1910 zo blijven, hoewel toen inmiddels ook veel stadspubliek naar het strand kwam.

*Opname in de Zandvoortse Passage rond 1898, met rechts Grand Café-Restaurant Reints.
Boven de geblokte vlag links is een muziekbalkon op de eerste etage zichtbaar.*

In de zomer van 1894 drong Jonkheer Quarles van Ufford er na een paar incidenten met aardappeltelers, die bij de Eltzbachers gratis mochten telen, bij Julius Eltzbacher op aan om de grens tussen hun landgoederen duidelijker te markeren. Hierbij werden ook de opzichter van de Eltzbachers, Evert van der Valk en administrateur Willem Blankenberg betrokken. Na enkele maanden soebatten en corresponderen, betaalden Quarles van Ufford en Eltzbacher elk de helft van de kosten die de landmeter (met de toepasselijke naam P. Vierkant) moest maken om de zaak te regelen. Uiteindelijk arriveerden er per trein zeven stenen palen, met aan de ene kant de letter E en aan de andere kant een F. Quarles van Ufford handelde namens de erven De Favauge, vandaar de F. De palen werden geplaatst en gaven sindsdien de grens aan, zodat iedereen hiermee konden rekenen. De palen moeten in een rechte lijn gestaan hebben, want bochten kende het grondbezit van de Eltzbachers niet.

Vanaf 1895 ging het economisch langzaam weer bergopwaarts. Er klonk dit jaar weer live muziek in het hotel en in de Passage. In het hotel speelde het Paleisorkest, waarvan de uitvoeringen overigens slecht bezocht werden. In de Passage trad de Beierse Muziekkapel op, niet voor de laatste keer. De programmering van de muziek in de Passage was lichter, volkser en frivoler dan die in het statige en klassieke Hotel Kurzaal.

Het Algemeen Handelsblad meldt dat Antonie Bakels Sr. in 1895 een winkel in de Passage opende tegenover bloemist Ferron. Bakels was onder meer fotograaf en een bekend figuur in Zandvoort. Twintig jaar later zou zijn gelijknamige zoon dezelfde winkel in de Passage huren als filiaal van het moederbedrijf in de Kerkstraat.

Een ander figuur die we rond 1895 in de Passage aantreffen is August Hoogveld. Hij was kastelein in hart en nieren en opende in 1894 een Bierhalle in de Galerij. Een jaar later bouwde hij zijn zaak om tot biljartzaal. Hoogveld zorgde ervoor, in opdracht van de Bouwgrondonderneming, dat de Beierse Kapel van Kurmeister H. Ulrich zowel in 1894 als 1895 in de zomermaanden in de Passage optrad.

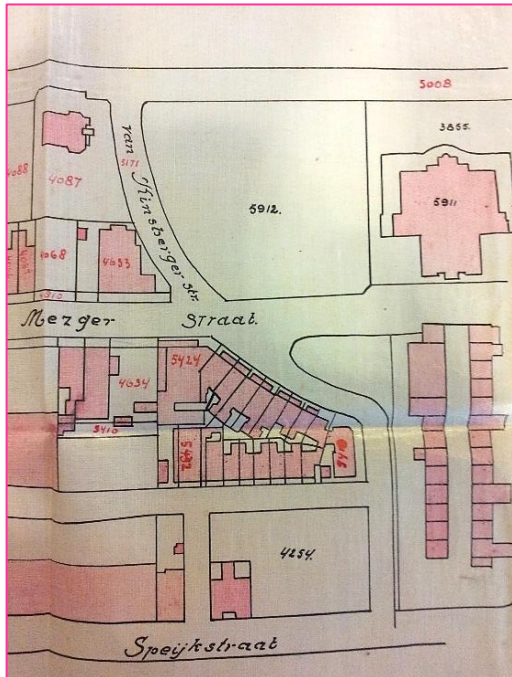
Blik in de Passage met gerant August Hoogveld, nog onder het oude dak, ca. 1895.

Van het nieuwe Grand Café-Restaurant dat op kosten van de NV in de Passage van de grond kwam, werd Hoogveld de eerste uitbater. Hij werd opgevolgd door O.H. Reints. *Grand Café-Restaurant du Passage* met zijn wintertuin en ruime overdekte terras werd al snel een begrip. Na een aantal uitbreidingen besloeg het uiteindelijk zes panden aan de zuidwestkant van de Passage, bij het hotel. Alleen op de hoek was een bloemenzaak gevestigd. Het publiek zocht vooral 's avonds verkoeling en vertier in de Passage.

Reints was een goede klant van de Bouwgrondonderneming. Hij had behalve het Grand Restaurant nog zes panden aan de overzijde in exploitatie. Aan de noordzijde van de Galerij, de kant met de luifels en zonweringen, werd in het midden de gevel uit een bovenwoning gelicht en een muziekbalkon aangebracht. De bedoeling was dat de muziek vanaf dit balkon in de Passage zou klinken. Dit beviel slecht. Het krappe balkon was al snel weer verdwenen.

In 1896 was er een schilderijtentoonstelling in zes winkels van de Passage. Dit beantwoordde niet aan het streven naar diversiteit, waar de HH. commissarissen op toezagen. Zij waren waarschijnlijk allang blij dat de Passage weer volliep na twaalf magere jaren. Mogelijk is echter ook dat de werken zich in zes bestaande winkels bevonden.

1896 was het laatste jaar van de Zandvoortse Bouwgrondonderneming. Ook in het dorp maakte men zich op voor een nieuwe tijd en werd de Vereniging Zandvoorts Bloei opgericht, een voorloper van de VVV.

Twee foto's van Café Nieuw Zandvoort. Dit bevond zich op de hoek naast de zuidwestkant van de Passage. Het pand grensde aan de villa's van Peters en was verbonden met de arcaden van Hotel Belvédère aan de Passageweg bij de telegraafpaal (inzet). De bebouwing hoorde bij het oudste deel van Bad Zandvoort.

2

De Zandvoortse Terrein- en Hotel Maatschappij

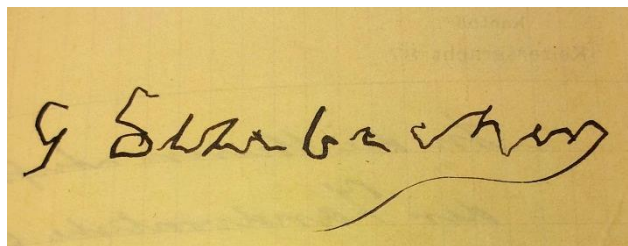
De beginjaren 1896-1900

Het jaar 1896 was een belangrijk jaar. Op 24 maart werden bij koninklijk besluit de statuten goedgekeurd (voor een tijdvak van 30 jaar) van de NV Zandvoortse Terrein- en Hotel Maatschappij. Dit was de nieuwe NV van de joodse ondernemersfamilies Eltzbacher en Sulzbach. De Zandvoortse Bouwgrondonderneming werd ontbonden.

Dat het woord 'hotel' in de nieuwe naam stond, duidt aan dat hotelactiviteiten meer gewicht kregen. Het kapitaal van de NV, beschikbaar voor Bad Zandvoort, bedroeg een miljoen gulden, uitgegeven in duizend aandelen van duizend gulden. Gustav en Julius Eltzbacher brachten Hotel Kurzaal, de Passage, de gasfabriek, huurvilla's, badinrichting en aangekochte grond in de NV onder. Beide families kochten pakketten aandelen en leverden een aantal commissarissen. Gustav Eltzbacher werd vanzelfsprekend president-commissaris. Advocaat Carl Eltzbacher, de zoon van Louis Eltzbacher in Keulen en dr. Fritz Eltzbacher, de zoon van Moritz Eltzbacher, eveneens te Keulen, traden vanuit de jongere garde toe tot de raad van commissarissen, elk met zes aandelen. Fritz Eltzbacher was in navolging van zijn vader commissaris bij de Amsterdamse Bank, waarin de familie een aandeel had. Hij zou in 1898 Gustav Eltzbacher opvolgen als president-commissaris.

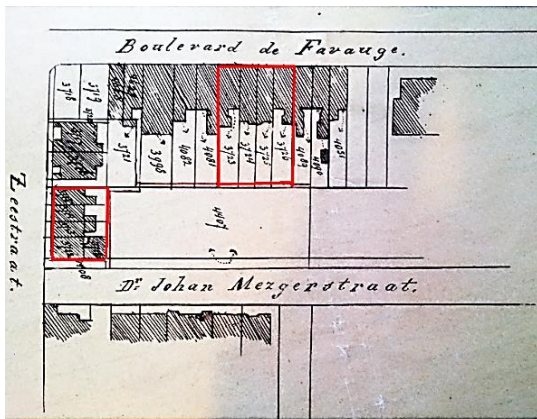
De commissarissen woonden bijna allemaal ver weg, te ver om zich te kunnen bemoeien met de dagelijkse gang van zaken. Daarom stelden zij een directeur aan voor de dagelijkse leiding in Zandvoort. Benoemd werd de administrateur van Julius en Gustav Eltzbacher, Willem Reinier Blankenberg uit Amsterdam. Julius werkte rond deze tijd regelmatig in Keulen en was waarschijnlijk geen commissaris. De vergaderingen van de NV, die eens per kwartaal plaatsvonden, werden regelmatig op zijn kantoor in Keulen gehouden.

*De handtekening van Gustav Eltzbacher,
'de baas van Bad Zandvoort'.
Bron: Noord-Hollands Archief.*

De officiële oprichting van de ZTHM vond plaats op 4 juli 1896 op het kantoor aan de Keizergracht, ten overstaan van de joodse notaris Wertheim, met wie de Eltzbachers vaker zaken deden. De statuten, notulen en officiële stukken waren alle in het Duits gesteld: de hele raad van commissarissen bestond uit joods-Duitse bankiers en ondernemers. Alleen Gustav Eltzbacher had ook een Nederlands paspoort. Duits was ook de voertaal op de vergaderingen. De commissarissen woonden verspreid over Amsterdam, Keulen, Frankfurt en Parijs. Sommigen van hen lieten zich door een zaakgelastigde vertegenwoordigen en tekenden de stukken per post. Blankenberg notuleerde de vergaderingen. Hij had als plaatselijk directeur namens de HH. commissarissen een beperkt mandaat en veelvuldig contact met Gustav

Eltzbacher. De afspraak was dat hij alle stukken die Eltzbacher gezien of getekend had, rondstuurde aan de anderen.

Van de villa's die de Eltzbachers in de NV inbrachten, stonden er vijf in de Zeestraat (de villa's Admiraal De Winter, Kinsbergen, Evertsen, Zoutman en Van Galen) en vier aan de Boulevard de Favauge (Admiraal Piet Hein, Heemskerk, Tromp en De Ruijter). Aannemer, makelaar en timmerman J.A. van Noppen meubileerde en verhuurde de villa's voor de NV. Bron: NHA.

Van de 43,5 hectare grond uit 1880 was in 1896 nog bijna 38,5 hectare over. De boekwaarde daarvan bedroeg 650.000 gulden. Het badhotel stond op dit moment in de boeken voor 140.000 gulden, de Passage voor 75.000 gulden en de villa's voor 80.000 gulden. Verder behoorden de badinrichting, gasfabriek, het laboratorium en het netwerk van gasbuizen tot de onroerende goederen van de Maatschappij.

De tweede vergadering van de ZTHM vond plaats in Hotel Bellevue in Brussel. Het zou een belangrijke bijeenkomst worden. De ondernemersgeest was helemaal terug na het doorstane leed van de crisisjaren. Er werd gediscussieerd over 'een nieuw hotel in plaats van het bestaande Hotel Kurzaal' dat gebrekkig begon te worden. Besloten werd 'dit hotel voorlopig nog te laten staan, maar een nieuw hotel te bouwen, noordelijk van de villa van Julius Eltzbacher.' Het nieuwe hotel zou 100-150 bedden moeten krijgen. De commissarissen besloten alvast 100.000 gulden voor het nieuwe hotel te reserveren, exclusief de kosten van meubilering en aankleding. President-commissaris Eltzbacher en directeur Blankenberg zouden op korte termijn contact opnemen met de Belgische architect Alphons Neirijnck en meteen een aantal badhotels in België bezoeken. Neirijnck, architect in de West-Vlaamse badplaats Blankenberghe, was een oude bekende: hij was de architect van de villa's in Zandvoort en had toen goed werk afgeleverd.

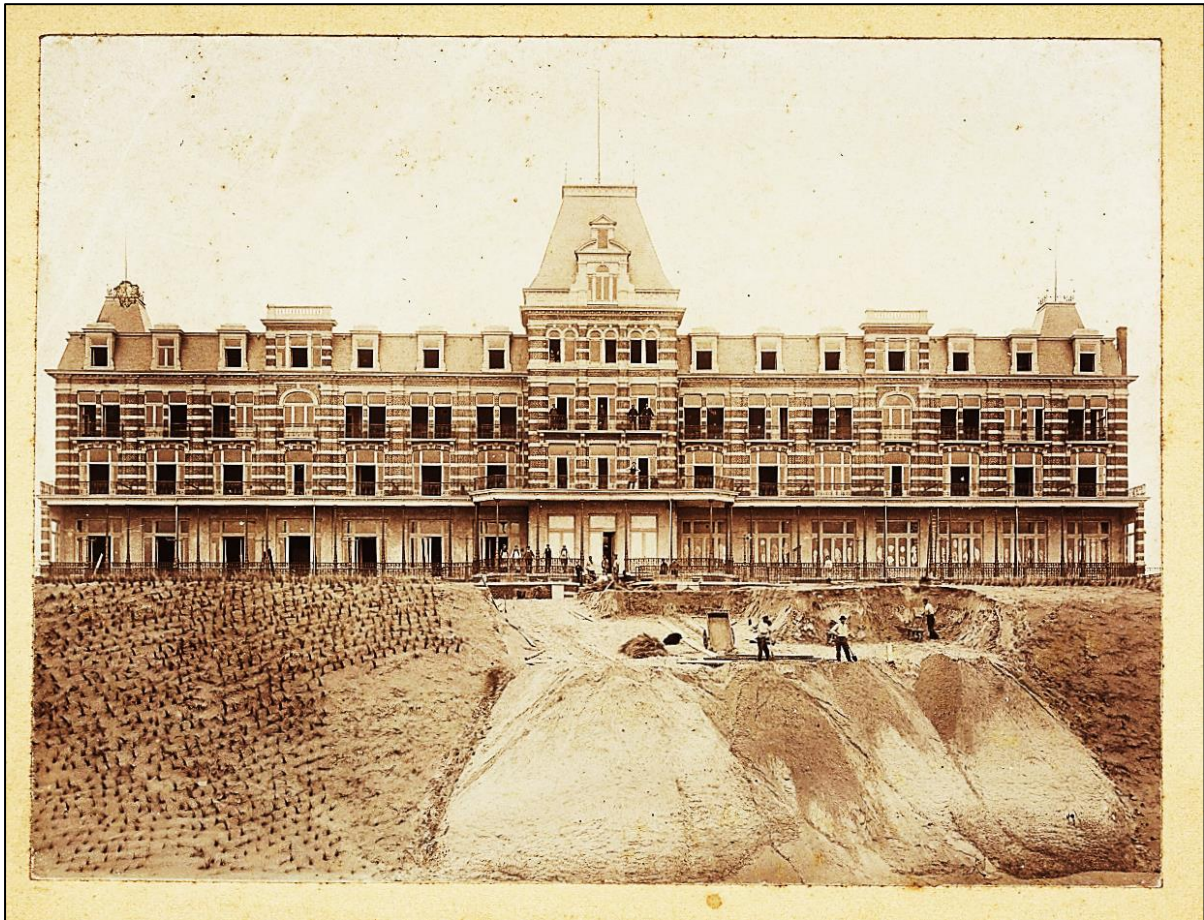
Op de vergadering in Brussel werd ook groen licht gegeven voor het vervangen van het hele dak van de Passage, dat op veel plaatsen lekte. De nieuwe NV ging voortvarend van start en was kapitaalkrachtig. Over het eerste boekjaar werd een netto winst behaald van 4.195 gulden. De helft daarvan kwam uit de verhuur van de villa's.

Blankenberg zette vaart achter de bouw van een tweede joods kusthotel in Zandvoort. Hij was de spin in het web en schaakte op meerdere borden tegelijk. Hij sprak met geïnteresseerde kopers van een bouwkaavel, verlengde begin 1897 het contract met de gebroeders Deinum als pachter van Hotel Kurzaal en liet aannemer Van Noppen onder leiding van een Amsterdamse architect het nieuwe dak op de Passage leggen. De

kosten van deze omvangrijke operatie bedroegen 7.394 gulden, meer dan de begrote 4.500

gulden, maar minder dan de peperdure, uit Rotterdam afkomstige prestigieuze hydraulische

lift die in het nieuwe *Grand Hotel* geplaatst zou worden en 7.500 gulden kostte.

Het Grand Hotel, het tweede joodse kusthotel in Bad Zandvoort. Collectie GOZ.

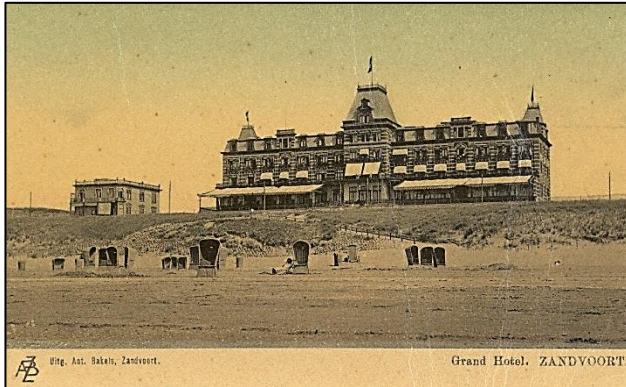
In maart 1897 verhuurde Blankenberg twaalf panden in de Passage aan O.H. Reints, waaronder Grand Café-Restaurant du Passage. De huurprijzen stegen na de crisis van 200 naar 225 gulden. Reints betaalde in totaal 2.700 gulden, een recordbedrag voor de Passage. Dirk Deinum, de gerant van het badhotel, die net getrouwd was met Everina Ferron, een dochter van de bloemist van de Passage, huurde ook een pand in de Galerij. Weduwe Kellenbach huurde twee panden, een voor Arbeid Adelt en een voor haar *conditerie*, een winkeltje met lekkernijen. Voor het eerst waren in 1897 weer alle winkels in de Passage en alle villa's verhuurd. Villa Admiraal Zoutman in de Zeestraat werd gehuurd door diamanthandelaar Maurits Prins, een joodse badgast die elk jaar hielp de sabbatsvieringen in Zandvoort te organiseren. Bij hem kon men ook collectes afdragen en giften kwijt voor goede joodse doelen.

De bouw van het Grand Hotel begon op 5 juni 1897. Twee weken later teisterde een fikse storm de Zandvoortse kust. Door het stormweer werden 30 koetsjes, die niet meer op tijd via het Schuitengat in veiligheid konden worden gebracht, verpletterd op het strand.

De aanneemsom voor het nieuwe hotel bedroeg 285.000 franken. De eerste steen werd gelegd door burgemeester J. Beeckman op 3 juli. De oplevering werd gepland op 1 mei 1898. De bouw verliep in het begin razendsnel. Blankenbergs berichten aan de HH. commissarissen over 'gute Fortschritte' volgden elkaar op. Het grote hotel, dat een uitstraling van aristocratische voornaamheid moest krijgen à la het Amstelhotel, had een lengte van 70 meter, drie

etages, kelders en een terras van elf meter breed met uitzicht op zee. Het telde 104 kamers. Aan de achterzijde was een apart, dwars gebouwd hotelblok met de keuken en eetzaal. Overal in het hotel waren schellen aangebracht voor de gasverlichting 'uit onze fabriek in Zandvoort.' Ook werden er telefoonverbindingen aangelegd. Met het oog op de spoedige komst van elektrische verlichting werden bij de bouw alvast de buizen getrokken die daarvoor nodig waren. Het vijfsterren hotel was van alle gemakken voorzien.

Dit gold ook van het interieur, dat aan gerenommeerde bedrijven werd uitbesteed. Aan linnengoed werd voor 10.000 gulden ingekocht, aan zilverwerk voor 6.300, aan bedden en matrassen voor 9.000, aan porselein voor 2.600 en aan glaswerk voor 625 gulden. De totale

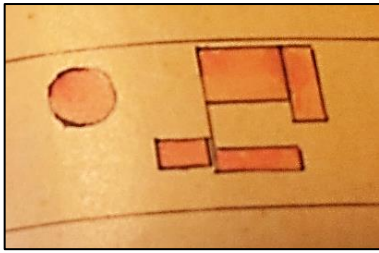
kosten bedroegen: voor de bouw 168.576 gulden en voor het interieur 105.640; bij elkaar meer dan een kwart miljoen.

In het jaarverslag van 1897 worden honderd kamers genoemd, verdeeld over vier etages, elk voorzien van een balkon aan de zee kant, plus vier kleinere kamers in de toren, waar ook een fotografielokamer was. De parterre telde twaalf gastenverblijven, een rez de chaussée, damessalon, leeszaal, restauratiezaal, rookkamer, biljartkamer en

een kantoor. De huurprijs voor de uitbater werd bepaald op 12.000 gulden, met een contracttermijn van tien jaar. Blankenberg voerde gesprekken met diverse kandidaten uit binnen- en buitenland. Lange tijd leek een Engelse uitbater naar Zandvoort te komen. Uiteindelijk werd F. Freytag uit Frankfurt hotelhouder. Het was gebruikelijk bij de opening van een hotel in het eerste jaar een instaptarief te rekenen als compensatie voor onvoorziene lasten. Freytag tekende een contract voor 7.000 gulden in het eerste jaar. Hij was een ervaren kracht en al eens eigenaar van twee hotels geweest.

De bouw was niet klaar op het gewenste tijdstip van 1 mei 1898. De architect schitterde door afwezigheid, er was geldgebrek en ruzie onder de aannemers, de Belgische bouwers Ch. van Hoorn en Louis Markus uit Blankenberghe. De achterstallige levering van materialen zorgde voor nog meer vertraging. Daardoor viel het eerste badseizoen meteen in het water.

Blankenberg had het druk. Voor Hotel Kurzaal kon hij op de gebroeders Deinum rekenen. Die organiseerden op 17 augustus 1897 een optreden met een groep lilliputters. Er vonden ook regelmatig concerten, café chantants en bals plaats. Meer zorgen had Blankenberg over de gasfabriek. Die was gebrekkig en het lukte niet om winst te maken. Van de jaarlijkse verliesrekening kon contractueel een derde op ingenieur Julius Pintch worden verhaald. Deze was inmiddels wakker geworden en wilde van het contract af. Zo makkelijk ging dat niet. Toen de zaak bijna voorkwam voor de rechter, werd een bemiddelingsvoorstel gedaan. Pintch kocht iedere bemoeienis met de fabriek in Zandvoort af voor een bedrag van 23.710 gulden. De Eltzbachers moesten voortaan het jaarlijkse verlies (in 1896: 3.830 gulden) zelf betalen, maar zullen in hun vuistje gelachen hebben dat de gasfabriek in 1897 ineens rendeerte dankzij de royale bijdrage van Pintch, die meer dan de boekwaarde van de fabriek betaalde. Contracten waren geld waard.

Plattegrond en een zeldzame afbeelding van de Zandvoortse gasfabriek, gezien vanaf de boulevard.

Bron: NHA / Martin Kiefer.

De gebrekkigheid van de fabriek school in het feit dat bepaalde onderdelen nooit gebruikt werden en er regelmatig gas weglekte dat voor verkoop was bestemd. Blankenberg kon ook zomaar fabrieksarbeiders lenen voor klusjes in de Passage.

Hoogveld, de gewezen exploitant van de Passage, vond nieuw emplooi bij Hotel-Restaurant Driehuizen, het oudste hotel van Zandvoort uit 1828. In het restaurant klonk spoedig ook live muziek, net als in de Passage. Onder andere de band van Circustheater Carré kwam bij Hoogveld spelen. Helemaal weg uit de Passage ging hij niet. Hij hield er een klein café aan, Café Hoogveld, waar soms muziek klonk in de tuin. Het verloop onder de gerants was groot. Er waren ook uitzonderingen. Hotel Groot Badhuis nam in 1897 pas na negentien jaar afscheid van het uitbatersechtpaar Wackwitz.

De bands in de Passage speelden driemaal daags, met een matinee-, diner- en soireeconcert, bij elkaar zo'n zes uur. Na de magere jaren keerden de levendigheid en gezelligheid in de Passage terug, onder een nieuw dak, waardoor er geen paraplu's meer nodig waren. Twee feestelijke gasbogen met extra lampen in het midden van de Passage zorgden voor extra sfeer.

De Harmoniekapel van Onderling Hulpbetoon onder de gasbogen in de Passage, ca. 1898.

Mejuffrouw Kellenbach

was onverminderd actief in de Passage. Hetzelfde gold voor de firma Schirneck uit Amsterdam. Reints droeg als uitbater van Grand Café-Restaurant du Passage de titel *Passagewirt* ('herbergier van de Passage'). Deze zorgde – in opdracht van de NV – voor de muziek. In 1897 haalde Reints een Tiroler zanggroep, 'Negermuziek' en Weense zangeressen naar Zandvoort. Ook de komiek Abraham de Winter trad op. Koninginnedag werd uitgebreid gevierd en eindigde met een vuurwerk op het strand en een bal na in de Passage.

Het boekjaar 1897 werd, ondanks de extra kosten aan de Passage en de bouw van het Grand Hotel, afgesloten met een winst van 18.242 gulden. De commissarissen besloten dit bedrag niet uit te keren, maar te herinvesteren in de NV.

Op de boulevard opende in 1898 het fraaie Hotel-pension 'Quisisana,' gebouwd door architect en aannemer J.A. van Noppen (rechts op de foto). Het was een van mooiste panden van Bad Zandvoort en een bewijs van de teruggekeerde bouwlust en de 'standing' van Zandvoort als 'eersteklas badplaats.'

In 1898 opende het Rijkspostkantoor een bijkantoor voor post- en telegraafdiensten in de Passage, dat er meer dan twintig jaar zou blijven. Het kantoor werd in de lokale pers geroemd 'als teken van gestage vooruitgang en van de toenemende bloei van de badplaats.'

Behalve badarts Gerke, die meer dan twintig jaar spreekuur hield in het badhotel, was ook arts J.A. van den Broecke vanaf 1898 dagelijks in Hotel Kurzaal te vinden. Hij was gespecialiseerd in massage en heilgymnastiek, twee 'nieuwe takken van sport' op artsenijgebied. Van den Broecke had zijn praktijk in de Vossiusstraat.

De raad van commissarissen kwam zowel op 8 maart als 31 mei 1898 bijeen in Keulen. Op 26 oktober volgde een vergadering bij de bankierbroers Karl en Emil Sulzbach in Frankfurt. Op deze vergadering trad Gustav Eltzbacher terug als president-commissaris. Hij werd ouder en had de kar vanaf het begin getrokken. Hij werd opgevolgd door Fritz Eltzbacher. Gustav Eltzbacher maakte een enigszins verwarde en halsstarrige inzet. Hij bleef tot zijn dood in 1901 lid van de raad van commissarissen, maar kon zijn taken moeilijk loslaten. Hij stemde bij vergaderingen tegen elk voorstel; een ongebruikelijke gang van zaken binnen de kleine raad. Een van zijn laatste voorstellen als president-commissaris was geweest een schade-uitkering toe te kennen aan de weduwe met vijf jonge kinderen van meester Bol. Bol werkte in de gasfabriek en was na een kort ziekbed overleden. Gustav stelde een regeling voor van vijf gulden per week. Dit voorstel werd goedgekeurd. Drie vergaderingen later echter, op de vergadering van 1 december in Keulen, liet de nieuwe voorzitter van zich spreken. Hij was van

mening 'dat wij in principe in het bedrijfsleven geen weldadigheid kennen'- een typisch kapitalistisch standpunt, dat aan het einde van de negentiende eeuw door de opkomst van de vakbonden op zijn retour was. De vijf gulden voor het gezin Bol werd teruggebracht naar 3,5 gulden en de termijn beperkt tot één jaar. Het was terecht dat Gustav tegen hier tegen stemde. Op andere punten hield hij als halsstarrige 'dwarsligger' de vooruitgang tegen.

Op de vergadering van 1 december vond ook de benoeming plaats van baron Henricus Martinus Collot d'Escury als opvolger van Willem Blankenberg als directeur van de NV. Collot zou de komende dertig jaar een sleutelfiguur in Zandvoort worden door

zijn werk voor de Eltzbachers, in de gemeenteraad en het gemeentebestuur.

Portret door Fotostudio Bakels van H.M. baron Collot d'Escury. Hij was een belangrijke schakel bij de ontwikkeling van Bad Zandvoort.

De baron was oud-militair en van 1917-1920 wethouder.

Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

Blankenberg had inmiddels óók met de nieuwe voorzitter kennisgemaakt, die vond dat hij van Amsterdam naar Zandvoort moest verhuizen en zijn nevenactiviteiten, ook die bij het spoor, moest opgeven. Hij kon vrij wonen in Zandvoort krijgen en een jaarsalaris tegemoet zien van 3.200 gulden, met een contractduur van vijf jaar. Blankenberg bedankte en kon maar nauwelijks de hoofdpijndossiers sluiten die hij nog onder handen had. Zo wilde gerant Freytag van het Grand Hotel, tegen de wil van de commissarissen, een pompinstallatie voor zeewater, waren er problemen met de dure Stiglerlift in het hotel, waarvoor al diverse ingenieurs uit Rotterdam waren overgekomen, en moest het kantoor van de NV aan de Keizersgracht worden verhuisd naar de Herengracht. Hier hielden de bemoeienissen van Blankenberg op. Toen hij niet wilde tekenen, werd hij op non-actief gesteld. Evert van Beek werd tot tijdelijke vervanger benoemd en de vacature van een nieuwe directeur opengesteld. Op genoemde vergadering van 31 mei in Keulen werden de taken van Blankenberg gesplitst: Van Beek zou secretaris worden van de raad van commissarissen en zowel toezichthouder als intermediair zijn tussen de nieuwe directeur en de president-commissaris. De statuten werden gewijzigd. De secretaris en directeur zouden voortaan samen de directie vormen en maandelijks verslag uitbrengen aan de commissarissen. De secretaris ging 1.500 gulden per jaar verdienen, de directeur 2.000 gulden plus vrij wonen in Zandvoort. Beiden werd daarnaast als bonus bij winstjaren 3% van de netto jaarwinst van de ZTHM in het vooruitzicht gesteld.

Collot was de functie van directeur op het lijf geschreven. Hij zat geen moment stil en kwam met zijn vrouw en zoons spoedig in Zandvoort wonen. Hij moest zijn militaire loopbaan als officier in het Oost-Indische leger nog afsluiten, maar viel midden in de werkzaamheden. De gasfabriek lekte nog altijd, de Passage moest weer met huurders worden gevuld en Freytag, die plotseling van heel zijn contract af wilde, tot rede worden gebracht. Fritz Eltzbacher wilde het oude badhotel ombouwen tot Casino. De Passage vroeg om reparaties. En er werd te weinig bouwgrond verkocht. De dagen van de baron waren goed gevuld. Evert van Beek was zijn vraagbaak.

In 1899 ging hotel Belvédère over van vader N.H. Peters naar zoon H.L. Peters. Peters senior verbleef even lang als de Eltzbachers in het nieuwe Zandvoort, maar vertrok naar Overveen.

In 1899 meldde zich de firma Laval bij Collot, het bedrijf dat de elektrische concessie voor Zandvoort had bemachtigd. De NV was een aantrekkelijke partner met zijn grondbezit, hotels, winkelgalerij en villa's. De commissarissen roken een kans om een tweede 'klapper' met de gasfabriek te maken – en meteen met ere van de fabriek af te komen. De boekwaarde van de gasfabriek werd verhoogd van 21.000 tot 31.000 gulden. Vervolgens werden de onderhandelingen gestart met het elektriciteitsbedrijf, dat de NV graag binnenhaalde als klant.

De commissarissen wilden compensatie voor het verlies van de gasfabriek bij de komst van de elektriciteit. Laval kon met de fabriek vast tijdelijk energie leveren en gebruik maken van het buizen netwerk. Als de NV vaste klant zou worden, was het energiebedrijf bereid de fabriek voor de boekwaarde te kopen. Zo kwamen de commissarissen onverwacht gunstig van de fabriek af. Het wachten was nog op de gemeenteraad. Die moest besluiten dat er na afloop van de concessieperiode in 1904, die met de NV was aangegaan, geen nieuwe concessies

verlangd werden. Ook deze horde werd genomen. Zo kwamen de commissarissen na twintig jaar met een gelukje van de fabriek af. De vervuiling van de grond kwam pas negentig jaar later aan het licht bij de bouw van Gran Dorado Zandvoort.

De ZTHM telde een kleine kring van (joodse) aandeelhouders. De belangrijkste daarvan was in 1899 Moritz Sulzbach. Gustav Eltzbacher had 146 aandelen, die hij doorgaf aan zijn twee dochters en zo hun weg vonden in de familie.

Diverse Zandvoortse aannemers, waaronder Leendert ten Broeke, A.G. Slegers en vooral J.A. van Noppen, kochten geregeld bouwgrond om daarop een villa te bouwen en het geheel te verkopen. Vaak handelden zij ook in opdracht van de toekomstige eigenaar en passeerde een bekend rijtje de revue: van de NV ging het naar de landmeter, van het kadaster naar de notaris, van de notaris naar de architect, van de architect naar de gemeente (voor de bouwvergunning) en vervolgens van de gemeente naar de aannemer en eventuele onderaannemers.

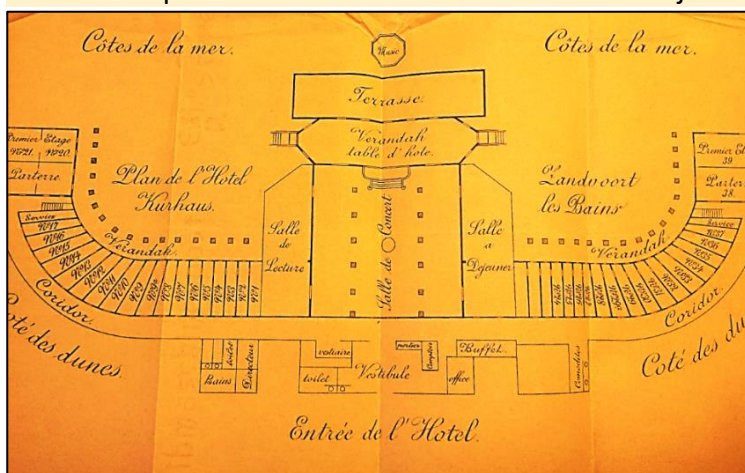
Toen Van Beek plotseling verhuisde, werd een nieuwe secretaris van de raad van commissarissen aangesteld. Dit gebeurde op de vergadering in Hotel Bellevue in Brussel op 21 januari 1900. Benoemd werd Hendrik Gompertz op de Overtoom in Amsterdam. Hij was waarschijnlijk joods, vrijgezel en familie van bankiersdochter Alice Gompertz, de jonge vrouw van Fritz Eltzbacher, met wie hij ook in 1900 op 41-jarige leeftijd in Amsterdam in het huwelijk trad.

Over Freytag was men steeds minder tevreden. Het hotel leek een maatje te groot voor hem. Kort voor het begin van zijn aanstelling had hij nog zo opgezien tegen het betalen van 8.000 gulden aan huur, dat het bedrag voor het eerste jaar met duizend gulden was verlaagd. Tegen deze huursom had de gerant zijn eerste jaar gedraaid.

Begin 1900 kruiste een kapitaalkrachtiger uitbater het pad van de NV: de rijke en ervaren hotelier Karl Wüst. Die stemde zonder meer in met een pacht van 12.000 gulden per jaar, een bedrag dat in de jaren daarna nog iets zou oplopen. Belangrijker was dat hij het hotel op termijn wilde kopen. De commissarissen aarzelden niet. Het pas gebouwde hotel werd Wüst te koop aangeboden voor 275.000 gulden. De kosten van de contractbreuk met Freytag namen de commissarissen voor lief. Men wilde Wüst niet laten schieten. Tien jaar later kocht hij daadwerkelijk het hotel en alle grond.

Hotel Kurzaal kreeg in 1900 een fikse opknapbeurt. Met name het dak was slecht. Ook de wanden en plafonds lieten te wensen over. Kennelijk was er nog geld genoeg en had de raad

van commissarissen nog serieuze plannen met het hotel.

Plattegrond van het verbouwde Hotel Kurzaal in 1900, dat voortaan Hotel Kurhaus heette. Bron: NHA.

Er werd, onder protest van Gustav Eltzbacher, ruim 20.000 gulden uitgetrokken voor het opknappen van het hotel en de aanbouw van een nieuwe veranda. Na deze

verbouwing kreeg het hotel de naam 'Kurhaus Zandvoort.' De kosten werden betaald door een conversie van aandelen.

Prentbriefkaart van het Kurhaus met de nieuw aangebouwde veranda. Collectie GOZ.

Freytag ontving compensatie. O.H. Reints werd uitbater van het Kurhaus, tegen een huursom van 5.500 gulden in het eerste jaar. In de verbeterde grote zaal werden veel concerten gegeven. De organisatie daarvan was Reints toevertrouwd. Er vond onder zijn

leiding ook een benefietconcert plaats voor de Amsterdamse Vakantiekolonie, het kinderoord aan de Kostverlorenstraat. Als trotse opening van het badseizoen trad op 1 juni 1900 het Filharmonisch Orkest aan op de terrassen van het vernieuwde Kurhaus. Het orkest gaf in de maanden juni en juli meerdere concerten. Oude tijden herleefden...

Interieur van de nieuwe veranda in het Kurhaus. O.H. Reints was de eerste directeur. Collectie Zandvoorts Museum.

Na het nodige sobbatten werd in het Grand Hotel de dure, maar ineffectieve en weinig welriekende petroleumlift vervangen voor een lift met elektromotor. Een

van de redenen was dat Wüst de bovenverdiepingen slecht verhuurd kreeg door de haperende lift, die terugging naar Rotterdam en voorlopig geparkeerd werd in de stallen van het hotel. De nieuwe lift had regelmatig te lijden onder stroomstoringen, maar voldeed.

Er bleven in 1900 vier winkels leeg in de Passage. Deze werden voorzien van gordijntjes, zodat de leegstand minder opviel. Soms werd een winkelier gevraagd een extra etalage in te richten. D. Hinzler was uitbater van Café-Restaurant Suisse in de Passage. Hij zou het jaar daarna Reints opvolgen als uitbater van Du Passage.

K.H. Schirneck, de sigarenverkoper, verkocht ook strandspullen en kaarten voor duinwandelingen. De duinen kwamen steeds meer in zwang als recreatieplek, hoewel het toerisme nog in de kinderschoenen stond.

Passage 5 was het vertrouwde adres van boekhandelaar Eduard Sikken uit Amsterdam. Hij adverteerde veelvuldig met wat perfect paste in het tijdsbeeld en bij het publiek van Bad Zandvoort: de romans van de Haagse schrijver Louis Couperus. Daarnaast probeerde Sikkens zomerabonnementen te verkopen.

Reints verlengde in 1900 zijn dubbelcontract voor het Kurhaus. Zijn sponsor was de Amstel Bier Brouwerij. Wie zelf niet kapitaalkrachtig was als uitbater, moest een sponsorbedrijf garant laten staan voor de (gedeeltelijke) betaling van eventuele schulden. De tegenprestatie was dat in betreffende gelegenheid het bier van de fabriek getapt werd. Overigens moesten de uitbaters hun schuld aan de fabriek deels terugbetalen (in termijnen).

In 1900 kwamen de Winterfeesten, die normaal gesproken in het dorp werden gehouden, naar het Kurhaus als bewijs van de groeiende integratie van oud en nieuw Zandvoort.

Wüst sloot als eerste een contract met de Eerste Nederlandse Energie Maatschappij (E.N.E.M.). Hij wilde ook een aantal tennisbanen aanleggen. De NV ging hiermee akkoord. Duizend meter noordelijk van het hotel werd een aantal banen aangelegd. Al snel verscheen hierop een sport- en tenniskledingwinkel in de Passage. De tennisbanen waren eigendom van de NV. Even voorbij de banen hield de boulevard op. Later zou de Zeeweg vanuit Bloemendaal worden doorgetrokken naar Zandvoort, in aansluiting op de boulevard.

De huurvilla's werden voor een tweede termijn van vijf jaar door Van Noppen verhuurd. Daarnaast werd besloten voor beide hotels een duinafgraving en strandopgang aan te leggen, die de trappen moesten vervangen. Die waren onderhoudsgevoelig en boden alleen voetgangers de gelegenheid om naar de strand af te dalen. Collot regelde het allemaal. Er werden door de raad van commissarissen ook plannen gemaakt om het Schuitengat te dichten en voor bebouwing gereed te maken. Dit zou een extra stuk economisch profijtelijke boulevard-bouwgrond opleveren.

Op 9 februari 1900 werd Hotel de l'Océan met vergunning en inventaris uit de nalatenschap van F.W. Braaf verkocht aan J.M. Heck en twee andere heren. Braaf was in 1889 in Delft overleden. Een jaar later werd een akte van scheiding opgemaakt tussen Osinga en de erven Braaf, waarbij Klaas

Osinga Pension Adriana-Clasina kreeg en de erven Braaf Hotel de l'Océan met grond en toebehoren.

*Pension Adriana Clasina
aan de boulevard en
Hotel de l'Océan in de
Dr. Joh. G. Mezgerstraat.*

Wanneer er op een rustig moment even geen muziek klonk in de Passage, kon men zelf een grammofoonplaat afspelen op het grammofoonapparaat met sierlijke pootjes voor de winkel van Van Wijk. Dit kostte een dubbeltje.

Twee dames, wandelend door de Passage, slaan hun oog op het grammofoonapparaat.

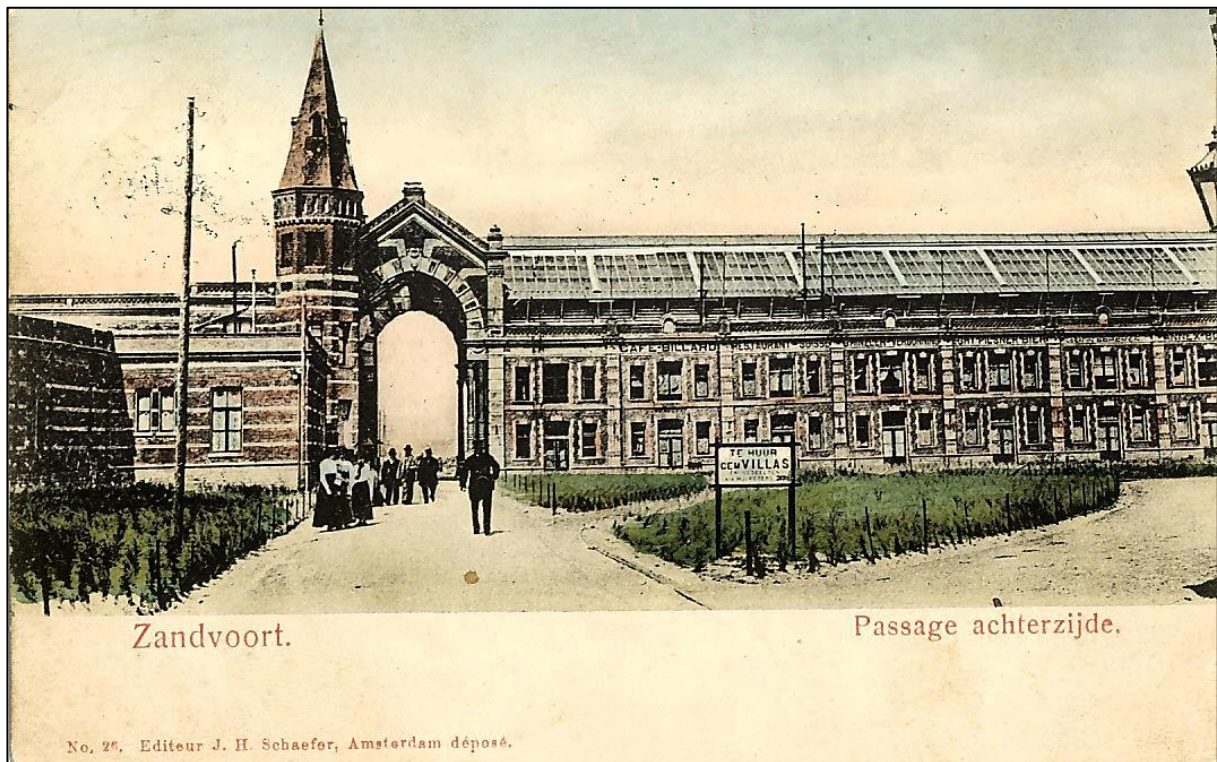
3

De dagenraad van een nieuwe eeuw

Bad Zandvoort in de jaren 1900-1910

De huur van de winkels in de Passage liep per badseizoen. Wilde men voor langere tijd huren, dan was toestemming nodig van de raad van commissarissen. Sommige winkeliers, zoals fruithandelaar Frans Penningh, richtten zich inderdaad in op een langer verblijf. Penningh kocht het terrein achter zijn winkel. Anderen volgden zijn voorbeeld. Diverse huurders realiseerden op deze grond een aanbouw.

G.J. Bogaert uit Utrecht huurde in 1900 vijf winkels voor drie jaar. Uitbater Hinzler van het Grand Café liet zijn naam groot op de gevel van de Passage aanbrengen, maar bleek in de praktijk een slordige bedrijfsleider. Collot riep hem op het matje vanwege 'wanbestuur.'

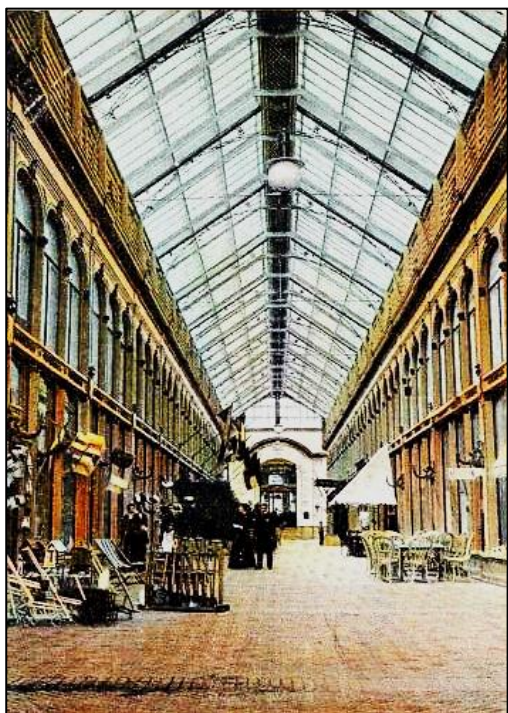

Zuidgevel van de Passage in 1901, gezien vanuit de Dr. Joh. G. Mezgerstraat. Collectie GOZ.

O.H. Reints, 'gepromoveerd' naar het Kurhaus, maakte het nog bonter. Hij was volgens Gustav Eltzbacher 'zeer incompetent, kwam zijn verplichtingen niet na en joeg gasten weg.' Aan het einde van het badseizoen was hij failliet en moest de 20.000 gulden, extra uitgegeven aan het Kurhaus, 'als verloren worden beschouwd,' aldus een getergde Gustav Eltzbacher in een brief aan de heren in Keulen, op 11 september 1901, een maand voor zijn dood. Hij strooide met zijn schrijven zout in de wonden van een verloren hotelseizoen.

De NV kreeg maar een klein gedeelte van de schade van Reints vergoed via de Amstel Bierbrouwerij. Gustav Eltzbacher had ervoor gepleit toen de verbouwing van het Kurhaus klaar was niet Reints, maar de ervaren Deinum aan te stellen. Nu haalde hij zijn gram.

Positief was dat de elektrische verlichting in het Grand Hotel brandde en de tennisbanen van het hotel klaar waren en geopend voor het publiek. De met kolen gestookte gasfabriek, verlieslijdend tot het eind, werd in 1901 definitief verkocht aan de E.N.E.M. voor de boekwaarde van 30.000 gulden. De NV verplichtte zich tot een vast contract van levering door het energiebedrijf. Op 8 augustus 1901 trad de elektriciteitscentrale in IJmuiden in werking, die de gemeenten Velzen, Bloemendaal en Zandvoort van stroom voorzag. De kabels naar Zandvoort liepen over een lengte van elf kilometer door het duin.

In de Passage keerden boekhandel Sikken, bloemist Ruijselaars, kledingzaak Herbermann, sigarenwinkel Schirneck, weduwe Kellenbach, lunchroom Wiener en fruithandel Penningh terug. Nieuw waren kapper G.J. Lith en de melksalon van weduwe Vassen, waar men ook kon lunchen op het terras.

De stagnerende verkoop van bouwgrond bleef zorgelijk. Vaak werd maandenlang of zelfs een heel jaar niets verkocht. Van de 44 ha. uit 1880 was in 1900 nog 37,4 ha. (85%) over: 364.270 m² woeste duingrond en 56.892 m² geëgaliseerd terrein. De boekwaarde van de duingrond was 1,15 gulden, de waarde van de bouwterreinen vijf gulden per vierkante meter. Het totale bezit van de NV bedroeg in 1900 ruim 1,3 miljoen gulden, inclusief de grond (50% van het totaal), twee hotels, de Passage, negen huurvilla's, een badinrichting, tennisbanen en een gasfabriek.

Aan het begin van de vergadering van de raad van commissarissen op 12 oktober 1901, die plaatsvond in Keulen, las president-commissaris dr. Fritz Eltzbacher een brief van Willem Blankenberg voor namens de familie Lachmann, waarin het overlijden van Gustav Eltzbacher werd gemeld tijdens een kort verblijf in Berlijn. Hij werd 69 jaar. Zijn vrouw Sophie Raffalovich, naamgeefster van de Zandvoortse familievilla, stierf al eerder. Julius Eltzbacher was in 1900 in Hessen gestorven. Als aandenken aan diens overlijden schonk Gustav een groot bedrag aan het Zandvoortse oude mannen- en vrouwenhuis. Eerder in 1901 overleed zijn dochter Rosa in Berlijn, op 38-jarige leeftijd.

De zaken in Zandvoort gingen door. De ZTHM nam de inventaris van Reints over. Josef Deus werd benoemd tot nieuwe pachter van het hotel. Hij kwam over van Hotel d'Orange, dat eigendom was van Buffetmaatschappij E Pluribus Unum. Deus bleef vijf jaar in dienst bij Hotel Kurhaus. August Hoogveld werd na Hinzler benoemd tot 'baas van de Passage' en keerde voor een jaar terug op zijn oude plek.

Er werd geld vrijgemaakt voor het aansluiten van de villa's op het elektriciteitsnet. Wüst keerde al in het vroege voorjaar terug naar het Grand Hotel om het badseizoen voor te bereiden en personeel te werven. Bij de dood van Gustav Eltzbacher, die als president-commissaris de opbouw van de badplaats twee decennia had geleid, werd kortom niet al te lang stil gestaan. Het leven ging door.

Eind 1901 circuleerden er serieuze plannen voor de bouw van een nieuwe attractie in Bad Zandvoort in de vorm van een **wandelpier** voor de kust bij het Kurhaus, naar het voorbeeld van onder andere Brighton, Blankenberghe en Scheveningen. De Scheveningse pier, een

constructie van staal en hout met een wandelpromenade van 372 meter vanaf Hotel Kurhaus, werd gebouwd in opdracht van de Maatschappij Zeebad Scheveningen en op 6 mei 1901 officieel geopend door Z.K.H. Prins Hendrik. De pier was een ontwerp van J.B. van Lief-land. Deze architect was ook betrok-ken bij de plannen in Zandvoort. De bouw van de pier zou de bekroning moeten vormen van de architec-tonische as van Bad Zandvoort. Het

project werd *de* vervolgstory van 1902. De bedoeling was oorspronkelijk een pier en een casino te bouwen. Het casinoverhaal bloedde echter dood, waarop onderhandelingen gevoerd werden over aanpassingen aan het Kurhaus (tot Kurhaus-Casino, naar het voorbeeld van Blankenberghe). Wat de pier betreft, was het wachten op de concessie vanuit Den Haag. Er gingen diverse ministeries over, waaronder het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid en het Ministerie van Oorlog. Collot was een van de ambassadeurs van de pier en maakte op verzoek van de concessieaanvrager in Den Haag een ronde langs de ministeries.

Toen de gemeenteraad groen licht gaf voor het dempen van het Schuitengat, kon het afgraven, dichten en doortrekken van de boulevard beginnen. Het egaliseren en beplanten alleen al kostte 6.000 gulden. Er werd ook een dwarsweg aangelegd bij het Schuitengat, samen met Buffetmaatschappij. Deze weg (langs de huidige Dirk van den Broek) markeerde de grens van het grondgebied van de Eltzbachers.

De Spoorwegen besloten een ander gat te dempen: dat bij de brug over het schelpenlijntje in de Zeestraat. Ook op deze grond werd woningbouw voorzien.

Het Schuitengat gedicht, de plek waar vroeger een inham was in de duinen. Rechts de Boulevard de Favauge met de nieuwe Mosterduizen en de Ad-miraalsvilla's. In de verte Hotel Wüst. Collectie Zandvoorts Museum.

De E.N.E.M. ging in het tweede jaar al over tot prijsverhoging voor de levering van elektriciteit. Collot d'Escury en burgemeester Beeckman kwamen hiertegen in actie en wisten het tij gezamenlijk te keren. Met behulp van een advocaat uit Amsterdam vochten zij de prijsverhogingen aan, met succes. De actie was typerend voor de baron: hij registreerde alles wat er gebeurde en benaderde de juiste mensen om een zaak gedaan te krijgen.

Prentkaart van het wandelhoofd in Scheveningen, die de naam van Koningin Wilhelmina droeg (www).

Collot zat er ook wel eens naast. Hij geloofde vast dat de pier er zou komen en dat het een kwestie van weken zou zijn voordat de bouw van start zou gaan. Inderdaad werd vanuit Den Haag de concessie afgegeven, waarop een consortium van banken en beleggingsmaatschappijen werd gevormd. De NV werd gevraagd mee te doen met een bedrag van 25.000 gulden. Moritz Sulzbach, grootaandeelhouder en commissaris te Parijs, was tegen. Anderen in de raad van commissarissen geloofden dat de bouw van de pier goed zou zijn voor extra publiek en voor de infrastructuur.

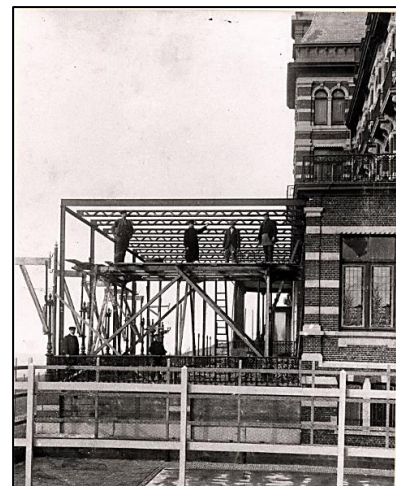
Post	Beschrijving	Bedrag
1	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
2	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
3	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
4	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
5	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
6	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
7	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
8	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
9	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
10	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
11	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
12	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
13	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
14	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
15	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
16	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
17	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
18	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
19	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
20	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
21	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
22	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
23	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
24	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
25	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
26	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
27	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
28	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
29	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
30	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
31	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
32	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
33	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
34	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
35	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
36	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
37	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
38	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
39	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
40	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
41	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
42	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
43	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
44	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
45	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
46	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
47	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
48	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
49	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
50	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
51	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
52	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
53	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
54	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
55	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
56	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
57	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
58	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
59	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
60	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
61	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
62	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
63	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
64	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
65	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
66	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
67	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
68	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
69	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
70	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
71	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
72	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
73	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
74	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
75	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
76	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
77	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
78	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
79	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
80	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
81	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
82	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
83	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
84	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
85	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
86	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
87	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
88	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
89	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
90	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
91	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
92	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
93	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
94	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
95	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
96	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
97	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
98	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000
99	Grondwerk, aanleg van de pier	100.000
100	Bouwwerk, aanleg van de pier	150.000

Het venijn zat in de staart. Toen bleek dat van de totale begroting van 287.600 gulden een flink deel bij het consortium zou blijven hangen, trapte de baron op de rem en werd na overleg met president-commissaris Eltzbacher de stekker uit het project getrokken. De NV deed niet mee. Toen ook andere financiers afhaakten, werd het project onbetaalbaar en de bouw geannuleerd, hoewel die al bijna begonnen was.

Kostenraming uit 1902 van het beoogde 'wandelhoofd' te Zandvoort. Plannen voor een pier zijn er ook daarna geweest, maar nooit gerealiseerd. Bron: NHA.

Er bleef genoeg werk over. Zo probeerde Collot oude badkoetsjes te verkopen aan de nieuwe badplaats Oostvoorne, nam hij Villa Henriëtte, de voormalige familievilla, in opdracht van de commissarissen op in de verhuur en inspecteerde hij persoonlijk het nieuwe muziekpodium in de Passage. Ook verkocht hij eindelijk weer een aantal bouwkavels. De exploitatie van de badinrichting en verhuur van strandstoelen gaf opnieuw een positief resultaat te zien.

Naar het Grand Hotel had hij weinig omkijken. Wüst deed alles wat nodig was zelf. Hij bouwde op eigen kosten aan de zeezijde een grote glasveranda aan het hotel (foto) ten gerieve van de hotelgasten, waaronder veel hoge adellijke gasten uit Duitsland. De nieuwe elektrische lift werkte naar behoren. Het Kurhaus daarentegen bleef gebrekkig en was voortdurend onderhevig aan onderhoud. Hetzelfde gold voor de Passage.

Collot nam als directeur van de NV zitting in een nieuw Comité ter Behartiging van Zandvoortse Belangen, samen met burgemeester Beeckman, gemeentesecretaris De Vries en dokter Gerke. Het comité was een van de voorlopers van de VVV. Aanleiding tot de oprichting was de stapel onbestelbare post die wekelijks bleef liggen. Er was geen centraal adres. Mogelijke interesse van badgasten smoorde daardoor in de kiem. Het comité maakte werk

van de post, ontwierp een prospectus over Zandvoort en publiceerde een Gemeentegids met namen en adressen. Het beijverde zich ook, aangemoedigd door de badgasten, voor betere treinverbindingen met het achterland. Men kon inmiddels rechtstreeks vanuit Berlijn, Frankfurt, Hamburg, Düsseldorf en Keulen naar Zandvoort reizen. Men hoopte dat Cassel, Dresden, Wiesbaden en München spoedig zouden volgen. De badplaats aan de Noordzee moest opstomen in de vaart der volkeren en was niets zonder het Duitse achterland!

Tot opluchting van de commissarissen ontsloeg de gemeenteraad de ZTHM 1902 van concessieplichten na 16 mei 1904. Dit betekende dat de banden met de gasfabriek definitief konden worden doorgesneden. Hoe dramatisch de productiecijfers waren, lieten de laatste maandoverzichten nog eens zien. Van de hoeveelheid gas geproduceerd in april 1902 werd minder dan een tiende verkocht. De rest verdampte door technische mankementen en lekkages in de leidingen. Zo ging het regelmatig. De commissarissen bedachten een sluitend plan om klanten af te stoten. Besloten werd de prijzen drastisch te verhogen. De gasprijs steeg van 60 cent naar 100 cent per vierkante meter, de huurprijs van de gasmeters van 30 cent naar 2,50 gulden. Zo lukte het de laatste klanten en een potentiële nieuwe grote klant: het Oranje-hotel, af te schudden en kon de (reeds verkochte) fabriek worden stilgelegd.

De Mezgerstraat bij Hotel Belvédère, met links Hotel Kievits (= Hotel de l'Océan) in 1903. Tegenover het hotel links Villa Sommara, de kantoorwoning van baron Collot d'Escury. Collectie Zandvoorts Museum.

De prijs van bouwpercelen langs de boulevard bedroeg inmiddels zestien gulden per vierkante meter. In de Mezgerstraat betaalde men de helft, op de Parallelweg nog minder. Op de Zeestraat werden tien nieuwe woningen gebouwd op het gedempte gat van het schelpenlijntje. Dit bracht het totale aantal nieuwe woningen in 1902 op een recordaantal van achtentwintig. In de dagenraad van de nieuwe eeuw kwam de vaart erin. Soms werden er ook percelen verkocht aan Zandvoorters uit het dorp. Zo kochten Jacob en Jan van der Werff in september 1902 een stuk grond aan het pleintje in de Mezgerstraat, om hier een bakkerij te beginnen.

Het pleintje in de Mezgerstraat met bakkerij Van der Werff. Foto Zandvoorts museum. Links: Pension Verheus in 1902, vanaf 1904 heette dit Pension Hollands. Collectie GOZ.

Tijdens de vergadering van commissarissen in Zandvoort van 26 juli 1902 in het kantoor aan huis bij de baron werd Edmund Lachmann benoemd tot commissaris. Hij was de oudste schoonzoon van Gustav Eltzbacher en vertegenwoordigde diens erven in de raad, die daarmee

geheel joods bleef. De weduwnaar van Rosa Eltzbacher was een invloedrijk figuur in Berlijn. Hij bleef zeven jaar lid, tot zijn dood bij een ongeluk in 1909.

Collot werd herbenoemd voor vijf jaar en kreeg als blijk van waardering loonsverhoging.

Het Kurhaus kreeg een nieuwe keukenhaard. Bij de Passage vonden dak- en voegreparaties plaats. De kleine villa's kregen een veranda. Zo was er altijd iets te doen. Collot deed verslag, samen met Hendrik Gompertz in Amsterdam. De benodigde handtekeningen kwamen van twee commissarissen, onder wie president-commissaris Fritz Eltzbacher.

Frederik Salomon (Fritz) Eltzbacher werd geboren op 18 augustus 1859 in Duitsland. Zijn vader Moritz was de oudere broer van Gustav en Julius en evenals zij genaturaliseerd tot Nederlander. Moritz was van 1871 tot zijn dood in 1897 commissaris bij de Amsterdamse Bank. Dr. Fritz

Eltzbacher was in navolging van zijn vader van 1901-1927 commissaris bij dezelfde bank. Op bezoek in Zandvoort verbleef hij graag in het oude familiehuis Villa Henriëtte. Hij vormde met Collot d'Escury en Hendrik Gompertz bijna dertig jaar lang een driemanschap, waarvan hij de baas was. Bij zijn aantreden woonde hij in Keulen, daarna in Berlijn en in Amsterdam. Hij was vader van een zoon en twee dochters.

De laatste periode woonde hij met zijn echtgenoot Alice Gompertz in Driebergen, op landgoed De Wildbaan. Dit was oorspronkelijk een overtuin van het roomse Sparrendaal. De Amsterdamse koopman George Luden liet in 1857 een groot landhuis op het terrein bouwen. Om het pand kwam een tuin in landschapsstijl, ontworpen door de bekende landschapsarchitect J.D. Zocher, met glooiingen, rondlopende paden, een slingervijver, boompartijen en doorkijkjes. Latere bewoners van het landgoed hadden nauwe betrekkingen met het koninklijk huis. In 1921 betrok Fritz Eltzbacher de buitenplaats. In 1941 onteigende de gemeente Driebergen-Rijsenburg deze. In 1944 werd het landhuis, gevorderd door de SS, gebombardeerd door de geallieerden en in puin gelegd.

Hoogveld moest, terug in de Passage, zorgen dat er weer muziek klonk in het zomerseizoen. De commissarissen hadden – op afstand – in hun wijsheid het onzalige plan bedacht om met een verbod op muziek in de Passage (!) de loop te krijgen in de concerten in het nieuw verbouwde Kurhaus. Deze beslissing liep uit op een mislukking. De winkeliers klaagden steen en been dat de Passage zonder muziek 'dood' was. Klanten bleven weg, bezoekers zochten andere plekken van vertier op en het monopolie van het hotel leverde geen extra publiek op bij de concerten. De commissarissen keerden op hun schreden terug. Er moest weer muziek

komen in de Passage, gesponsord door de ZTHM. Het publiek kon weldra weer genieten van Italiaanse muziek, de Beierse Kapel, het Amsterdams Operettegezelschap, een Weens damesensemble, een concertgroep uit Napels en het Haarlems Muziekkorps. Het was aan Hoogveld te danken dat de Passage die 'op sterven na dood' was geweest weer tot leven kwam.

Toch had hij het moeilijk. Het badseizoen van 1902 kende aanhoudend slecht weer, waardoor Hoogveld met schulden bleef zitten en zijn tweede huurtermijn niet kon voldoen. Hij vroeg uitstel van betaling en hoopte dat zijn superieuren bij Heineken garant zouden staan. Die betaalden inderdaad een deel van zijn schuld. Hoogveld zelf werd failliet verklaard.

De nieuwe pachter, kastelein J.H. Cock, bleek tot opluchting van Collot geïnteresseerd in de overname van de inventaris van Hoogveld. Ook Cock liep aan de leiband. De commissarissen gaven de speelruimte aan en stelden voor de Passage prijzen vast 'als in een gewoon café te Amsterdam.' Deze mochten alleen bij concerten met hooguit 5 cent worden verhoogd.

In 1902 was sprake van 'overvloedige elektrische verlichting' in de Passage. Op een aantal ansichtkaarten uit die tijd zijn inderdaad een paar elektrische plafondlampen te zien. In 1903 kreeg de Passage nieuwe eclectische lampen, zoals is te zien op deze ansicht uit 1904. De lampen werden bevestigd aan de bovenwoningen.

Op muziekgebied bleef rivaliteit bestaan tussen de luchtiger muziek in de Passage en het 'stijve decorum' in het Kurhaus. Voorlopig had de Passage gewonnen en hadden de winkeliers geen klagen. Wel was de concurrentie groot. Ook elders in Zandvoort klonk live muziek: in het Grand Hotel, Café-Restaurant Germania (op het duin bij het Schuitengat), het Oranjehotel, Groot Badhuis, Café Van der Moolen en Café Hoogveld. In de hotels vonden regelmatig grote

concerten plaats. De belangstelling viel soms tegen. Toch hoorde de muziek onafscheidelijk bij het badleven als levensader en trekpleister. Aan de bands en muziekgezelschappen waren flink wat kosten verbonden. En ze moesten gehuisvest worden. Op de muzikafdeling moesten de uitbaters doorgaans geld toeleggen.

Café Restaurant Germania, hoog op de zeereep bij het Schuitengat, ca. 1905.

Boekhandelaar Sikken werd na herhaalde klachten door Collot gemaand zijn bediende in toom te houden en 'van de Passage geen jongensspeelplaats te maken.' Coiffeur G.J. Lith bezette een veelgevraagde plaats in de Passage. Ook andere kappers wilden er graag een winkel. De NV waakte over de diversiteit. De commissarissen hielden met behulp van Collot overal een vinger aan de pols.

Op 27 september 1902 schrijft Collot opgetogen aan Eltzbacher dat 'er weer een aanvraag is gedaan voor een terrein tot stichting van een Israëlitische kerk.' De realisatie van dit soort plannen was minder eenvoudig en vond pas plaats in de jaren 1919-1922, toen er meer joden in Zandvoort kwamen wonen. Niettemin voelde de baron goed aan dat het joodse hart van zijn baas zich zou verheugen in de komst van een synagoge.

Boek- en leesinrichting Sikken.
PASSAGE 5.

Zomer-abonne-	5 Tijdschriften
menten tot 15	naar keuze met
	roman f1.60.
September,	10 Tijdschriften
	naar keuze met
	roman f2.75.

Leesbibliotheek in 4 talen.

Op 13 september 1902, tegen het einde van het badseizoen, vond een incident plaats bij de Passage, waar een knecht van bakker Paul C. Kaiser als gewoonlijk zijn broodwagen had gestald. Het paard schrok van een stuk opwaaiend papier, rukte zich los en denderde met wagen en al de trappen af naar het station. Het dier bleef ongedeerd, de schade aan de wagen en de leeuwentrappen was aanzienlijk. De schade werd door een paar ambtenaren van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij opgenomen. Op diverse prenten is de (herstelde) schade goed te zien.

Toen Collot ongeveer vijf jaar in dienst van de NV was, zette hij zijn tanden in een grote en omvangrijke zaak. Het betrof de bestrating en riolering van het wegenplan in Bad Zandvoort ten zuiden van de Passage. De zaak kreeg zijn beslag in de jaren 1903-1912. De

gemeenteraad had op 28 januari 1903 het ingediende stratenplan goedgekeurd. Collot ontving de stukken, waarin het secretariaat van de gemeente meedeelde dat de NV verantwoordelijk was voor de bereikbaarheid, bestrating, verlichting, riolering en reiniging van de nieuwe straten en voor het ophalen van vuilnis en haardas. Collot had het gevoel dat er iets niet klopte. Hij had een militaire scholing en geen juridische of administratieve achtergrond, maar wist wel waar zijn zijn kennis en intuïtie kon toetsten en juridisch advies kon inwinnen: bij mr. Heijman in Amsterdam, de vaste advocaat van de NV. De rechtsgeleerde bevestigde Collots vermoeden dat een aantal van de door de gemeente opgelegde verplichtingen publiekrechtelijk de taak van de gemeente zelf waren. Het ging om langjarige regelingen en grote bedragen. Dus liet Collot er geen gras over groeien. Hij kaartte de zaak aan. De gemeente keurde als drukmiddel een aantal bouwaanvragen in Bad Zandvoort af.

Collot benadrukte dat de NV bereid was veel voor zijn rekening te nemen, maar niet alles. Zijn drukmiddel was het dreigement met een gang naar de rechter. Hij wist inmiddels dat de Algemene Politieverordening waar de gemeente zich op beriep juridisch aan alle kanten kraakte. Een patstelling dreigde.

Hierop kwam de NV met een voorstel. Collot vroeg een voorgesprek met de burgemeester aan, waarop wel advocaat mr. Limburg aanwezig was namens de NV, als vervanger van Heijman, maar de intentie was om te zaak te regelen. De NV was bereid de straten op zijn grondterrein te bestraten en daarna over te dragen aan de gemeente voor het langjarig onderhoud. De aanloopkosten en bestrating kostten meer dan 40.000 gulden. De NV was bereid deze investering te doen als de gemeente daarna het onderhoud, de verlichting, schoonmaak, et cetera voor zijn rekening zou nemen. De burgemeester wist gedaan te krijgen dat de NV ook de riolering zou betalen (begroot op acht gulden per strekkende meter). In ruil hiervoor zou de gemeente een gedeelte van de Boulevard de Favauge zelf bestraten.

Vanaf 1905 werd ook een begin gemaakt met de bestrating van een aantal wegen ten noorden van de Passage. Voerde de gemeente de bestrating uit, dan betaalde de NV. Deed de NV de bestrating en riolering, dan nam de gemeente het onderhoud en de overige zaken voor zijn rekening.

Toen in 1909 sprake was van de bouw van een nieuw raadhuis, bood de NV een gratis bouwlocatie aan. De gemeente wilde echter in het dorp blijven met een nieuw raadhuis en bedankte voor het aanbod. Op andere momenten was er wel sprake van integratie. In 1910 kocht de gemeente een flink stuk grond van de NV aan de Parallelweg tussen de Dr. Smitstraat en de Passage. De bouwlocatie was bestemd voor het oprichten van de derde openbare lagere school in Zandvoort. Naast de twee scholen in het oude dorp was School C een welkome voorziening in de groeiwijk bij de Passage. De school stimuleerde de immigratie van gezinnen met kinderen in Bad Zandvoort en was een stevige klinknagel in het aaneensmeden van oud en nieuw Zandvoort. Hetzelfde gold van het nieuwe station dat verrezen was op de grens van oud en nieuw Zandvoort.

*De aanleg van het nieuwe station in 1907.
Collectie Zandvoorts Museum.*

Het elektrische licht won het nog niet overal van de vertrouwde petroleumlampen. Zo plaatsten de Spoorwegen in 1904 nog nieuwe Keroslampen bij de trappen van de Passage en bij de halte Zandvoort-Dorp, een tussenstation aan het einde van de Verlengde Haltestraat dat maar een paar jaar open bleef. De stroomvoorziening

haperde soms en was onderhevig aan kinderziektes. Eenmaal werd de hoofdkabel in IJmuiden bij werkzaamheden geraakt. Daarom hield men kaarsen achter de hand, voor het geval van uitval. Het publiek bij de concerten vond het kaarslicht prachtig.

Uitbater Cock zorgde voor de muziek in de Passage in 1903 en 1904. Het viel ook bezoekers op 'dat de muziek het moest doen.' Vooral in het weekend en op zondagavond zat de Passage stampvol. Dit leidde soms tot gedrang op het perron met reizigers die allemaal de trein terug wilden halen.

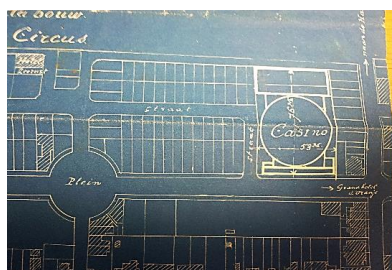
Wüst, die nog altijd droomde van de aankoop van het Grand Hotel, bouwde rond 1905 met goedkeuring van de NV een aantal huurvilla's bij het hotel. Ook de Buffetmaatschappij bleef in Zandvoort actief, onder leiding van de Portugees-joodse R. Sequeira, eigenaar van het Amstelhotel. De Buffetmaatschappij en de NV schoven soms personeel door, of ruilden van grondstukken of eigendom. In de Buffetmaatschappij ging niet uitsluitend (zoals bij de NV), maar ook veel joods geld om. De kernactiviteiten van de Buffetmaatschappij lagen rond de Relweg in Wijk aan Zee, waar de Maatschappij vrijwel alle grond bezat. In Zandvoort was de Buffetmaatschappij eigenaar van Hotel d'Orange.

Opmerkelijk was de grondaankoop op 9 juli 1903 door de Haagse ondernemers A. Hartog en N.J. Boom. Zij kochten twee grote percelen aan het begin van de Mezgerstraat. Hierop moest een Casino Circus verrijzen met aan de straatkant winkels en een restaurant. Fritz Eltzbacher, een warm pleitbezorger van een casino in Zandvoort sinds de dagen van het syndicaat, was van dichtbij bij de het ontwerp en de bouwplannen betrokken. Het grote Olympia Circustheater (later Palais d'Été) was een imposant gebouw en een aanwinst voor de badplaats (foto).

Fritz Eltzbacher, een warm pleitbezorger van een casino in Zandvoort sinds de dagen van het syndicaat, was van dichtbij bij de het ontwerp en de bouwplannen betrokken. Het grote Olympia Circustheater (later Palais d'Été) was een imposant gebouw en een aanwinst voor de badplaats (foto).

Achter het hoofdgebouw aan de Mezgerstraat werd een extra, lantaarnvormige hal gebouwd, waardoor het toneel een enorme diepte had. De zaal telde 1.500 stoelen en was de grootste overdekte zaal van Zandvoort, die de concerthal van het Groot Badhuis naar de kroon stak.

Het Casino paste met een lengte van 76 meter en breedte van 53 meter precies tussen de Mezgerstraat, het Stationsplein en de Parallelstraat. Bron: Noord Hollands Archief.

Het aantal badgasten verdriedubbelde met het doortrekken van de tramlijn naar Amsterdam in 1903-1904. De bouw van de lijn werd mogelijk gemaakt door een Amerikaanse obligatielening van 3 miljoen gulden.

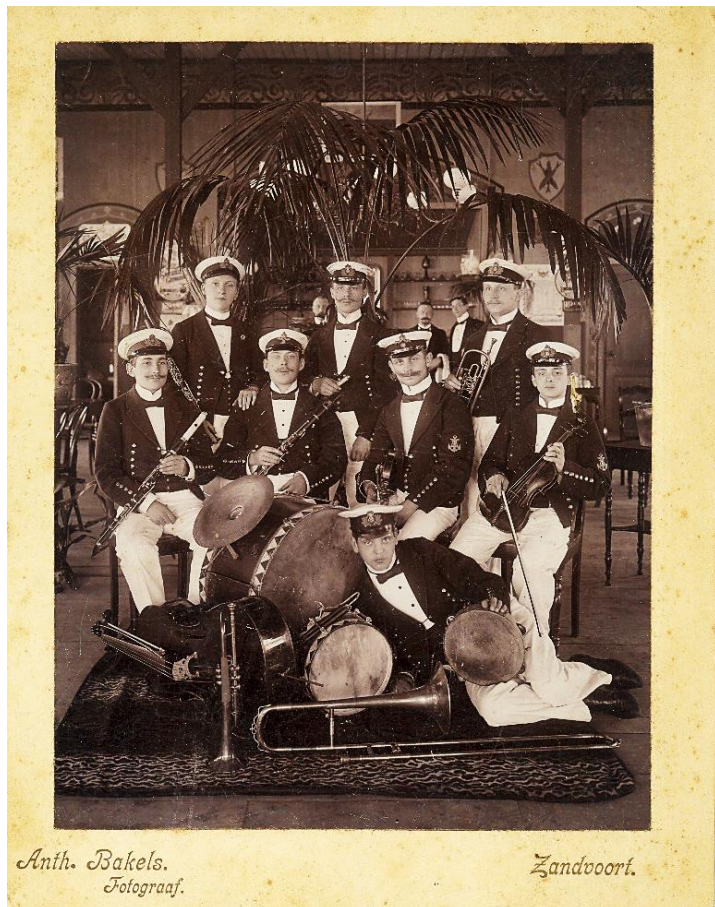
Cock hield in 1904 het Grand Café gedurende het hele jaar open. Hij verhuurde ook kamers met pension boven het café. Aan het Grand Café was voor het nieuwe seizoen een aantal verbeteringen aangebracht. Er was een tussenmuur weggebroken en een nieuwe restaurantzaal gecreëerd, met spiegels, draperieën en schilderijen. Verder waren de bovenramen van de vertrekken open gemaakt, zodat men ook binnen de muziek in de Passage kon horen. De toiletten werden gemoderniseerd en er werd een aparte dinerzaal en buffetzaal met Bodega

ingericht. De kosten waren voor rekening van de ZTHM. De Bodega van Cock was aangesloten bij The International Bodega Company, die kortingen en garanties gaf indien een buffet zijn sterke drank bij dit bedrijf betrok.

De Marine Kapel uit Hamburg, te gast bij Cock in de Passage in de zomer van 1903. Foto Zandvoorts Museum.

Onder: interieur van de Nederlandse Hervormde Kerk in Zandvoort met nieuwe elektrische verlichting.

De komst van het elektrische licht zette door, ook in het dorp. Half september 1904 liet de Nederlandse Hervormde Gemeente intekenlijsten rondgaan voor vrijwillige bijdragen om de kerk elektrisch te verlichten, nadat een aantal badgasten hiervoor tijdens de zomer een donatie had gedaan. Binnen een maand was het nieuwe licht geïnstalleerd door een firma uit Amsterdam, voor een bedrag van 400 gulden.

De plannen van de Elektrische Spoorweg Maatschappij om een ringlijn aan te leggen door het dorp – via de Kostverlorenstraat, de Passage en de boulevard terug naar het station, waardoor er niet meer gerangeerd hoefde te worden – werden verworpen. In de aanloop naar het badseizoen van 1905 werd wel het station bij de Passage verbeterd. Het kreeg twee uitgangen en een aantal hekken en loopgangen om gedrang te voorkomen. De Spoorwegen zetten ook late treinen en extra treinen in op drukke zomerse dagen. Op de drukbezette spoorlijn naar Zandvoort werden de eerste ervaringen met het in banen leiden van het massatoerisme opgedaan.

Grand Café-Restaurant Du Passage ging in 1905 over in handen van de gebroeders Gijsbertse uit Amsterdam. Zij zouden acht seizoenen aanblijven als pachter. Het Grand Café werd andermaal opgeknapt en naar de smaak van Gijsbertse ingericht. Langs de pui werden kuipplanten geplaatst en boven het terras vlaggen uitgehangen. Een journalist merkte op dat de heren Gijsbertse hun vak 'tot in perfectie' verstonden. Nieuw was dat zij hun vlees en vis

op een berg ijs toonden in het restaurant. Ook introduceerden zij een dagmenu. De restauratiezalen werden met planten en verse bloemen ingericht. Buiten stonden gemakkelijke zitjes en liepen kelners af en aan in krakend wit. Van de Bodega was een American Bar gemaakt. Aan weerszijden van het terras verschenen tochtschermen.

Een blik in de Passage bij de Bodega, achter een van de nieuwe tochtschermen. Collectie GOZ.

De muziek draaide op volle toeren. Te gast was onder meer het Ensemble Ernest Eggert. Dit sextet had 500 populaire verzoeknummers paraat. Populair waren ook de avonden met operamuziek rond het muziekpodium. Nergens in het dorp werd zoveel muziek gemaakt als in de Passage. De gebroeders Gijsbertse hadden veel omhanden. Zij waren eigenaars van een restaurant en wijnhandel in de Leidsestraat, uitbaters van Paviljoen Bernadette bij het Grand Hotel en van de buffetten van de paardenrennen in Bussum.

Juli 1905 vond de heropening plaats van circustheater Olympia Palace, dat kort na de opening zoveel gebreken vertoonde dat het weer gesloten moest worden. Wiener, die een winkeltje naast het theater had, bij Club de Zandvoort, heropende zijn lunchroom in de Passage. De naam Wiener keert meer dan twintig jaar in de Passage terug. Vanaf 1914 zou weduwe Wiener de winkel voortzetten. Ook confiseur en hofleverancier Bos had zowel een winkel in de Passage als in het dorp (Kerkstraat 25).

Ondanks het failliet van Hoogveld vinden we in 1905 Café Hoogveld nog in de Passage terug. Nieuw was het ondernemersechtpaar Bading. Bading was confiseur, mevrouw Bading nam de winkel met dameshoeden over van mejuffrouw Schirneck. Ruijselaars, de bloemist die ook zorgde voor plantendecoraties, de aankleding van diners, bloemenhuldes, kransen et cetera en werd door Collot als laatste overgehaald nog één jaar in de Passage te blijven. Daarmee was de Passage in 1905 opnieuw volledig bezet.

Winkeliers in de Passage, 1905		<i>Noordzijde:</i>
J.W. Bos	Confiseur-Pâtissier (1902-1905)	Passage 25
Kolmid	Warenhuis	Passage 23
G.J. Bogaert	Speelgoed, sieraden, badart. etc	Passage 21
S.B. Wiener & Co.	Melksalon, lunchroom (1898-1921)	Passage 19
G.J. Bogaert	Speelgoed, sieraden, badart. etc	Passage 17
W. Bading	Confisiseur	Passage 15
Coiffeur Michels	Kapper	Passage 13
Mej. Kellenbach ?	Arbeid Adelt ?	Passage 11
K.H. Schirneck – De Vorstenlanden	Sigarenmagazijn; agentschap	Passage 9
Muzieklocatie 1896 – F. Penningh	Fruithandel, limonade (1901-1909)	Passage 7
Eduard Sikken	Boekhandel (1897-1911)	Passage 5
Kennemer Electriciteits Mij. K.E.M.	Servicebureau (1902 -1917)	Passage 3
A.F. Herbermann	Herenconfectie, badartikelen	Passage 1
		KURHAUS
		<i>Zuidzijde:</i>
Post- en telegraafkantoor	Bijkantoor	Passage 26
Politiepost		Passage 24
G.J. Bogaert	Speelgoed, sieraden, zilver. etc.	Passage 22
G.J. Bogaert	Speelgoed, sieraden, galanter.	Passage 20
G.J. Bogaert	Speelgoed, sieraden, badart. etc	Passage 18
W. Bading	Mode Dameshoeden	Passage 16
Gebr. Gijsbertse	American Bar	Passage 14
Gebr. Gijsbertse	Grand Café-Restaurant	Passage 12
Gebr. Gijsbertse	Grand Café-Restaurant	Passage 10
Gebr. Gijsbertse	Grand Café-Restaurant	Passage 8
Gebr. Gijsbertse	Grand Café-Restaurant	Passage 6
Gebr. Gijsbertse	Grand Café-Restaurant	Passage 4
J. Ruijselaars	Bloemist (1897-1906)	Passage 2
		KURHAUS

Al vroeg in de 20e eeuw kwamen plannen op voor de aanleg van een weg tussen Bloemendaal en Zandvoort. De concessie hiertoe werd verleend in de zomer van 1906, een jaar later gevolgd door de concessie voor tolheffing op deze weg. De kosten voor de aanleg van de straatweg van zes kilometer, slingerend door de duinen en langs de boulevard, werden geraamd op 144.000 gulden. Collot was van dichtbij betrokken bij de plannen. Hij informeerde bij een staalbedrijf in Rotterdam naar speciale diepladers om het afgegraven zand via een tijdelijk spoor af te voeren. Leonard Springer, tuinarchitect van de gemeente Haarlem, zorgde voor de tekeningen. De plannen bleven echter liggen, onder meer doordat weduwe J.J. Van der Vliet-Borski na eerdere toezeggingen toch geen weg over haar grondgebied wilde. Het zou tot het begin van de jaren twintig duren totdat de weg er lag.

Baron Collot d'Escury was directeur van de ZTHM sinds hij eind 1898 Wim Blankenberg in deze functie was opgevolgd. Hij schreef karrevrachten vol brieven: aan huurders, kandidaat-kopers, notarissen, schuldeisers, hoteliers, pachters, banken, winkeliers, leveranciers, de gemeente, het Hoogheemraadschap, de Buffetmaatschappij, ministeries, de ENEM, wanbetalers, curators, aannemers, loodgieters, enzovoort. Belangrijke beslissingen moest hij voorleggen aan Fritz Eltzbacher. Die tekende de volmachten, koopaktes, et cetera en voerde op afstand de regie. Eltzbacher was soms grillig en humeurig. Dingen gingen te snel of te langzaam, de bedongen prijs was te laag, Collot had zich laten inpakken... De baron liet de kritiek over zich heen komen, bleef kalm en deed stipt zijn werk. Af en toe beklaagde hij zich bij Hendrik Gompertz. Collot reisde ook heel wat af, overlegde met partijen, bouwondernemingen, leveranciers, advocaten, ambtenaren, het gemeentebestuur, enzovoort.

*Een badvrouw tussen de badkoetsen op het strand, Zandvoort 1910.
Foto Nationaal Archief.*

In 1906 bestond de Passage 25 jaar. Collot kreeg toestemming van de gemeente om de tijdelijke uitbouw van het Grand Café te ver-

hogen, verstevigen en van ramen te voorzien. Het werd daarmee een permanente aanbouw. De trend om uit te bouwen zette door. In 1906 kreeg ook het echtpaar Bading toestemming voor de aanbouw van een atelier bij de hoedenzaak van mevrouw Bading en mocht E. Schuiten een stenen schuur metselen achter zijn winkel. In 1925 had de helft van alle panden in de Passage een uitbouw.

In 1907 brachten de commissarissen het werkkapitaal van de NV, dat ruim boven de miljoen gegroeid was, terug tot één miljoen gulden. Hiervoor moest een speciale vergadering worden belegd, waarin de statuten werden gewijzigd.

De Amsterdamse banketbakker A.Th. van Rijnbeek volgde confiseur Bos op in de banketbakkerswinkel op de hoek van de Passage bij het station. Rijnbeek had ook vergunning voor het schenken van alcohol. Zijn winkel werd geroemd om zijn mooie, smakvolle etalage en het rijke aanbod aan gebak, gekonfijte vruchten, chocolade, ijs, et cetera. Zijn *Salon de rafraîchissements* mocht er zijn. Hij voerde nog altijd de Franse taal, zoals meer winkeliers in de Passage. Ook in de hotels werd nog in het Frans gecommuniceerd. Van Rijnbeek was in 1906 de enige nieuwkomer in de Passage. Voor de rest keerden alle winkeliers van het vorige jaar weer terug.

In 1907 werden de gebroeders Gijsbertse, in hun derde jaar in Zandvoort, uitbater van Hotel Kurhaus. Met name Fritz Eltzbacher zag de exploitatie van het Kurhaus en de Passage graag in één hand, al was dit, met het voorbeeld van Reints nog vers in het geheugen, niet altijd gelukkig uitgepakt. Kennelijk had hij vertrouwen in het duo Gijsbertse, dat zijn vak verstond als cuisiniers. Zij haalden ook gevarieerde muziek naar de Passage: uit Monte Carlo, Frankrijk, Duitsland, Hongarije, Italië, Zweden, Nederland en Finland. Geliefd

waren de Elite Zweedse Dameskapel en het Scandinavisch Solistenorkest Fennia onder leiding van de joodse dirigent Joseph Silbermann, die ook in het Groot Badhuis optrad.

In 1907 opende de Koninklijke Stoomververij en Chemische Wasserij F.P. van Ham een winkel in de Passage. Het bedrijf hoopte op orders voor het wassen van hotel- en bedlinnen. Ook weduwe H.D. van den Hoff streek deze zomer met haar kunsthandel neer in de Passage.

Drukke in de Passage. Links het muziekpodium, rechts Grand Café-Restaurant du Passage.

Het Amsterdamse studentencorps keerde terug in het Kurhaus. Deze traditie dateerde al vanaf 1881. De gemeente zorgde voor de uitbreiding van de elektrische straatverlichting, plaatste ijzeren papiermanden in het dorp, ook bij de Passage, en nam de kosten van de politiepost in de Passage voor zijn rekening. De NV rekende voor deze post een vriendschappelijke huurprijs van 25 gulden.

De drukte nam jaarlijks toe. Toeristen uit Duitsland kwamen naar de Zandvoortse kust, maar ook veel daggasten uit Haarlem en Amsterdam. De Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij, die in 1889 de lijn Haarlem-Zandvoort had overgenomen, broedde al een tijdje op het plan om een nieuw station in Zandvoort te bouwen, dicht bij het dorp. De tussenhalte Zandvoort-Dorp was al na vijf jaar opgeheven. Nu was het plan de spoorlijn bij aankomst in de badplaats rechtdoor te laten lopen, evenwijdig aan de Kostverlorenstraat en Zeestraat en de bocht naar de Passage te schrappen. Het ongerieflijke station daar was opeens achterhaald. Het paste niet meer bij de nieuwe tijd, had geen allure en kon niet concurreren met het eindstation van de tram midden in het dorp. Er moest een nieuw station komen op de grens van oud en nieuw; een kopstation met een ruim emplacement. De bouw van het nieuwe treinstation Bad Zandvoort startte in 1907. In 1908 konden passagiers dankzij een hulpperron al op de nieuwe locatie uitstappen. Op 1 april 1909 werd het officieel geopend. Daarnaast ging een oude wens in vervulling en werd een dubbel spoor aangelegd naar Overveen, zodat de reistijd naar Amsterdam zo kort mogelijk was. Het nieuwe station versterkte de indruk van

Zandvoort als eersteklas badplaats, een handelsmerk waarvoor na dertig jaar ook anderen dan de commissarissen zich sterk maakten.

Het oude station bij de Passage werd afgebroken. In de plaats daarvan kwam een nieuwe schelpenopslagplaats. De Passage had, anders dan wel gedacht is, niet direct te lijden onder de verplaatsing van het station. Tot 1915 bleven er concerten en werden de winkels allemaal verhuurd.

A.F. Herbermann, een winkel met herenmode en bad-artikelen, bevond zich op de kop van de Passage, die in 1909 een nieuw aanzicht kreeg toen hij geheel wit werd gekalkt.

Een witgeverfde Passage met de winkel van Herbermann. Daarnaast een deel van het Grand Café-Restaurant met uitgebouwde keukens. Voor: de schaduw van de telegraafpaal op de Passageweg.

De ZTHM nam in de zomer van 1909 de uitbreiding en verbetering van de straten in Nieuw Zandvoort verder ter hand. De aandacht richtte zich op het gebied ten noorden van de Passage, zodat ook dit deel van Bad Zandvoort (De Ruyterstraat, Van Galenstraat, Zoutmanstraat, Verlengde Mezgerstraat) in cultuur kon worden gebracht. Er stonden al enkele grote villa's waaronder de bekende Villa's Houckerduin en Noorderduin. Nu werden er ook straten, wandel- en fietspaden aangelegd, tot voorbij Kiosk Bernadette uit 1904.

Op 1 juli 1910 passeerde de langverwachte koopacte van het Grand Hotel de notaris. Het hotel, inclusief 70 aren grond, werd verkocht aan gerant Theodor Karl Wüst. De koopsom bedroeg 150.000 gulden. De acte werd ondertekend door Wüst senior. Diens gelijknamige kleinzoon Karl Robert Wüst kocht een halfjaar eerder

al twee kleine stukken grond van de NV, waarschijnlijk voor de bouw van een villa. Dezelfde K.R. Wüst zou in 1928 Collot opvolgen als directeur van de NV.

Ook langs de Boulevard Barnaart ten noorden van het Grand Hotel, werden nieuwe villa's gebouwd, zoals hier tussen de Van Galenstraat en de Zoutmanstraat, waaronder Villa Annie, Villa Zeezicht en Villa Westfalia. Op de achtergrond een glimp van de Passage. Collectie GOZ.

4

Tijden van groei en crisis

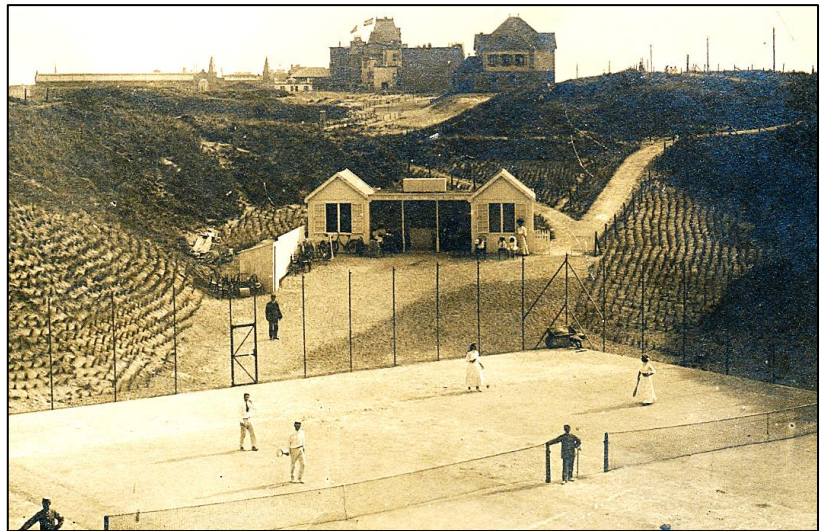
Bad Zandvoort in de jaren 1910-1920

In 1912 kwam er schot in de uitvoering van het stratenplan boven de Passage. De aanleg van wegen was belangrijk. Nieuwe straten betekende nieuwe bouwkavels en nieuwe kavels nieuwe kopers. De gemeente kocht bovendien ook de nodige grond als openbare weg.

Een bekend figuur uit joods Amsterdam, kno-arts Abraham S. Jacobson van het Frederiksplein, kocht in het voorjaar van 1912 een villa in dit nieuwe gedeelte van Bad Zandvoort. Grond was er genoeg.

De Mezgerstraat werd doorgetrokken tot voorbij Villa Noorderduin. Ook de boulevard werd doorgetrokken, in de hoop dat spoedig de weg naar Bloemendaal dit deel van Zandvoort verder zou ontsluiten. Aan de noordboulevard vestigden zich onder anderen Dirk Hudig, secretaris van de Nederlandse Scheepvaart Maatschappij, en de joodse Amdterdamse koopman Abraham Asscher.

De tennisbanen bij Bernadette. De aanleg van de banen bleek de investering waard. Abonnementen, toernooien, gastspelers en vrije verhuur legden jaarlijks geld in het laatje en bezorgden de tennissers het nodige plezier op een fantastische baan. GOZ.

Sikken keerde in 1911 door familieomstandigheden niet terug in de Passage. De boek-

handel werd overgenomen door de Zandvoortse boekenverkoper W.J. Lorenz, die twee jaar in de Passage bleef. Collot was deze zomer twaalfenhalf jaar in dienst als directeur. In de Passage klonk in de zomer van 1911 Oost-Europese muziek. Ook de Zweedse Dameskapel keerde terug. In het Groot Badhuis vond een liefdadigheidsconcert plaats ten behoeve van de ziekenzorg in Zandvoort. In het Kurhaus vond jaarlijks een dergelijk concert plaats. Het hotel was na dertig jaar intensief gebruik toe aan vervanging. Ook de weersinvloeden eisten hun tol.

In 1912 werd de keuken van het Grand Restaurant in de Passage op afspraak van de gebroeders Gijsbertse, die ook nog steeds de scepter zwaaiden over het Kurhaus, vernieuwd en vergroot. Des te schrijnender was het dat zij het na het seizoen gedwongen voor gezien moesten houden. Daarmee kwam een einde aan een periode van vriendschappelijke contacten met Collot. De directeur en zijn vrouw kregen altijd de beste gereserveerde plaat-

sen bij concerten. In het voorjaar van 1913 werd een deel van de inventaris van Gijsbertse geveild in Amsterdam, waaronder 500 stoelen, twee biljarts, hotelzilver en een pianola. Andere hotels in Zandvoort, waaronder het Groot Badhuis, draaiden in 1912 eveneens met rode cijfers. De advertenties voor leegstaande winkels in de Passage bevestigden dit beeld.

Briefhoofd van kapper Michels, coiffeur in de Passage. In zijn winkel bevond zich vanaf 1913 de publieke telefoon. Bron: NHA.

Op de hoek naast het Grand Café vestigde bloemist Cassée zich in de Passage. Het Kurhaus werd, na een openbare veiling van de hotelinventaris, in het najaar van 1912 gesloten en wachtte op sloop en nieuwbouw.

De commissarissen bereidden in 1911 en 1912 de bouw van een nieuw Kurhaus voor, het derde hotel in de geschiedenis van de onderneming. De eerste tekeningen werden gemaakt door een architect in Berlijn. Op 20 januari 1913 gaven B & W toestemming voor de bouw van het uiteindelijke ontwerp van het architectenduo J.C. van Dorssen en R. Wollmann. Wollmann hield kantoor in Frankfurt. Fritz Eltzbacher was erop gebrand de bouw vóór 1 juli af te hebben. Het ruime terras rond het gebouw moest voor het begin van de zomer af zijn. Anders zou men de nodige inkomsten mislopen. Voor Eltzbacher ging alles te langzaam. Het zinde hem niet dat Collot in de persoon van E.H. Buhrdorf maar één kandidaat-pachter had kunnen vinden voor het Kurhaus. Hij vreesde dat de baron daardoor te weinig grip op hem had.

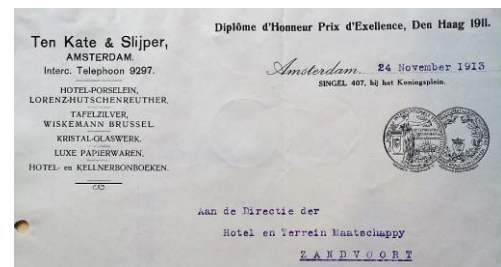
De enige bekende foto (detail) van dr. Fritz Eltzbacher bij de eerstesteenlegging van het nieuwe Kurhaus in 1913. Links de 13-jarige Max Otto, rechts Bernadette. Foto Zandvoorts Museum.

De bouw van het Kurhaus werd aanbesteed aan de firma met de laagste inschrijving (121.900 gulden), het Haagse bouwbedrijf Gelens & Van der Wal. Het lukte hen bij lange na niet het Kurhaus binnen drie maanden af te hebben. De oplevering vond pas plaats op 1 oktober 1913. Fritz Eltzbacher zag de misser aankomen en schreef vanuit Berlijn brief na brief om het tij te keren. In een daarvan kregen Collot en Gompertz ervan langs, evenals de architecten, die de bouw slecht hadden voorbereid, waardoor de kosten meteen al uit de hand liepen. Eltzbacher weigerde daarom hun extra rekeningen te betalen en nam de rechtszaak die dit veroorzaakte en die ruim anderhalf jaar duurde, voor lief.

Eltzbacher klaagde tegenover Collot dat hij zich met allerlei details moest bemoeien, waar hij helemaal geen tijd voor had. Dat hij al te veel deed voor zijn functie. Dat de vertoning van de

bouwheren, architecten en het bestuur beschamend was en er 'straf' moest staan op het overschrijden van deadlines. Collot moest het regelen, met krachtige hand.

Tegelijk was hij trots op zijn initiatief en werd er flink geld uitgegeven. Werd er gebouwd, dan eersteklas. Hetzelfde gold voor de inrichting van het Kurhaus, die werd uitbesteed aan de chique firma Ten Kate & Slijper in Den Haag. Aangeschaft werden onder meer duizend grote borden van porselein, vijfhonderd dessertborden en zeshonderd bierglazen. Firma Thonet uit de Kalverstraat zorgde voor de meubilering van het hotel en de aankleding van de grote zaal en het muziekpodium. Hoewel 'Onkel Fritz' naar eigen zeggen meer te doen had, bemoeide hij zich met elk detail. Alles moest naar zijn smaak en van goede kwaliteit zijn. Zijn bemoeienissen en de afstand bevorderden het tempo van de bouw niet...

Impressie van de grote zaal met wanddecoraties; in het midden de dansvloer.

Op de achtergrond had ook de familie Sulzbach bemoeienis met van het nieuwe hotel. Zo werd gewacht op een betaling van 18.500 gulden door Moritz Sulzbach in Parijs via het internationale bankverkeer. Georg Lachmann had inmiddels de plaats van zijn omgekomen broer Edmund ingenomen als commissaris. Samen met zijn vrouw Hedwig Eltzbacher had ook hij bemoeienis met de joodse armenzorg in Berlijn. In nagedachtenis aan Gustav en Sophie Eltzbacher en door hun aandelen ZTHM (de dochters van Gustav erfden elk 73 aandelen) bleven beide families Lachmann betrokken op Zandvoort. Fritz Lachmann, de derde zoon van Edmund en Rosa, die een periode werkte in Rotterdam, werd in 1919 commissaris in plaats van zijn oom Georg. Diens zoon Hans Lachmann-Mosse (hij voerde deze dubbele naam sinds zijn huwelijk) was ook betrokken op Zandvoort. Hij was Berlijns uitgever, krantenmagnaat en onderwijsbestuurder. Hij woonde in de Jeruzalemstraat in Berlijn en was trots op het langjarig

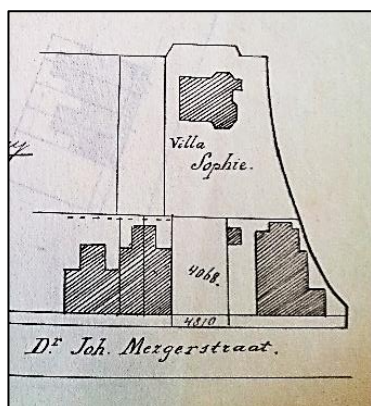
joodse familiebezit, via zijn moeder en grootvader, in Zandvoort, waar hij als kind regelmatig op bezoek kwam en een aantal vakanties had doorgebracht.

Foto uit 1914 met opa George Lachmann, oma Hedwig Eltzbacher, hun zoon Hans (links), dochter Olga, schoonzoon Herbert Ginsberg, dochter Hetty en schoonzoon Alfred Caro. Schoondochter Lucie Lachmann-Mosse, hier op een statieportret (rechts), maakte waarschijnlijk de foto. Foto's Leo Baeck Institute.

Fritz Lachmann werkte bij de Nederlandse Handelsassociatie. Later verhuisde hij naar het Zwitserse Tessin. Hans Lachmann-Mosse kocht na de dood van zijn oom Edmund in 1909 het lege perceel naast Hotel de l'Océan in de Mezgerstraat. Dit grensde aan de tuin van het zomerhuis van zijn grootouders, Villa Sophia.

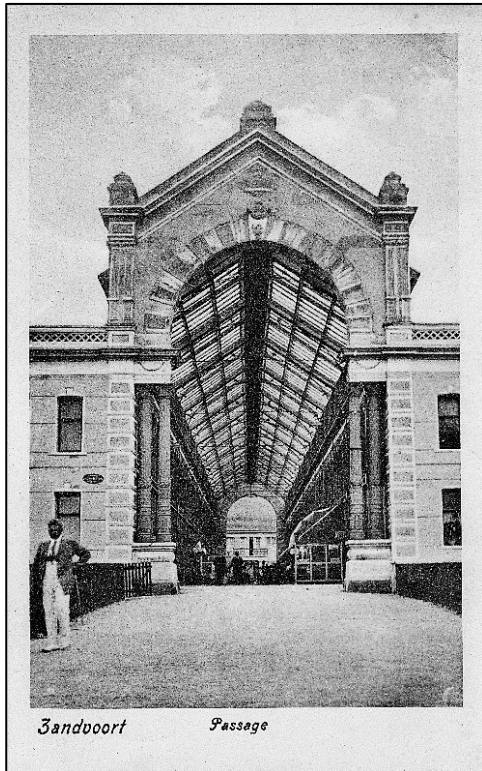
Duidelijk wordt dat rond 1913, ruim dertig jaar na de aanvang in 1881, er nog altijd twee, zo men wil drie joodse families als investeerders actief waren in Zandvoort. De commissarissen gaven hun aandelen én verantwoordelijkheden door aan de volgende generatie, óók aan de kant van de familie Sulzbach, hoewel die sporadisch in Nederland was.

De financiële bijdragen van de commissarissen vanuit het buitenland voor de bouw van het Kurhaus verliepen vanzelfsprekend via de Amsterdamse Bank, waar Fritz Eltzbacher commissaris was en een omvangrijk familieaandeel (de geïntegreerde Amsterdamse tak van de oude Eltzbacher Bank) vertegenwoordigde.

Kadastraal schetsje bij de verkoop in 1910 van twee percelen aan Georg Lachmann-Mosse te Berlijn, kleinzoon van Gustav Eltzbacher. Rechts Hotel de L'Océan. Daarboven het oude familiehuis. NHA.

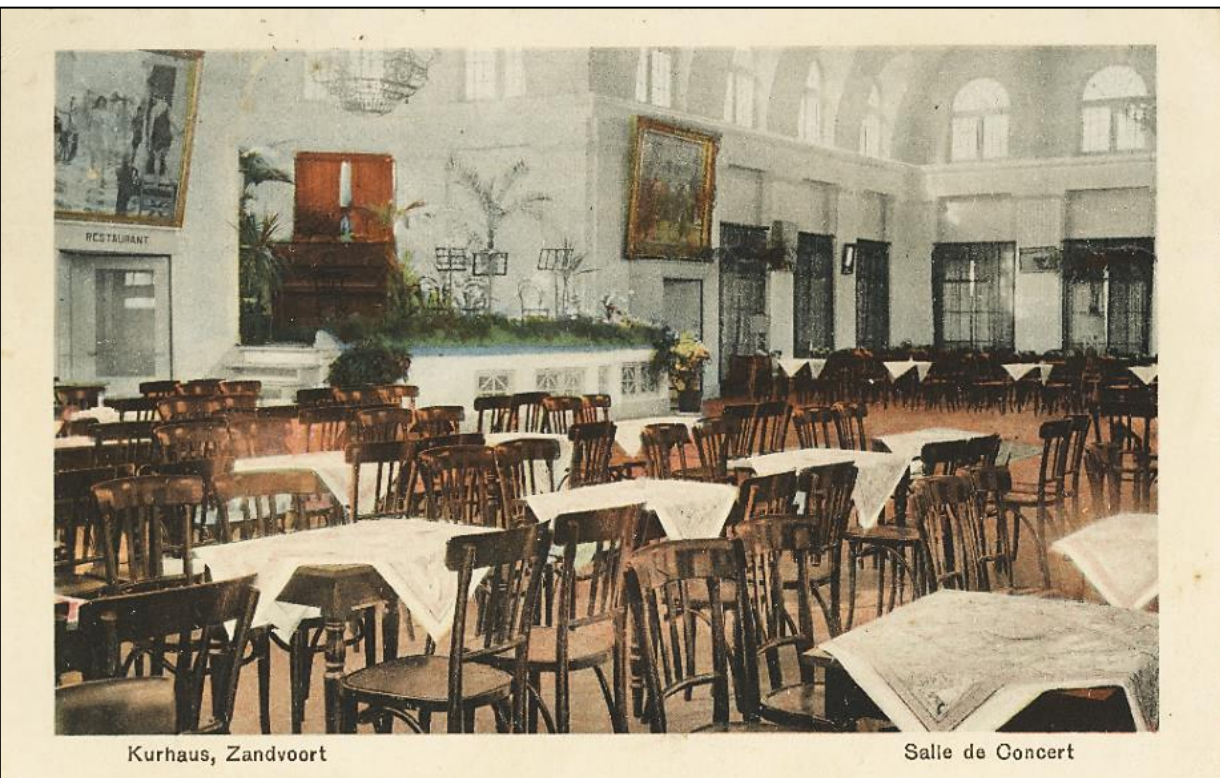
Begin 1913 nam Collot een deel van de inventaris van de gebroeders Gijsbertse over. Gijsbertse vroeg 6.000 gulden, waarop Collot reageerde dat hij 'dan zijn rommel mocht

houden.' Uiteindelijk betaalde de NV 500 gulden voor de nieuwe keukeninventaris. De rest werd geveild. Collot voerde gesprekken om een nieuwe pachter te vinden voor de Passage in het badseizoen van 1913. Hij kwam opnieuw uit bij Buhrdorf.

De afbraak van het oude Kurhaus had tot gevolg dat de Passage niet langer onder één dak stond met het hotel, maar vrij in de ruimte kwam te staan. Collectie GOZ.

Het boekjaar 1914 was de eerste serieuze test voor Buhrdorf. Hij was een ervaren kracht en had negen jaar lang in dienst van E Pluribus Unum het buffet van Café-Restaurant Germania gerund. Ook bij Hotel Suisse in de Haltestraat had hij vijf jaar naar behoren gediend. De start

was dan ook goed. Het was Buhrdorf gelukt een aantal aansprekende gastgezelschappen te strikken voor de muziek, waaronder een internationaal solistenensemble dat drie maal daags optrad. Hij had contracten gesloten om uitsluitend Duits bier te schenken en zorgde voor vuurwerk.

Verder trof Buhrdorf het niet. Als pachter van de Passage en *Wirt* van het Kurhaus kreeg hij te maken met een tegenvallende zomer en wegblijvend publiek. De oorlog brak uit en de inkomsten vielen sterk tegen. Buhrdorf maakte schulden. Er was flink geld uitgegeven en de vaste lasten moesten worden betaald. Hij beloofde als man van eer zijn schulden te zullen betalen, maar kwam door de aanhoudende slechte resultaten steeds verder klem te zitten. De tweede huurtermijn van de Passage over 1913 werd door hem in 1914 nog nabetaald. Maar verder kwam hij niet. Zijn belofte om het komende jaar opnieuw in Germania aan de slag te gaan, overtuigde de commissarissen niet. Buhrdorfs schuld bedroeg eind 1914 bijna 4.500 gulden, waarop hij een advocaat in de hand nam. Er zouden beloften zijn gedaan van coultance voor het eerste volledige exploitatiejaar. Collot hield Buhrdorf aan zijn contract. Later werd alsnog coultance toegepast en de helft van de huurschuld plus 627 gulden extra kwijtgescholden. De restschuld bedroeg 1.846 gulden. Die moest Buhrdorf betalen. Buhrdorf was echter in paniek geraakt door zijn dubbele echec in de Passage en het Kurhaus. Hij loog niet toen hij tegenover de directie klaagde 'dat hij niet kapitaalkrchtig' was, 'met veel schuld de winter in moest gaan' en 'alles en alles kwijt was.' Een kale kip kan men niet plukken, was zijn gedachte. Het ging de Maatschappij, die ook meteen een strop had in het eerste exploitatiejaar, echter te ver om Buhrdorf van al zijn financiële verplichtingen te ontslaan,

zoals hij wilde. De NV had zich van zijn beste kant laten zien met een fikse schuldreductie. Verder viel er niet te onderhandelen.

Het eerste jaar Kurhaus was op een fiasco uitgedraaid. Aan het begin van het jaar schreef Collot al aan Gompertz: 'Wat Dr. F.E. zich voor luchtkastelen van dit nieuwe Kurhaus voorstelt, is mij een raadsel, doch ik hoop zeer dat de exploitatie zal meevallen.' Het seizoen werkte niet mee en de kosten liepen op. Dit gold ook van de muziek. Een bevriend kastelein merkte op dat 'de dure concertexploitatie de hotelwinst opat.' Dit was bij het Kurhaus niet anders.

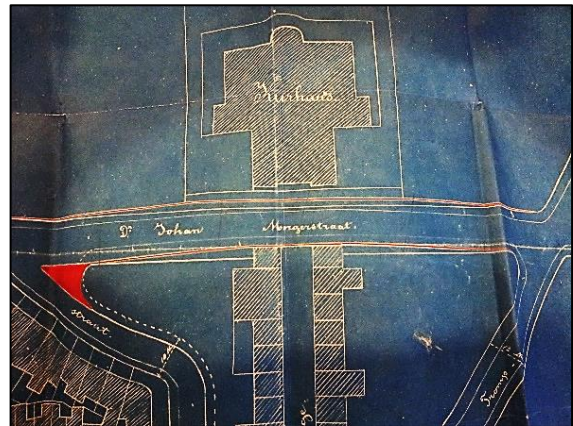
Ondanks alle narigheid stonden de gegadigden in de rij om Buhrdorf op te volgen. Collot kon dit keer wel kiezen uit een aantal kandidaat-pachters. Nieuwe contractant voor het zomerseizoen van

1915 werd de Amsterdamse Firma Ferwerda & Tieman. Zij hadden al de drank geleverd aan het Kurhaus en namen nu de exploitatie op zich. Het contract liep door tot 1918. Ferwerda & Tieman bedongen dat zij geen pacht hoefden te betalen, maar een deel van de winst

afdroegen. Zij wilden zich niet zoals Buhrdorf vooraf in de schulden steken. Buhrdorf had nog 3.000 gulden huur betaald voor het Kurhaus en 2.800 voor het Café en het terras in de Passage: astronomische bedragen. Zij hielden een kleine netto winst over. De omzet was behoorlijk, maar er ging ook veel geld uit aan vaste lasten en het organiseren van 'vermakelijkheden.' De concurrentie was groot en een budget om klanten te lokken noodzakelijk. Waarschijnlijk waren de nieuwe pachters al blij droge voeten gehouden te hebben gehouden. Ferwerda & Tieman gaven te kennen niet door te willen gaan. Zij vonden de opbrengsten niet in verhouding staan tot de risico's van het seizoenswerk en wilden alleen verder als de NV vooraf een netto salaris van 4.000 gulden in contanten garandeerde. Dat ging Collot te ver. Hij moest op zoek naar een nieuwe bedrijfsleider.

In de gemeenteraad van 16 maart 1914 was ineens sprake van 'de afbraak van de Passage.' Onderwerp van gesprek was het nieuwe stratenplan, waar de uitstekende gevel van de Passage niet in paste. Enkele raadsleden zagen de rooilijn van de Mezgerstraat graag rechtgetrokken, mocht de Passage worden afgebroken. Zo ver was het nog lang niet. De concertagenda bleef goed gevuld en de Passage was onverminderd populair tijdens de zomeravonden. Toch vertoonde de winkelgalerij haarscheurtjes. In 1914 stopten de concerten een maand eerder. In 1915 klonk de muziek voorlopig voor het laatst.

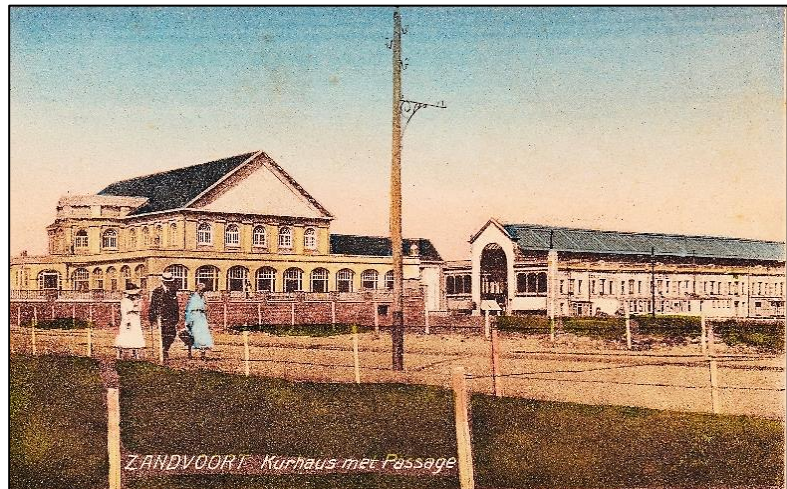
Het probleem met de uitstekende 'voeten' van de Passage en de voorlopige oplossing met betrekking tot de rooilijn van de Mezgerstraat. De vernauwing bij de Passage gaf ook problemen bij de riolering.
Bron NHA.

De oorlogstijd drukte de resultaten. Ook de winkeliers hadden het moeilijk. Onder meer weduwe Wiener hield schulden over aan het seizoen van 1914. Haar bovenwoning had zij reeds verhuurd. De inkomsten daarvan werden geïnd door de NV, die verder met haar advocaat overeenkwam de aanbouw aan de winkel over te nemen tegen het schrappen van de openstaande schuld. Er waren ook ondernemers die kansen zagen in crisistijden. Zo vestigden J.P. de Roeper en Anthonie Bakels zich in 1915 nieuw in de Passage. Oudgediende Maria Kellenbach overleed waarschijnlijk plotseling op 25 september 1916.

Het centrum van het uitgaansleven in verschoof. Het lag niet langer bij de Passage. De afstand tot het station, zo'n 450 meter, begon zich te laten voelen. Een teken aan de wand was het grote aantal verhuurde bovenwoningen. Het Grand Café-Restaurant van weleer was niet langer rendabel in de 'open' Passage, waar de wind vrij spel had. Passagewirt De Roeper zorgde voor het *downgraden* van het café tot *Café De Poort van Cleve*, dat waarschijnlijk nog vier panden besloeg en enkele jaren bestond.

Prentbriefkaart van het Kurhaus en de Passage rond 1917, met het opschrift 'De Poort van Cleve – Restaurant.' Collectie GOZ.

Zonder muziek was de Passage slechts een winkelgalerij. En een tochtgat. Nu de zeekant open was, kon het er flink trekken. Tijdens de oorlog gingen de muziekkuitvoeringen in het Kurhaus gewoon door, nog altijd aangekondigd in het Frans. *Zandvoort près la mer* met zijn prachtige badhotels, glooiende duinen en mooie natuurstrand was nog altijd een begrip.

Na de verwikkelingen met Buhrdorf en 'met het oog op de tijdsomstandigheden' besloten de commissarissen het restaurant van het Kurhaus in het eerste volledige oorlogsjaar te sluiten. Wel was er een café met lees- en biljartzalen. De soirées op zaterdagavond gingen onverminderd door. Ze pasten bij de *standing* van het Kurhaus en gaven cachet aan het gastverblijf als eersteklas hotel. De gasten werden geacht op de avonden van een *Sorée Mondaine Dansante* in avondtoilet en rok in de grote zaal te verschijnen.

In augustus 1915 werd een initiatief van de gemeente Bloemendaal om tot een betere verbinding tussen beide dorpen te komen in de Zandvoortse raad enthousiast ontvangen. Toch zou het nog zes jaar duren voordat de Zeeweg, waarvan het laatste stuk over de boulevard van de ZTHM liep, er daadwerkelijk lag.

Toen de hotelactiviteiten in de oorlog stagneerden, werd het Kurhaus na een discussie in de raad van commissarissen, in 1916 al weer verbouwd. Er werd een aparte keuken met

restaurant aan de zuidzijde van het hotel gemaakt en een deel van de grote zaal werd bij het restaurant getrokken. De verbouwing kostte 8.500 gulden, exclusief de kosten voor de meubilering en inrichting van de keuken.

Het Kurhaus en de boulevard gezien vanuit de tuin van Villa Sophia. Collectie GOZ.

Dat de resultaten van het Kurhaus over 1916 beter waren dan daarvoor was voor een belangrijk deel te danken aan de nieuwe uitbater, J. Anjema. Deze was mede-eigenaar van een zaak in Den Haag en had een vijfjarig contract getekend. De exploitatie van winst of verlies ging voor gezamenlijke rekening. Aan het badseizoen van 1916 hielden Anjema en de NV beiden netto 2.400 gulden over. Dit was een prestatie. Dat bewees Dirk Deinum nog eens in de Passage, die het ondanks zijn schulden als uitbater in 1915 dankzij zijn staat van dienst in 1916 nog een keer mocht proberen. Eind 1916 werd Deinum na nieuwe rode cijfers failliet verklaard. Vers in het geheugen lag nog het drama met Buhrdorf, op wiens schuld de NV uiteindelijk 4.173 gulden moest afschrijven: bijna het volledige bedrag. Per saldo vielen de opbrengsten in 1916 daardoor alsnog tegen.

De omstandigheden speelden ook een rol. Het was oorlog. Veel badgasten uit het buitenland bleven weg, op een aantal Belgen na. Vooruitzichten op verbetering waren er niet. Gelukkig werd er af toe een stuk grond verkocht. De verkoop van grond was de kurk waarop de ZTHM dreef. Bij de conjunctuurgevoelige onderneming aan zee vulde de verkoop van bouwgrond de kasstroom aan, waardoor de balans als geheel gezond bleef. De huurvilla's, badinrichting en tennisbanen schreven jaarlijks zwarte cijfers, maar waren te kleinschalig om de tekorten op de exploitatie van de horeca te dekken.

De oorlogstijd gaf aanleiding tot een verkoopgolf van huizen en villa's rond de Zandvoortse boulevard. In oktober 1916 vond een openbare veilig plaats waarop Hotel Belvédère en de bijbehorende zestien villa's van Peters te koop werden aangeboden. De NV probeerde in dezelfde tijd bouw kavels te veilen, zonder dat er een bod werd uitgebracht. In 1917 werden meer dan tien villa's in Bad Zandvoort aangemeld voor een 'openbare vrijwillige verkoping.' De NV probeerde het nog een keer met de veiling van een aantal bouwpercelen in de Mezgerstraat. In 1919 werd de synagoge van Zandvoort op een van deze percelen gebouwd. Collot verhuurde in 1917 nog één keer alle villa's, inclusief Villa Henriëtte. De positieve lijn van het Kurhaus onder Anjema zette door. De (te delen) winst steeg naar 7.200 gulden. Er werd ook meteen weer geld uitgegeven. De keuken werd nogmaals verbouwd en er werden toiletten onder het grote terras van het Kurhaus aangelegd.

De minister was inmiddels overgegaan tot onteigening van grondstukken die de aanleg van de Zeeweg in de weg stonden. Dat was positief nieuws. Wel moest Kiosk Bernadette worden opgeofferd. De commissarissen hoopten op de komst van meer dagjesgasten en toeristen als de weg er eenmaal lag.

In de oorlog waren twee kazematten van gewapend beton aangelegd in het duin van de Eltzbachers. Het zou tot 1926 duren voordat Collot de autoriteiten ertoe bewogen had de schuilplaatsen weer op te blazen. Op 7 maart 1915 werd ter hoogte van het Kurhaus een mijn tot ontploffing gebracht. Hoewel de nodige voorzorgsmaatregelen genomen waren en de omliggende straten geëvacueerd waren, was de explosie onverwacht krachtig. Hij richtte aanzienlijke schade aan. Van de Passage sneuvelde 'welhaast alle ruiten.' Schrijfacties van de baron om de schade te verhalen op de Nederlandse regering hadden vooralsnog geen effect. Wel kwam Z.K.H. Prins Hendrik twee weken later op werkbezoek naar Zandvoort om de schade in ogenschouw te nemen. Hij werd rondgeleid in het Kurhaus en een aantal villa's aan de boulevard. Het bezoek hielp niet een schade-uitkering los te krijgen.

Op 8 oktober 1917 werd opnieuw een oorlogsmijn voor de kust tot ontploffing gebracht. Dit keer sneuvelden alle ruiten van de admiraalsvilla's op de boulevard en in de Zeestraat. De schade bedroeg 1.350 gulden.

Beeld vanaf het strand ter hoogte van de Boulevard de Favauge en de Dr. Smitstraat, met rechtsboven (met zadeldak) de vier grote Admiraalsvilla's (www).

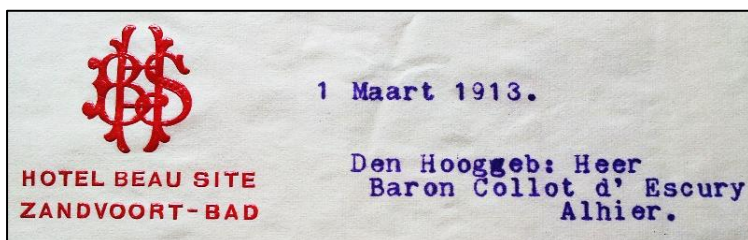

Op 28 september 1920 kwam van het Ministerie van Oorlog de mededeling dat een schade-uitkering van 1.241 gulden zou volgen. Het gezegde dat de aanhouder wint, was op Collot van toepassing. Hij probeerde vanuit een sterk rechtvaardigheidsgevoel steeds het beste eruit te halen en zette zijn tanden in diverse zaken en dossiers.

De NV waardeerde Collots inspanningen met diverse loonsverhogingen. De toelage die hij en Gompertz bij winstjaren kregen, werd uitgekeerd in aandelen. In 1918 bezaten zij er beiden tien. De waarde van een aandeel was in deze tijd ongeveer nog duizend gulden.

Monopole op het Stationsplein bleef een geduchte concurrent van de Passage. De Passage 'kraakte' maar leefde nog. Collot kon zelfs een aanvraag van Van Toombbergen afwijzen om de drenkelingenwagen van de redmaatschappij in de Passage te mogen stallen in de winter.

Het Grand Café verloor steeds meer zijn glans. Het had de omvang noch de uitstraling van weleer. In 1919 werd een Witte Blouse-Huis gevestigd in twee panden van het oude café op Passage 12-14. Dat er minder animo was voor eten, drinken en muziek lag behalve aan de (dis)locatie en tanende uitstraling van de Passage vooral aan de concurrentie. In Hotel Wüst,

Palais d'Été, Restaurant Le Helder, Hotel d'Orange, het Groot Badhuis, Hotel Driehuizen, Beau Site, Hotel-Café Suisse, Taverne Monopole, Cabaret de Paris (Kerkstraat 19), het Princess House (Kerkstraat 2-6) en Caba-

ret Modern op het Stationsplein werden óók live concerten gegeven voor badgasten en vermakelijkheden georganiseerd als grand bals, fêtes de nuits, kinderspelen, diners dansants, et cetera. Tegen zoveel concurrentie kon 'de oude dame' niet op, hoewel het Collot wonderlijk genoeg nog steeds lukte winkeliers aan de Passage te binden.

Onvermeld bleef nog de concurrentie van het Kurhaus, waar door verschillende uitbaters veel werk werd gemaakt van het muziekprogramma. Gastmusici uit heel Europa speelden er rond het middaguur, aan het eind van de middag en 's avonds, zo mogelijk buiten op het grote terras met uitzicht op zee. Hier kon ook worden gedanst. Er werden ook benefietconcerten gegeven zoals op 28 juli 1917, met goedkeuring van artistiek directeur Hermsen, ten behoeve van Franse krijgsgevangenen door leden van de Franse Opera uit Den Haag.

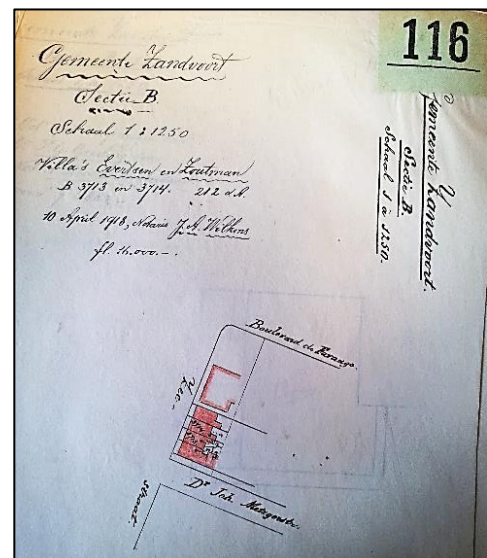
Gangbaar was geworden om de dagelijkse concerten in de maanden juli en augustus op zaterdagavond af te wisselen met een *grand bal* of *souper dansante*: een gala-avond in een rijk versierde Kurzaal, met dans, muziek en een diner.

Koninginnedag werd groots gevierd op 31 augustus, waarbij het publiek toestroomde naar het Kurhaus voor het vuurwerk. Op 2 augustus werden er op de verjaardag van koningin-moeder Emma festiviteiten op touw gezet voor de kinderen.

In 1917 werd een serieus onderzoek ingesteld naar de aanleg van een golfpark. De terreinen bevonden zich op andere grond, grenzend aan die van de NV. Toch was een aantal betrokkenen enthousiast om met een paar geldschieters dit avontuur aan te gaan. Jack Eltzbacher uit Den Haag, sinds kort commissaris, voerde twee jaar lang gesprekken met bestuursleden en deskundigen van de Kennemer Golfclub, duinbeheerders en het Hoogheemraadschap. In een brief aan Fritz Eltzbacher schreef hij dat 'alles er klaar voor was, maar alleen het geld ontbrak.' Hij hoopte dat de president over de brug zou komen, maar die geloofde niet erg in het project. Hij gunde Zandvoort een nieuwe attractie, maar het was niet voor niets dat de financiers niet in de rij stonden. Een dag later schreef ook Fritz Lachmann, zijn achterneef, Eltzbacher een brief. Opmerkelijk aan deze brief is niet zozeer de mening van Lachmann over de golfonderneming als wel de opening ervan, waarin hij terugblikte op de familieonderneming vanaf 1881. Hij schrijft dat zijn voorouders 'daaraan geen penning verdiend hadden, maar wel de voldoening en platonische vreugde over de bloei van het project' hadden gesmaakt. Lachmann wilde 'in zijn generatie een vergelijkbare dankbaarheid opbrengen.' Zo kon hij zich ook wel inleven in het idealisme rond de golfbaan 'in aansluiting aan onze terreinen.' De benodigde bijdrage van twee ton zou via obligatieleningen te regelen zijn, maar was het bedrag niet erg hoog? De NV deed uiteindelijk niet mee, waarna andere investeerders de zaak overnamen.

De verkoopgolf die in 1916 begon, zette door in de jaren daarna en leidde tot een radicale koerswijziging binnen de NV. Het geld dat bijna veertig jaar lang geïnvesteerd was, moest weer liquide worden gemaakt en terugvloeien naar de aandeelhouders. Het werd tijd dat Bad Zandvoort van het infuus ging en op eigen benen leerde staan. De commissarissen zetten eerst de huurvilla's in de etalage. De vier grote villa's aan de boulevard werden verkocht voor 70.000 gulden. Ook vier van de vijf kleine villa's werden verkocht, waarvan twee (de villa's Zoutman en Evertsen), aan dokter De Stoppelaar, voor zestienduizend gulden. De Stoppelaar vestigde er zijn praktijk en apotheek in.

Bewijsstuk uit het archief van Collot van de verkoop van de villa's Evertsen en Zoutman aan dokter De Stoppelaar, d.d. 10 april 1918. Bron: Noord-Hollands Archief.

Op 21 en 22 augustus 1917 werd in het Kurhaus een liefdadigheidsconcert gegeven voor gemobiliseerde Nederlandse militairen. De opbrengt ging naar gezinnen die getroffen waren door de lange mobilisatie van de kostwinner en naar soldaten op afgelegen posten. Voorzitter van het actiecomité was Collot. Hij maande de badgasten 'met milde hand te geven voor de gezinnen van de Hollandse soldaat' en opende de bijbehorende fancy fair.

In 1918 was Anjema opnieuw en met succes gerant van het Kurhotel en uitbater van de keuken, het restaurant en de terrassen rondom het Kurhaus. Collot reikte in een van de zalen van het Kurhaus de prijzen uit van de jaarlijkse veldloop en de jaarlijkse zwemwedstrijd in zee, een parcours tussen Hotel d'Orange en het Kurhaus. Ook de schermwedstrijden keerden jaarlijks terug naar het Kurhaus.

*Finish van een hardloopwedstrijd bij het Kurhaus, 1918.
Foto Nationaal Archief.*

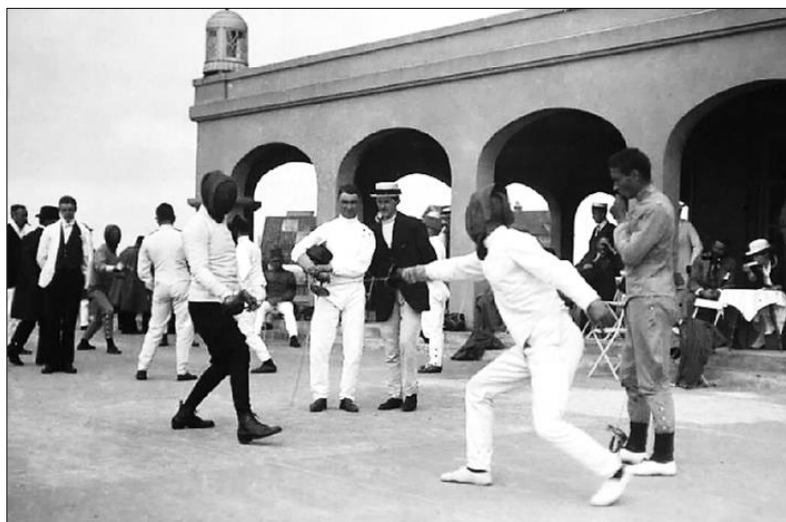

De dansavonden op zaterdag in gala trokken veel publiek en waren niet meer weg te denken uit het Kurhaus. De zaal werd sprookjesachtig versierd. Er was dans en muziek, wals en tango. De dansavonden trokken volgens lokale bronnen 'een stroom van uitgelezen publiek.'

Ook van de zwemwedstrijden reikte Collot de prijzen uit. Onder een impressie van de schermwedstrijden in 1919. Nationaal Archief.

De tennisclub die inmiddels was opgericht gaf zijn eigen gala-vond. Zo waren de zalen van het Kurhaus goed gevuld. De drukste avond van het jaar vond plaats op 8 augustus 1918, toen een liefdadigheidsfeest plaatsvond ten bate van de Joodse Invalide. Te gast was onder

anderen causeur Louis Davids. Alle stoelen in zaal waren bezet, aangevuld met de stoelen van het terras. De avond was op een donderdag, om het grand bal op zaterdag niet in de weg te zitten.

Het laatste bal dansante in het succesjaar 1918 viel samen met Koninginnedag. Het podium was daarom prachtig versierd met oranje bloemen, de zaal aangekleed met tapijten en bloem. Een daverend vuurwerk vormde de passende

afsluiting van een avond. Anjema was bij dit alles de spin in het web.

Toen op 11 november 1918 een einde kwam aan de Wereldoorlog, slaakte men een zucht van verlichting. Er kwam weer hoop op betere tijden. Deze prille hoop zou de eerste, uiterst magere jaren na de oorlog sterk op de proef worden gesteld. De internationale crisis ten

gevolg van de oorlog was niet zomaar voorbij en zou een flinke nasleep hebben, vooral in Duitsland, waar het spook van de inflatie rondwaarde. Het land was politiek sterk verdeeld en moegestreden en de opgelegde herstelbetalingen drukten zwaar op de economie en het dagelijks leven. Er golden vele beperkingen, waaronder reisbeperkingen.

In de Passage was in 1918 nog een aantal 'oude bekenden' actief onder de winkeliers, waaronder bloemist Cassée (Passage 2), de bazaar van Bakels (Passage 1+3), kapper Michels (Passage 13+5) en weduwe Wiener (Passage 7+9). Het postkantoor, dat tijdelijk gesloten was tijdens de oorlogsjaren, was weer open gegaan op de hoek bij het station (Passage 26), met daarnaast de politiepost (Passage 24).

De oorlog die Europa in zijn greep had gehouden, was voorbij. Korte tijd later brak een internationale valutacrisis uit. Toen de badgasten uit Duitsland als gevolg van de inflatie wegbleven, ging Collot op zoek naar nieuwe badgasten. In 1919 adverteerde hij met bemiddeling van Hans Lachmann-Mosse onder andere in twee Berlijnse kranten, die voornamelijk door vooraanstaande Duitse joden werden gelezen.

Collot zelf werd bestookt met brieven en aanvragen van kampeerders, die de NV weinig opleverden, maar op een vriendelijk antwoord konden rekenen.

Fritz en Alice Eltzbacher verhuisden in 1919 vanuit Berlijn naar de Keizersgracht. Dat maakte de communicatie een stuk makkelijker. De meeste vergaderingen en petit comité vonden vanaf deze tijd plaats bij Gompertz op de Overtoom. Algemene aandeelhoudersvergaderingen vonden eens per jaar plaats. De resultaten in de naoorlogse tijd waren pover. Met name de

geldontwaarding in Duitsland was hier debet aan. Er was ook veel aanbod aan hotels en pensions in Zandvoort, te veel. Alsof de concurrentie nog niet groot genoeg was, verrees in 1919 een geheel nieuw café-restaurant aan het Stationsplein en bouwde de eigenaar van Monopole een nieuw paviljoen op de hoek van de Zeestraat en de boulevard: Paviljoen

Riche. Op beide locaties zouden in de zomer concerten gegeven worden. Het is tegen deze achtergrond te begrijpen, dat de ZTHM, mocht de gelegenheid zich voordoen, de Passage wilde verkopen. Het gebouw was inmiddels veertig jaar oud, begon gebreken te vertonen en was weinig rendabel. De Passage voldeed niet meer.

In de twee voormalige kleine admiraalsvilla's op het hoek van de Zeestraat en de Mezgerstraat, vestigden zich Pension Zendijk van de joodse pensionhouder E. Trompetter, die eerder in het dorp op verschillende locaties een pension had, en vader en zoon Jacob en Isaïc Trompetter, goudsmiden en juweliers. Isaïc Trompetter was tevens klokopwinder en ambtenaar van de gemeente Zandvoort. Dit zou hij tot 1940 blijven. Het voorbeeld van de Trompetters is één voorbeeld van joodse families, die een band met Zandvoort kregen en er kwamen wonen. Hun aantal groeide vanaf ongeveer 1917 met de week. Spoedig zou dan ook een aantal joodse voorzieningen van de grond komen in (Bad) Zandvoort, waaronder een godsdienstschool, synagoge, een aantal orthodoxe pensions en de verkoop van koosjere producten. De Zeestraat vormde hierbij het centrum. Op de Zeestraat was in jaren dertig bijna de helft van alle adressen joods. In 1940 was het aantal joodse ingezetenen in Zandvoort gestegen tot 5,5 % van de bevolking.

In het dorp was het gerenommeerde joodse hotel Gompertz-de Beer al in 1900 neergestreken. In 1913 liet Berta Gompertz een heel nieuw joods hotel bouwen op het Kerkplein, midden in het dorp (het huidige XL).

Het initiatief tot de stichting van een synagoge kwam in 1919 van de kant van de badgasten. Zij riepen de Stichting Elia in het leven, die in 1920 eerst zorgde voor een tijdelijk onderkomen in de Brugstraat en in 1922 voor de bouw van een synagoge in de Mezgerstraat. Collot zorgde als 'baas' van Bad Zandvoort

voor het koopcontract, dat getekend werd door Jacques Veershijm uit Amsterdam. Toen deze plotseling stierf, nam lakenfabrikant Jesaia Lissauer het leiderschap van de joodse gemeente in Zandvoort op zich. Totdat er in 1925 een eigen voorganger kwam.

Begin augustus 1921 gingen Palais d'Été en Grillroom Le Helder in vlammen op. Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

De commissarissen hadden goede hoop na de glansrijke resultaten over 1918. Er was opnieuw winst behaald. De zaken onder Anjema liepen zo goed, dat hij inmiddels een deel van de inventaris had gekocht. In 1919 toog Anjema opnieuw aan de slag. Plotseling echter was er sprake van 'ernstige onregelmatigheden' van de kant van Anjema. Het vermoeden van fraude rees en werd grondig onderzocht. Ook werd een advocaat in de arm genomen door de NV, die de verliezen uit het verleden van Buhrdorf en Deinum nog niet vergeten was. Men wilde Anjema aansprakelijk stellen. Er werden echter in de boeken geen bewijzen tegen hem gevonden. Wel was Anjema 'ernstig nalatig' en 'onverantwoord nonchalant' geweest, hetgeen leidde tot zijn ontslag. Chr. Harig van restaurant Le Helder nam de taken van Anjema over. De schade werd verhaald op Anjema. Deze had weinig meer in te brengen dan enkele inventarisspullen en zijn borgstelling bij Heineken. Collot moest er op uit om het geld daarvan te innen. Hij kende inmiddels een heel rijtje failliete pachters. En de lijst zou nog groeien...

De zomer van 1919 was slecht en het aantal buitenlandse badgasten, die het meeste geld in het laatje brachten, door de crisis uiterst gering. Villa's bleven leeg of stonden te koop en er was nauwelijks vraag naar grond. De problemen stapelden zich op. De Zeeweg was naar verluidt 'klaar' maar het duurde nog twee jaar voordat het autoverkeer erover heen reed.

Christian Harig bleef aan en had grote ambities, zoals alle nieuwe pachters, die pronkten met hun veren om een contract te bemachtigen en aan de slag te kunnen gaan. Hij wilde van het restaurant van het Kurhaus een 'restaurant premier ordre' maken en live muziek, tentoonstellingen en van alles en nog wat organiseren. De hoop onder de commissarissen veerde op. Hadden zij de juiste man op de juiste plaats gezet?

Collot had bijgedachten en wilde 'eerst zien en dan geloven.' Harig haalde vanuit het dorp een tentoonstelling naar het Kurhaus van de Vereniging Tram 7:40 E.S.M. Het was een benefietentoonstelling ten bate van de Zandvoortse weduwen en wezen van de zee. Dokter Varekamp opende de tentoonstelling, die van Harig

tot eind augustus mocht blijven. Dit was een welwillend gebaar. Het leverde alleen niets op.

Er vond ook nog een ander Zandvoorts feest in het Kurhaus plaats: de huldiging van Willem Paap, die 25 jaar als badman in dienst was bij de NV. De officiële gelegenheid vond plaats in het kantoor en de huiskamer van Collot, die zich bij dit soort gelegenheden als een soort tweede burgemeester ontpopte en hartelijke woorden sprak. Voor de gelegenheid waren ook Eltzbacher en Gompertz naar Zandvoort gekomen. Minder feestelijk was het resultaat in 1919. Er waren rode cijfers geschreven, waarop het contract met Harig werd ontbonden.

Collot moest op zoek naar een nieuwe uitbater voor 1920, die de levensvatbaarheid van het Kurhaus zou bewijzen. Zijn zoektocht eindigde dit keer bij een vrouwelijke kandidaat. Ze kwam uit Rotterdam, was van joodse huize, 41 jaar oud en luisterde naar de naam Rosa Cats. Ze was naar verluid niet onbemiddeld en wilde graag kennismaken met Zandvoort en het Kurhaus. Daarna zou zij niet ongenegen zijn om het gebouw en de inventaris te kopen. De prijs was de boekwaarde van dat moment: 225.000 gulden. De commissarissen hoopten dat de tijden van Wüst, de beste gerant die zij ooit in dienst hadden gehad, zouden herleven. Of dit ook gold voor Collot? De baron wist inmiddels wat mooie etiketten en warme aanbevelingen waard waren. Het was afwachten welk vlees er in de kuip zat. De praktijk moest het leren. Er werd een contract getekend met Rosa Cats voor twee jaar. Maar ook contracten waren niet zaligmakend...

De start was prima. Rosa Cats leek in Zandvoort op haar plaats. De moeilijkheden begonnen toen zij veel geld verloor bij speculaties. Bovendien bleek zij over weinig tact te beschikken en niet met het personeel om te kunnen gaan. Aan het einde van seizoen bleek wat al gevreesd werd: dat zij geen potten had kunnen breken. Het was het oude liedje. Rosa Cats werd failliet verklaard en zadelde de NV op met de restschuld. Dus kwam het aan op *damage control*. Daarin waren Collot en Fritz Eltzbacher inmiddels bedreven. Zij haalden verhaal bij de broer van juffrouw Cats. Zij had drie broers: Louis Elias, David Elias en Benjamin Elias. Deze laatste, de jongste uit een gezin van zeven kinderen, was vermogend. Hij had zijn geluk beproefd in de papierhandel, had bezittingen in de Mezgerstraat en was – een schikking van het lot – in 1920 leverancier van een aantal hoeveelheden drank aan het Kurhaus. De rekening daarvan stond nog open. Dat bood mogelijkheden...

Rosa Cats had haar eerste jaar als bedrijfsleider van het Kurhaus, mede door het slechte zomerweer, afgesloten met een tekort van 13.000 gulden. Daar er voor gezamenlijke exploitatie was gekozen, moest de NV een verlies incasseren van 6.500 gulden. Hetzelfde bedrag bleef als schuld bij de uitbaatster staan, die zich failliet liet verklaren en uitstel van betaling aanvroeg. Toen haar broer niet garant wilde staan, streepte de NV de nog openstaande rekening aan geleverde drank weg tegen 1.500 gulden van de vordering op zijn zus. De helft van het resterende bedrag werd geruild tegen de ontbinding van haar contract.

Luchtfoto van het Kurhaus en de Passage in 1920. Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

Collot was zo, tegen zijn zin, voor de vierde maal op rij betrokken bij de afwikkeling van een failliet. De gedachte kwam bij hem op dat er door de hoge vaste lasten, zoals van allerlei belastingen, verzekeringen en vooral de personeelskosten, er bij een tegenvallend seizoen geen boterham te verdienen viel met de exploitatie van het Kurhaus. Hij zoon op een gelegenheid om dit onderwerp aan te kaarten in de raad van commissarissen en stelde in de tussentijd een onderzoek in naar de belastingen.

Hij kwam tot de ontdekking dat de Wet op het Restaurantenbedrijf geen rekening hield met de horeca langs de kust en seizoensgebonden bedrijven. Daarop klom hij in pen, strijdlustig als altijd, om de zaak aanhangig te maken. Hij vond de volledige belasting op seizoensarbeid onrechtvaardig. Na het nodige voorwerk bracht hij in 1921 daadwerkelijk in de raad van commissarissen het onderwerp van de (on)mogelijkheid van het pachtersbestaan in het Kurhaus als winstgevend beroep ter sprake.

Baron Henricus Collot d'Escury was getrouwd met Jeanne de Clercq Moolenburgh. Hun oudste zoon Hendrik Adolf werd geboren in Hoogezand. Hij werd vernoemd naar zijn grootvader, die burgemeester was in de buurt van Zutphen en daarna rentmeester van de kroondomeinen. Twee broers van Collot, die zelf in Ede geboren werd op 20 juni 1860, waren ook burgemeester. Het beroep zat aan alle kanten in zijn familie en schoonfamilie. Baron

Collot senior stierf op 60-jarige leeftijd in Nieder Wildungen. Zijn vrouw heette Sara Hendrina Beeckman. De barones was moeder van vijf kinderen. Henricus, die in 1881 aan zijn carrière als beroepsmilitair begon, vertrok in 1875 als 2e luitenant infanterie naar Nieuw Oost-Indië. Daar werd in 1888 zijn tweede zoon Cornelis Johannes geboren. In 1897 keerde hij na twaalf jaar tropen als kapitein terug in Nederland. Op 1 december 1898 trad hij in dienst van de Zandvoortse Terrein- en Hotel Maatschappij. Zijn jongere broer Adriaan stierf op 34-jarige leeftijd in Heemstede. Daar stierf ook zijn moeder, in 1905, niet ver van Zandvoort. Collot werd in 1906 lid van de Zandvoortse gemeenteraad en was van 1917 tot 1 mei 1920 wethouder. Hij stopte wegens gezondheidsproblemen.

In 1920 werd er actie gevoerd voor hulp aan Duitse kinderen. Als gevolg van de wereldoorlog

was er in het buurland een groot gebrek aan voedsel en medicijnen. De moraal was laag, ziektes en zelfmoord waarden rond, het land was bankroet en er waren nauwelijks vooruitzichten op verbetering. De heren commissarissen, grotendeels Duitsers van geboorte, waren niet te beroerd om bij te dragen aan de inzamelingsactie. Zij schonken na overleg tien kisten gecondenseerde melk en elf blikken met bouillonblokjes aan het Hulpcomité onder voorzitterschap van een lid van de Eerste Kamer. Kennelijk had ook Fritz Eltzbacher zijn mening uit de vorige eeuw

bijgesteld dat 'zaken doen en liefdadigheid niets met elkaar te maken hebben.'

5

De steppe zal bloeien

Bad Zandvoort in de periode 1920-1930

Weduwe Wiener, al 22 jaar aanwezig in de Passage, huurde in 1920 opnieuw twee winkelpanden bij Collot. Nieuw in de Passage was Elektrotechnisch Bureau Appel & Oskamp. De aannemers Gebr. Holleman, thuis in het onderhoud van villa's en hotels, openden een bureau in de Passage. De verkoop van witte blouses was alweer gestopt. In 1920 gebruikte danser Hartog Polak Passage 14 als danslokaal. Collot verhuurde ook twee badkoetsjes aan stratenmaker Van Erp en wel als rijdende keet. Van Erp was bezig met de kilometerslange bestrating van de nieuwe Zeeweg.

Half maart 1920 werd Villa Henriëtte verkocht aan Theo Holtmann, de hotel- en pensionhouder van de villa's Verhoef en Henriëtte, waarin ook restaurant Royal gevestigd was. De prijs, inclusief meubilair, bedroeg 65.000 gulden. De verkoop ging niet zonder slag of stoot. Fritz Eltzbacher huurde de villa dikwijls en wilde zich er met zijn vrouw Alice na zijn pensionering vestigen. Hij wilde het pand slechts verkopen als er een goede prijs werd betaald. In verband met zijn vestigingsplannen was op 1 augustus 1919 al de huur opgezegd. Holtmann was al vele jaren uitbater van de villa. Hij werd nu

de koper. De huizenprijzen na de oorlog waren hoog. Holtmann, die eigenlijk niet meer dan een halve ton kon betalen, overschatte zijn financiële draagkracht en ging in 1922 failliet. Boulevard Barnaart 1 en 2 kwamen daarop gedwongen in de verkoop. Daaruit moest het geld van de NV komen.

Magazijn J. Casparie was een van lokale bedrijven waarmee Collot zaken deed. NHA.

Op 26 juli 1920 werd in het Kurhaus een groot liefdadigheidsfeest gehouden met medewerking van diverse artiesten. De opbrengst was voor joodse vluchtelingen en kinderen in het buitenland. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vonden diverse pogroms plaats in Oost-Europa. Dit bracht een stroom van vluchtelingen op gang.

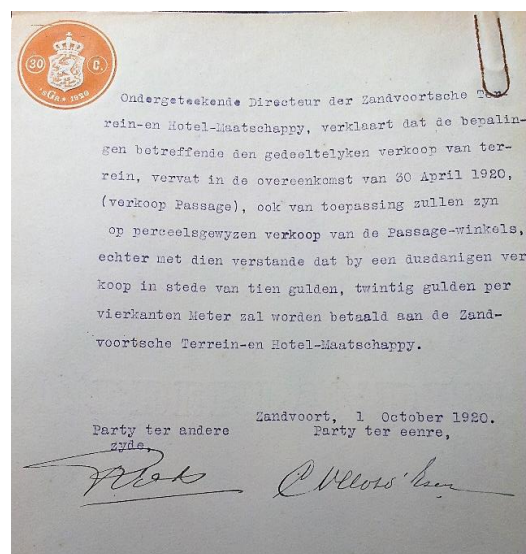
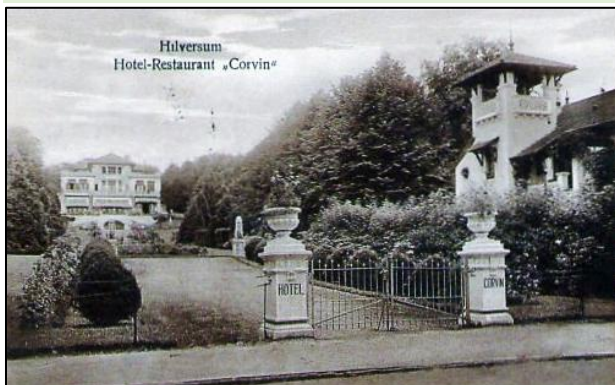
Collot deed op de vergadering van de raad van commissarissen van 4 augustus 1920 de heugelijke mededeling dat hij een koper voor de Passage had gevonden die bereid was het gebouw met grond en toebehoren over te nemen voor 75.000 gulden. Gezien de krapte op de geldmarkt was een betaling in termijnen overeengekomen. De borgsom was inmiddels betaald. De contacten verliepen verder troef. Dit had mogelijk te maken met de afwikkeling van het faillissement van Rosa Cats. De koper van de Passage was namelijk haar broer Ben. Deze mocht de Passage volgens het koopcontact verbouwen en geschikt maken voor bewoning, maar niet afbreken. De koopdatum was vastgesteld op 1 oktober 1920, zodat eerst nog de huurgelden van 1920 konden worden geïnd. Cats kwam met telkens nieuwe verträgen en betaalde liever de boete die daarop stond dan ineens met het afgesproken bedrag over de brug te komen. Collot leerde daarbij, na 23 jaar, nog eens het karakter van Fritz Eltzbacher kennen. In het najaar van 1921 was het grootste deel van de koopsom nog altijd niet betaald en vroeg Cats aan Collot, wijzend op de slechte tijden, nogmaals uitstel. Eltzbacher was op dat moment in het buitenland. Bovendien was hij ziek. Met het oog op deze omstandigheden leek het Collot beter zijn baas niet te storen en Cats tegemoet te komen. Voor eigen rekening schoof hij de betalingstermijn drie maanden op. Toen Eltzbacher hiervan hoorde, ontplofte hij. Hoe haalde Collot het in zijn hoofd? Hij had voet bij stuk moeten houden. Afspraak was afspraak! Hij voegde eraan toe dat Cats hen vorig jaar nog gemangeld

had. Voor zo'n man moest men niets doen! Collot, die veel goed deed, had het helemaal verkeerd gedaan. Zo waren er haviken en duiven. Collot was een man van schikken en verbinden, Eltzbacher een hardliner. Aan de verkoop van Passage, die in 1922 rond kwam, hield de ZTHM overigen netto slechts 32.330 gulden over. Het geld werd gedeeltelijk terugbetaald aan de aandeel-houders. Tegelijk moest volgens de statuten rond de 60.000 gulden in kas blijven als *Aktionskapital*. Dit was de 'dagelijkse portemonnee' van de NV. De kas werd voornamelijk aangevuld met de opbrengsten van de grondverkoop.

Het koopcontract van de Passage d.d. 1 oktober 1920, met de handtekeningen van Cats en Collot. De betaling door Cats zou twee jaar in beslag nemen. Bron: NHA.

Het jaar 1920 was voor de Zandvoortse horeca een zeer slecht jaar, ondanks de mooie zomer. De internationale verhoudingen speelden de uitbaters parten. Door de lage valuta's in het buitenland (Duitsland) kwamen er nauwelijks toeristen en stonden veel villa's en pensions leeg. In geen jaren was het zo stil geweest. In sommige hotels was het personeel zelfs talrijker dan het aantal gasten.

De commissarissen dachten er, na drie opeenvolgende faillissementen, hardop over na het

Kurhaus een jaar te sluiten. Dat zou voor het eerst zijn. Collot vond nog juist op tijd de heer Zechner op zijn pad vond, een zeer

ervaren gerant, die eerder het gerenommeerde Gooise Restaurant Corvin in Hilversum had gerund (foto). Dit hotel stond bekend om zijn internationale gastenkring en schitterende tuiffeesten met sierlijke verlichting. Iets dergelijks wilde Zechner, die ook aan hoofd gestaan had van kusthotels in Engeland, Frankrijk en België, in het Kurhaus realiseren. Hij wilde het restaurant, terras en hotel maken tot 'een eerste klasse Frans restaurant en feestlocatie.' Zijn ambities waren aanstekelijk en zijn referenties uitmuntend, ook van Hotel Excelsior Palace in Ostende, waar hij de vorige zomer had gewerkt. Zelf Collot liet zijn twijfel varen. Ergens hoopten alle betrokkenen op een wonder: dat het Kurhaus eindelijk zijn levensvatbaarheid zou bewijzen, onder leiding van een deskundig en toegewijd gerant. Zechner wilde de exploitatie voor eigen rekening en risico doen. Als duwtje in de rug kreeg hij vrijstelling van belastingen over de eerste 30.000 gulden. De kosten bleven echter hoog, ook voor Zechner. De NV betaalde een aantal vaste lasten, de pachter de vergunning, personeelslasten, telefoonkosten, glas-verzekering en de rijks-, provinciale en gemeentelijke belastingen. Zechner ging vol goede moed aan de slag. Hij probeerde een aantal elementen uit zijn Hilversumse glorie tijd over te brengen naar het Kurhaus. De verlichting werd aangepast en veranderd. Toen het badseizoen al begonnen was, voorzag hij de grote zaal nog van een aantal

nieuwe stoelen en van nieuw behang in gedempte pasteltinten. Zechner was een man van sfeer. Hij huurde buitenlandse specialisten in om het niveau van de keuken naar dat van een eersteklas keuken op te vijzelen en reed naar buitenlandse mode het eten – kunstig versierde vlees- en vismenu's en andere fijne spijsen – op elektrische wagentjes het restaurant binnen, in voorgesneden porties, zodat de gasten konden aanwijzen wat ze wilden eten. *Soirées dansantes* vonden onder Zechner niet wekelijks, maar dagelijks plaats. De ambitie droop ervan af. Zechner deed wat hij kon en oogstte waardering. De kosten overtroffen echter ruimschoots de inkomsten. Zechner had omzet gedraaid en indruk gemaakt, maar geen winst.

De karakteristieke uitstekende nis van het Kurhaus met de balustrade met lantaarns.

De commissarissen waren coulant voor de hardwerkende Zechner, die het eerste jaar met een schuld bleef zitten van bijna vierduizend gulden. Omdat het 'een moeilijk jaar was geweest voor iedereen' mocht hij nog een tweede seizoen blijven om zijn schuld terug te

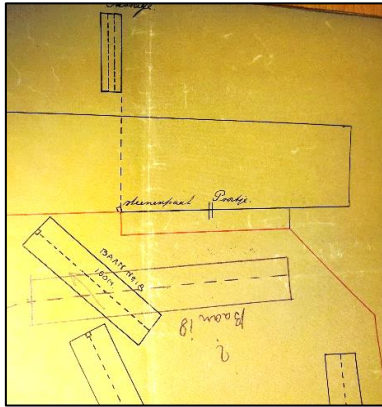
verdiene. Zechner wilde dan wel de grote zaal aanpassen en kwam met verbouwingsplannen, waar Fritz Eltzbacher eigenlijk niet van wilde weten. Uiteindelijk werd de zaal opnieuw geschilderd, van nieuwe gordijnen voorzien en ingericht met rieten stoelen en nieuwe tafeltjes, die de ruim driehonderd oude ijzeren stoelen en tafels vervingen. De schulden van Zechner liepen in het tweede jaar op met tweeduizend gulden. Het Kurhaus als geheel draaide ruim 5.600 gulden verlies. Zechners contract werd niet verlengd. Hij vertrok en werd duizend meter verderop gerant van Hotel Driehuizen.

Een onderdeel van de offerte voor nieuwe gordijnen. NHA.

Waarschijnlijk uit 1920 stamt een zeer somber verslag van de hand van Collot waarin sprake is van 'een zeer slecht jaar, het slechtste in dertig jaar.' Het Grand Hotel, weliswaar geen eigendom meer van de NV, had op sommige dagen maar tien gasten. De prijzen in België waren spotgoedkoop, waardoor de badhotels bij de zuiderburen overstroomd werden met Duitse, Franse en Nederlandse toeristen, die normaal gesproken naar Scheveningen, Zandvoort, Wijk aan Zee en Vlissingen kwamen. Collot beklagde zich ook over het feit 'dat de directie niet over geld kon beschikken om een golfbaan op ons terrein te realiseren' en zag met lede ogen hoe de golfbaan 'nu bij de Quarlussen wordt aangelegd': op de gronden van

jonkheer Quarles van Ufford. Er waren wel initiatieven voor een eigen golfbaan geweest. Onder andere het Waterleidingsbedrijf was om een offerte gevraagd met het oog op de mogelijke aanleg van een terrein. Ook werden er tekeningen gemaakt. Maar 'oom' Fritz wilde niet erg. Waarschijnlijk vond hij de kosten van bijna vier ton en de risico's te hoog. We kunnen ons de machteloosheid van Collot voorstellen. Als Eltzbacher niet wilde, hield het op.

Projectie van golfbanen bij de Passage. Bron: NHA.

Eltzbacher hield vast aan een beleid van afstoten en bezuinigen. De besparingen vielen in het niet bij de kosten die de NV betaalde voor het herstellen van de schade aan de duinen na een aantal najaarsstormen. De Maatschappij was hiertoe door de Wet op de Duinstreken verplicht. Herstelwerkzaamheden moesten met spoed in het belang van de zeewering worden uitgevoerd.

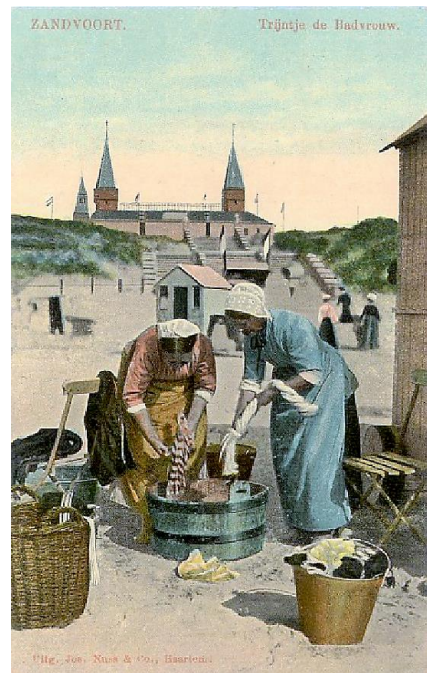
Het failliet van Zechner kreeg nog een staartje. Hij had in september 1922 drieduizend gulden van zijn schuld terugbetaald. Dit geld kwam echter van Heineken, waarmee hij er nog een schuldeiser bij had. Het jaar in Hotel Driehuizen was ook met rode cijfers geëindigd. Een rij leveranciers wachtte nog op geld. Zechner kwam steeds dieper in de schulden te zitten en kreeg last van zijn gezondheid. Daarop 'vluchtte' hij zes weken naar Bad Nauheim, terwijl niemand dit wist. Men dacht dat hij de benen genomen had en ergens in Antwerpen zat. Collot liet mr. Bruch in Haarlem uitzoeken of Zechner ook als vreemdeling kon worden gedagvaard. Het zou niet de eerste keer zijn dat in een gerant in de problemen vluchtte.

Na de reeks van faillissementen van de pachters van het Kurhaus vond Collot dat het zo niet langer kon. Hij schreef de commissarissen dat hij hen 'inzicht wilde geven in de moeilijkheden van de exploitatie van een tent als het Kurhaus in een slecht zomerseizoen,' rekende hen voor wat de vaste lasten waren voor de uitbaters en dat sommige posten, zoals de personeelsbelasting, onaanvaardbaar hoog waren.

Hij bleef daarnaast zoeken naar mogelijkheden om van de voltijdse belastingaanslagen voor seizoenswerk af te komen. In oktober 1920 trok hij de stoute schoenen aan en schreef een gedocumenteerd rekest aan de Minister van financiën. Hij rekende de minister voor dat de NV in het afgelopen jaar 9.000 gulden verlies had gedraaid. Een volledige belastingaanslag over 16.500 gulden personeelslasten was dan wel heel erg veel.

Over zeven jaar genomen had het Kurhaus zelfs helemaal geen winst gemaakt, rekende Collot de minister voor, met de jaarrekeningen erbij. Het antwoord van de minister was kort en krachtig. Hij kon niets vinden wat een uitzonderingspositie van het Kurhaus zou rechtvaardigen. De aanslag werd gehandhaafd. Collot bleef het onterecht vinden en zette in op een verandering van de Wet op het horecapersoneel.

De gemeente Zandvoort kampte ook met geldgebrek en verhoogde de pachtsom voor het strand voor de komende vijf jaar. Collot betaalde daardoor geen 1.575 gulden meer, maar 2.700. Een prijsstijging van meer dan 70%. Sinds de gemeente het strand verpachtte, golden er strikte regels. De gemeente stelde de prijzen vast voor de zeebaden, strandkoetsjes, huurstoelen, enzovoort. Ook moest er een badman en tweede badman worden aangesteld met het oog op de veiligheid. De NV pachtte per contract van vijf jaar vanaf 1881 honderd meter en later honderdvijfentwintig meter strand voor het Kurhaus. De prijzen stegen tot 1920 geleidelijk en in 1921 explosief. Sommige bepalingen van de gemeente gingen de directie te ver en werden met succes aangevochten, zoals de bepaling er geen twee personen tegelijk gebruik mochten maken van een badkoets. Hiervoor verleende de gemeente ontheffing.

Op 25 juni 1921 vond eindelijk de opening van de Zeeweg plaats. De feestelijkheden met genodigden begonnen in Bloemendaal en eindigden met een ontvangst in het Kurhaus. Fritz Eltzbacher, die als president-commissaris samen met directeur Collot de ZTHM vertegenwoordigde, kwam vanuit Driebergen, zijn nieuwe woonplaats, naar de plechtigheden in het Kurhaus.

In een openhartige brief aan Collot, Gompertz en de commissarissen stelde hij dat de keus van enkele jaren geleden – tegen zijn zin – om de grote zaal bij het restaurant van het Kurhaus te betrekken ten koste van het hotel, ongelukkig was uitgepakt. Hij vroeg hen nuchter te blijven en grote verwachtingen over het effect van de nieuwe Zeeweg op de zaken in Zandvoort te temperen, met de toevoeging dat ‘de toekomst in Holland troebel was.’ Hij ventileerde ook zijn mening ‘dat met de opening van de weg voor ons het tijdstip van liquidatie aangebroken is.’ Eltzbacher wilde met andere woorden na acht jaar alweer van het Kurhaus af, als het even kon! Het was zijn droom geweest het Kurhaus te realiseren. Nu geboden de omstandigheden om trossen te lossen. Later zou blijken dat hij een vooruitziende blik had. Het Kurhaus zou nog vijfentwintig jaar een blok aan het been vormen. Eltzbacher meende dat een verkoop, na die van de Admiraalsvilla’s, Villa Henriëtte en de Passage, niet zonder derden mogelijk was. Het wachten was op een goede gelegenheid en goede wederpartij. Waarschijnlijk had de president-commissaris hierin ook gelijk.

Eltzbacher wilde, nu het sein op verkoop stond, zelfs van de tennisbanen af. Hij zag graag dat er een tennisvereniging werd opgericht, die te zijner tijd de banen zou overnemen.

In het badseizoen van 1921 ging het eens zo trotse en inmiddels afgeslankte Grand Café in de Passage helemaal niet meer open. De winkelpanden en inventaris van Passage 4, 6, 8 en 10 werden na het vertrek van de laatste kastelein, de heer A.H. De Vries, die eigenlijk elektricien van beroep was, gekocht door Benjamin Cats. Cats maakte van de winkelpanden op de benedenverdieping woningen.

Antonie Bakels keerde in 1921 niet meer in de Passage terug. In dezelfde twee hoekpanden vestigde zich H. Kortman, een zaak in huishoudartikelen, papier en speelgoed. In de zomer werden zestien andere winkelpanden geveild. Winkeliers en vaste huurders waren de eersten

die hun winkelhuis met grond konden kopen ten overstaan van de notarissen Bertling en Wolzak uit Haarlem in het Algemeen Verkooplokaal aan de Nieuwe Gracht. De veiling vond plaats op 1 augustus om zeven uur 's avonds. Jakob Draijer en F.A. Mulder hadden zich al eerder bij Cats gemeld en het hoekpand Passage 25 gekocht.

G. van der Werff was in 1921 veertig jaar als treinambtenaar in dienst bij de Eltzbachers. Dit bijzondere jubileum werd feestelijk gevierd. In de zomer was Saar Koper-Zwemmer vijftientwintig jaar badvrouw bij de NV, een constante werkgever in Zandvoort over de jaren. In de Passage werd volop verbouwd nadat het college Cats vergunning had verleend om de door hem aangekochte winkels om te bouwen tot woning. Niet veel later diende architect D.

van Zetten de aanvraag voor een aantal woonvergunningen in en vestigden de eerste bewoners zich tussen de winkels.

Benedenwoningen in de Passage op de plek van het oude Grand Café-Restaurant du Passage (rechts). Links enkele winkelpanden. GOZ.

Cats hield ook een aantal huurders aan, want op de hoek aan de overkant van de nieuwe woningen heropende Kortman in 1922 zijn speelgoedwinkel. Ook weduwe Wiener en melkslijter L. Kranenborg hadden deze zomer nog een winkel in de Passage.

Op 6 mei 1922 stierf Moritz S. Sulzbach, aandeelhouder en commissaris van den beginne, die in Parijs op de hoogte was gebleven van de ontwikkelingen in Zandvoort en af toe een

bancheque stuurde of een briefje met advies. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Marcel Sulzbach, die eveneens in Parijs woonde.

Collot bleef zoeken naar wegen om van de dure belastingen op personeel af te komen en het Kurhaus beter rendabel te maken. Hij bepleitte zijn zaak bij de Vereniging van Belangen voor Plaatsen aan de Noordzee, die op haar beurt lobbyde bij de minister.

Cats betaalde de laatste 25.000 gulden voor de Passage, vermeerderd met 6% boete, in het najaar van 1922. Daarvóór had hij Collot als onderpand de hypotheek van een aantal verkochte woningen in de Passage ter hand gesteld. Cats woonde tijdelijk op de Zandvoortselaan, waar juli 1919 zijn dochter Roza Lieze werd geboren.

Opname bij de ingang van de Passage rond het verkoopjaar 1920, met Passage 1 en 2, waar eerst A. Bakels en later H. Kortman twee winkels huurden. GOZ.

De gemeente gaf ook een gebruiksvergunning voor de nieuwe synagoge in de Mezgerstraat, waarmee een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van joods (Bad) Zandvoort begon.

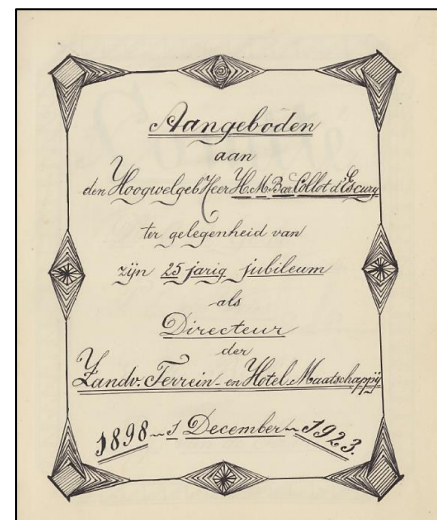
Christian Harig werd na Zechner exploitant van het Kurhaus. Daarvoor had hij bij Café-restaurant Le Helder in de Mezgerstraat gewerkt, dat grote schade had geleden bij het afbranden van Palais d'Été. Harig was een vakman. Hij wist zijn zalen smaakvol aan te kleden en vol te krijgen met concerten, feesten, gala's, kinderfeesten, attracties, zomercarnaval, clowns en ballonnen. Hij zorgde traditiegetrouw als 'baas van het strand' voor het vuurwerk op Koninginnedag.

In 1923 werd het woonaandeel in de Passage verder uitgebreid. Enkele gezinnen uit Haarlem en Amsterdam vestigden zich er. Tegelijk startte in Passage 19 nog een nieuw filiaal van de Haarlemse schoenmakerij De Concurrent. Bij de veiling in 1921 waren lang niet alle beschikbare winkelhuizen en erven verkocht. Twee jaar later vond een nieuwe veiling plaats van zestien winkelpanden. In Passage 9 en 11, ooit het terrein van Schirneck met zijn sigaren en wandelkaarten, vestigden zich eind 1923 twee gezinnen.

In het Kurhaus vonden de eerste soirées al plaats op 12 en 13 mei 1923, bij 'de vroegste opening van het Kurhaus ooit.' Het idee kwam van Harig, die ondanks de magere resultaten was aangebleven als gerant en geen middel onbeproefd liet om badgasten te trekken. Het publiek wist zijn toewijding te waarderen. Velen kwamen uit de omgeving met de auto, wat in de avonduren soms voor files voor het Kurhaus zorgde. Zo was er toch profijt van de nieuwe Zeeweg.

Een van de dingen die het Kurhaus op concurrenten als Riche en Monopole voor had, was het grote terras met uitzicht op zee, dat 's avonds werd versierd met honderden elektrische lichtjes. Reclame waren ook de sprookjesachtige feestavonden en bals in de versierde grote zaal.

Op 1 december 1923 was Collot 25 jaar in dienst als directeur. Dit werd uitgebreid gevierd. Collot was een van de pijlers van het nieuwe Zandvoort. Hij had zich als geen ander voor de bloei en vooruitgang van de badplaats ingezet, al was het maar om Zandvoort aan te sluiten op het telefoonnet.

In 1924 opende verhuizer J. van de Bosch nog een kantoor in de Passage, hoewel deze steeds meer woongebied werd. Bloemist Cassée was inmiddels vertrokken naar de Oranjestraat. In de zomer van 1924 werden nog maar twee bovenwoningen verhuurd aan badgasten. Dit duidt er waarschijnlijk op dat de meeste woningen inmiddels verkocht waren en dienden als permanente verblijfplaats.

De VVV organiseerde een tentoonstelling over het sport- en reddingswezen in het Kurhaus, met de bedoeling iets van de vooruitgang te laten zien. Volgens de pers was dit 'rondt een mislukking.' Harig probeerde zijn schulden terug te verdienen. Hij hield vast aan zijn concept van dagelijkse soirées dansantes, organiseerde shows, een narrenfeest enzovoort. Zijn rechterhand was C.A. Piers, die op de Van Speijkstraat woonde bij de garage van de NV, waar 's winters de badspullen werden opgeslagen. Men kon bij Piers ook terecht voor informatie over bouwterreinen.

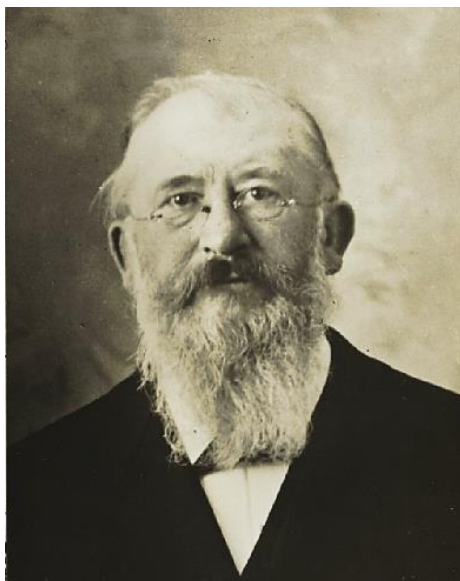
Collot bekeek nog eens alle cijfers en kwam in zijn jaarverslag van 1923 tot de conclusie 'alzo, de opzet is te groots.' Er werd nog altijd te veel geld uitgegeven. Hij rekende de commissarissen voor hoe er bezuinigd kon worden, aan de hand van de uitgaven in het topjaar 1918.

Harig had de neiging tot verkwisting. Toch had Collot een zwak voor hem. Hij beval Gompertz in Amsterdam per brief aan Harig een keer uit te nodigen. De gerant toonde telkens weer veerkracht en beschaving. Hoewel hij inmiddels 'al zo'n 20.000 gulden aan het Kurhaus had verloren,' wilde hij dit 'toch groot maken.' Dat was 'zijn enige doel.' Harig, die elders in het land nog een aantal zaken dreef, bleef fatsoenlijk onder alle omstandigheden.

De NV legde druk op zijn schouders. Harig was verplicht om met zijn verdiensten zijn schulden af te lossen, op straffe van automatische contractontbinding. Hierover had Collot speciaal juridisch advies ingewonnen. Contractontbinding betekende voor Harig dat de schuldeisers in zijn nek zouden springen. Dat dit uiteindelijk toch gebeurde, was onvermijdelijk. Harig vluchtte een paar weken naar het buitenland.

Later bleek dat hij bij de doop van zijn kleinkind te zijn in Bad Harzburg, waar hij vandaan kwam. Na enkele jaren en vele aanmaningen van Collot betaalde hij uiteindelijk heel zijn schuld terug, een ervaring rijker en een illusie armer. Als betaalmiddel gebruikte hij voor een deel de door hem aangeschafte inventarisgoederen in het Kurhaus, waaronder een nieuw buffet en de nieuwe parketvloer.

De cijfers logen er niet om. Het Kurhaus draaide verlies op verlies. De grootste kostenpost waarin het mes werd gezet, was die van het orkest, de artiesten en attracties, waaraan in 1924 meer dan twee keer zoveel was uitgegeven als in 1918. Winst maakte de NV nog wel op de badinrichting, kiosk Bernadette en de tennisbanen, die nog niet waren wegbezuinigd. De grondverkoop stagneerde. In 1924 werd geen enkel perceel verkocht.

In 1925 overleed de legendarische Zandvoortse badarts dokter C.A. Gerke, die vanaf 1881 dagelijks spreekuur in Hotel Kurzaal had gehouden en zich inzette voor tal van initiatieven om de gezondheid van de bevolking te verbeteren. Hij had een praktijk met apotheek onderaan de Kerkstraat tegenover de Hervormde Kerk, waar hij ook woonde.

Dr. Carl August Gerke, geneesheer-directeur van het Badhuis voor Minvermogenenden en badarts. Hij werd geboren in Hannover, woonde en studeerde in Amsterdam en kwam als jonge arts naar Zandvoort. Daar hield hij als badarts vanaf 1881 spreekuur. Hij was ook redacteur van de Badcourant en een van de oprichters van de VVV. Zijn 40-jarige jubileum als arts in 1921 werd groot gevierd. Gerke werd 72 jaar. GOZ.

In de nacht van 5 maart 1925 viel het doek voor de Passage. Het gebouw, ooit het middelpunt van Bad Zandvoort, vatte vlam in het lege pand van Cassée op de hoek bij het Kurhaus en brandde door de aanwakkerende wind en het schoorsteeneffect van het open gebouw volledig af. De commissarissen hadden de Passage net op tijd verkocht...

De brandweer kon de brand niet blussen, ondanks een recent aangeschafte krachtige waterspuit. Een deel van de entree stond nog overeind, maar werd wegens instortingsgevaar met behulp van kettingen neerge-

haald. De trotse zuilen wachtte hetzelfde lot. Zesentwintig gezinnen kwamen op straat te staan, bij elkaar ongeveer 70 personen, waaronder veel kinderen. Voor hen werd noodopvang geregeld en werden er goederen en geld ingezameld in het dorp om de eerste nood te lenigen.

Op 21 maart vond in het Kurhaus een ingelaste soirée dansante plaats ten behoeve van de gedupeerden. Er werd ook kritisch geschreven over de gebrekkige staat van het gebouw en de 'noodwoningenkolonie' aan vreemdelingen, die de Passage had bevolkt.

Dit staatje laat zien waarom Collot niet vrolijk werd van de cijfers:

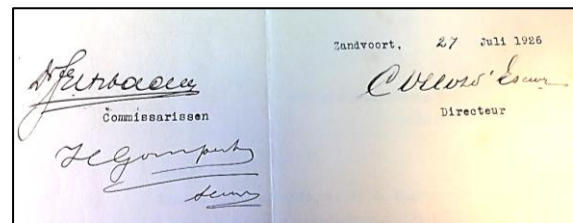
Resultaten Kurhaus	Exploitatie	uitbater	resultaat
1914	- 600	E.H. Buhrdorf	failliet
1915	315	Ferwerda	winst
1916	2.500	Anjema	winst
1917	3.700	Anjema	winst
1918	10.000	Anjema	winst
1919	- 2.788	Anjema / Chr. Harig	ontslagen / verlies
1920	- 9.000	Rosa Cats	failliet
1921	- 5.740	H.W. Zechner	verlies
1922	- 4.861	H.W. Zechner	failliet
1923	- 13.871	Chr. Harig	verlies
1924	- 4.008	Chr. Harig	verlies, 2 ^e kans
1925	?	Chr. Harig	failliet

Bij de ontwikkeling van Zandvoort kwam het regelmatig voor dat de gemeente aanspraak maakte op gronden die in bezit waren van de NV. De betreffende grond werd dan verkocht of geschonken, al naar de gelang de condities die werden afgesproken en afhankelijk van doelstelling en gebruik. De NV had baat bij de ontwikkeling van wegen, het elektriciteitsnet, de straatverlichting, de doorstroom van toeristen, et cetera.

In 1925 vond een ingrijpende discussie plaats over de vraag tot hoever het 'strand' (eigendom van de staat) nu eigenlijk liep. Het strand was openbaar terrein, maar er leek weinig te zijn nagedacht over een begripsomschrijving. De gemeente wilde een goede aansluiting van zee, strand en boulevard tot stand brengen. En de boulevard moest worden verbreed met het oog het toenemende autoverkeer en de aantallen fietsers en wandelaars. Om dit te kunnen realiseren moest een deel van de duinreep van de Eltzbachers worden gekocht.

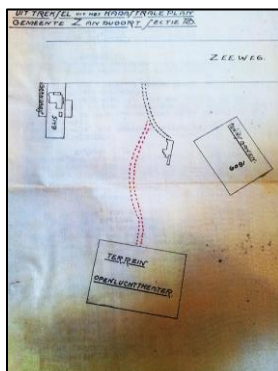
Collot voerde de onderhandelingen namens de NV, maar werd twee keer door 'bovenbaas' Fritz Eltzbacher overruled, die vanuit Driebergen eerst een veel te hoog bedrag lanceerde (100.000 gulden!) en later een te laag bedrag (40.000 gulden). Collot dacht dat hij na dertig jaar aan alles gewend was, maar klaagde toch over de gang van zaken tegenover Gompertz, die zijn eigen ervaringen had met de president. Collot wist 'ondanks zeer lastige HH. commissarissen' op 2 maart 1926 afspraken met de gemeente te maken in de persoon van de nieuwe burgemeester Van Alphen. Verspreid over vijf jaar betaalde de gemeente 50.000 gulden voor de aankoop van de duinreep tussen de boulevard en het strand. Dit was *no bad deal* voor de NV gezien de moeizame grondtransacties van de afgelopen tijd. De laatste vijf meter van de boulevard vormde voortaan de grens met het grondgebied van de ZTHM.

Ondertekening van een brief over het opruimen van de schuilkelders uit de Eerste Wereldoorlog boven strandpaal 64, op het terrein van de NV. De ondertekening maakt duidelijk dat Eltzbacher, Collot en Gompertz in de zomer van 1926 nog altijd nauw samenwerkten. Bron: NHA.

Handwritten signatures of Fritz Eltzbacher, Gompertz, and Collot, dated Zandvoort, 27 Juli 1926. The signatures are written in ink on a piece of paper with a yellowish tint. The names are written in a cursive script. Below the signatures, the words 'Commissarissen' and 'Directeur' are printed.

In de zomer van 1925 opende het Openlucht Theater op het terrein van de NV, niet ver van de tennisbanen. Er werd een contract getekend met pachter Van Riemsbeek en een bestuur ingesteld dat alles regelde. Ook Collot had hierin zitting. Bankier baron Von der Heydt stond garant voor het eerste jaar. Fritz Eltzbacher, die ook de deur naar een golfterrein nog open hield als Von der Heydt medeed, had monter gezegd 'vóór alles te zijn wat mensen naar onze terreinen brengt.' Het initiatief liep echter door gebrek aan medewerking en wegblijvend publiek uit op een fiasco. Het theater verdween in 1926 weer van de kaart.

Kaartje en affiche van het Openlucht-theater. Bron: NHA.

In 1926 werd G. Dazert uitbater van het Kurhaus. Hij pakte flink uit, net als zijn voorgangers, ging failliet, zoals zijn voorgangers, en hield aan het avontuur een schuld van 12.000 gulden over. Pieterneel en Thomasvaer maakten zich bij de jaarwisseling vrolijk om zijn val.

Op 18 januari 1927 blies Fritz Eltzbacher in Driebergen zijn laatste adem uit, 67 jaar oud. Daarmee kwam een einde aan de lange periode van zijn bemoeienis met Bad Zandvoort als president-commissaris. Deze taak bekleedde hij 29 jaar, naast zijn functies als bankier in binnen- en buitenland. Fritz Eltzbacher kreeg drie kinderen: Max Otto, Amélie en Bernadette. Max Otto, inmiddels kinderarts te Den Haag, trad korte tijd later in de voetsporen van zijn

vader en werd commissaris van de NV. Hendrik Gompertz overleed waarschijnlijk half juni 1927, 74 jaar oud, als vrijgezel.

Het Kurhaus kwam in 1927 onder de directie van het Groot Badhuis te staan, dat zorgde voor een opknapbeurt en James Meijer aanstelde als

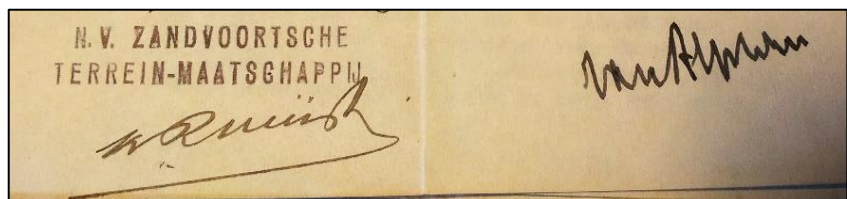
artistiek directeur. Opvallend genoeg stonden er steeds meer lokale feesten en bijeenkomsten op de agenda. Met name de VVV was vaak in het Kurhaus. Ook toneelvereniging Phoenix maakte gebruik van de zaal. Nieuw was het grote Evenementen Nationaal Zang Concours, georganiseerd door het mannenkoor van Onderling Hulpbetoon. Dergelijke muzikale happenings, met een groot publiek, zouden regelmatig plaatvinden.

Het Groot Badhuis voerde ook in 1928 de directie over het Kurhaus. Er werd een leeszaal ingericht (een voorloper van de bibliotheek), een driedaagse plantenwedstrijd gehouden en plaats ingeruimd voor dans- en concertavonden van de VVV. De exploitatie stond op een laag pitje. Het Kurhaus functioneerde deze jaren meer als dorps huis. De badinrichting draaide wel op volle toeren en timmerde met advertenties aan de weg.

In 1928 nam Collot na dertig jaar afscheid. Hij werd opgevolgd door Karl Robert Wüst, de zoon van de befaamde Zandvoortse hoteleigenaar. De naam van de NV werd bij de directeurswissel veranderd in Zandvoortse Terrein Maatschappij. Doel van de nieuwe NV bleef het verpachten, verkopen, bebouwen en exploiteren van in Zandvoort gelegen grondstukken en gebouwen.

Wüst had als directeur te maken met commissarissen die nog altijd uit de joodse families Eltzbacher, Sulzbach en Lachmann kwamen. Voor belangrijke beslissingen had hij de goedkeuring of volmacht nodig van dr. Carl Eltzbacher in Keulen, de langst zittende commissaris en sinds juni 1927 president-commissaris. Later bemoeide Max Otto Eltzbacher zich meer met de zaken. Er waren na alle bezuinigings- en verkoopronden nog twee belangrijke kapitaalgoederen over: het resterende grondbezit en het Kurhaus.

Een ondertekening door Karl Wüst en burgemeester Van Alphen. Bron: NHA.

Collot was niet de enige die met afstand naar het Kurhaus keek. In een pittig artikel in de Zandvoortse Courant van 1929 werd in een beschouwend artikel over het strandleven opgemerkt dat de laatste twee exploitanten (Dazert en het Groot Badhuis) de ervaring hadden opgedaan 'dat het Kurhaus geen aantrekkingskracht meer uitoefende op de badgasten.' Het lag er aan een lege boulevard meer bij 'als een graftombe' dan als een feesttent, volgens de schrijver. Het centrum van het badleven had zich verplaatst. De Strandweg was het nieuwe centrum. Het publiek liet het noordelijke strand steeds meer links liggen. Daardoor lag het Kurhaus er eenzaam bij (als 'grafkelder waar de dode illusies van Zandvoorts welvaren lagen begraven').

Het artikel ging nog verder. Zandvoort was bezig 'een volksbad' te worden, namelijk het volksbad van de Amsterdammers. Die 'wildten vermaakt worden, maar niet betalen.'

De prijzen van het Hollandse badleven lagen hoog: tot vijf keer zo hoog als in België. Dat was een van feiten waarmee Wüst te maken had. In het stille Kurhaus van 1929 vonden nog wel enkele middag- en avondconcerten plaats, maar niet meer met de regelmaat van de klok, noch in grote bezetting. Het Duitse Oberbayern verzorgde de hele zomer de muziek.

Muziekgroep Oberbayern voor het Kurhaus, Kurkapel in 1929-1930.

Gebrek aan variëteit was een van de oorzaken van de 'mummificatie' van het Kurhaus, die onomkeerbaar leek toen begin jaren dertig een nieuwe crisistijd aanbrak. Het geduld van de commissarissen raakte op. Na jaren van verlies werd het Kurhaus te koop gezet. De vraagprijs voor het gebouw met inventaris bedroeg 130.000 gulden. De inventaris betrof alle hout, riet, koper, zilver, porselein, emaille en linnen en was volgens de commissarissen 40.000 gulden waard. Beoogd koper was A.C. Gunthers van Hotel Groot Badhuis. Hij zou de pachter van het Kurhaus, de heer Probst, op hetzelfde contract samen met het Kurhaus overnemen. De koop ketste echter af. Het Groot Badhuis kwam zelf in de problemen.

Ansichtkaart met een stil Kurhaus in 1930 (vooraanzicht; foto M. van der Leest).

De Zandvoortse boulevard tijdens de crisis in 1930, bij de oude admiraalsvilla's; met de karakteristieke betonnen verlichtingspalen. Foto Nationaal Archief.

Hans Lachmann-Mosse en zijn familie bij een feestelijke gelegenheid rond 1930. Lachmann was uitgever van de Berliner Zeitung en woonde met zijn gezin in Berlijn. Hij was een van de vier kleinzoons van Gustav Eltzbacher. Sinds zijn huwelijk met Lucie Mosse voerde hij de achternaam Lachmann-Mosse. Foto Leo Baeck Institute.

Aandeelhoudster Olga Lachmann-Warburg, een van drie schoondochters van Rosa Eltzbacher. Zij woonde in Amsterdam. Daar werden in 1920 en 1921 dochter Grace en zoon Eddy geboren. Op schoot waarschijnlijk kleinkind Michael. Foto Leo Baeck Institute.

Zwarte donderdag – de beurskrach in New York – zette in de herfst van 1929 een wereldwijde economische depressie in gang. In de crisisjaren die zouden volgen, was het ook voor de NV vrijwel onmogelijk om winst te maken. Dus moest er verder worden afgeslankt.

Hoe moeilijk de situatie was, blijkt uit het feit dat het gebouw gedurende de jaren dertig vier seizoenen helemaal niet open ging. In een rapport van de gemeente Zandvoort werd het overaanbod aan hotels, pensions, et cetera in het dorp in beeld gebracht. De concurrentie aan de kust was enorm en versterkte de gevolgen van de internationale crisis. Een aantal gebouwen langs de kust raakte in verval en stond er verveloos bij. Zo ver kwam het met het Kurhaus niet. Wel wilden de commissarissen graag van het gebouw af, iets wat Fritz Eltzbacher al in 1921 had gezegd.

De nieuwe aanblik van Bad Zandvoort ter hoogte van het Kurhaus na het verdwijnen van de Passage. De panoramafoto maakt ook de langgerekte, rechthoekige vorm van Bad Zandvoort zichtbaar (de zogenaamde 'zeereep' die de Eltzbachers kochten in 1880). Collectie Genootschap Oud Zandvoort.

6

Als de avond valt en de nacht komt

De periode 1930-1945

De verliezen op het Kurhaus liepen in de jaren dertig op tot meer dan een halve ton. De commissarissen konden niet veel meer doen dan wachten op betere tijden. Tot 1932 had men dankzij bezuinigingen en de verkoop van bezit in tien jaar tijd 360 gulden per aandeel aan de aandeelhouders kunnen terugbetalen. Door de crisis zou het hier voorlopig niet verder van komen.

In 1930 trad muziekgroep Oberbayern nog een jaar op als Kurkapel. Naast het Kurhaus verscheen, op een stuk door de gemeente gehuurde grond, een grote tent, die eerder bij de Tramstraat en op het Gasthuisplein had gestaan. In deze tent was iedere vrijdagavond een concert. Onder andere het AVRO-kinderkoor onder leiding van Jacob Hamel en de Zandvoortse Muziekkapel traden hier op.

In 1931 en 1932 bleef het Kurhaus dicht. In 1932 overleden Karl Sulzbach en Emil Sulzbach, de bankierbroers, commissarissen en grootaandeelhouders in Frankfurt. In hun plaats trad prof. dr. Walter Sulzbach toe tot de raad van commissarissen, in 1933 gevolgd door Heinrich Kirchholtes. Deze was vanouds trustee van het bankhuis. Hij vertegenwoordigde ook Marcel Sulzbach in Parijs, die in 1933 bedankte als commissaris. Deze bezat een kwart van de aandelen ZTM.

Het Bankhuis Gebroeders Sulzbach aan de Mainzer Landstrasse in Frankfurt, rond 1925. Zij bezaten ook een kwart van alle Zandvoortse aandelen. Foto Leo Baeck Institute.

Begin 1933 deed zich een verrassende ontwikkeling in Zandvoort voor. In de tijd dat Hitler als rijkskanselier aan de macht kwam in Duitsland, meldde Abraham Tuschinski, de bekende bioscoop- en theatermagnaat, zich bij de directeur van de Zandvoortse Terrein Maatschappij, Karl Wüst. De entrepreneur van Pools-joodse afkomst had zijn oog laten vallen op het Kurhaus, waar hij een Casino in wilde vestigen met een podiumzaal, speeltafels, bar en een dansvloer. Ook het grote terras wilde hij nieuw leven inblazen. De commissarissen stemden toe. Er werd een contract getekend voor een periode van tweeënhalve jaar, waarmee een huursom van 15.000 gulden was gemoeid.

Tuschinski's Theater Maatschappij investeerde veel geld in het gebouw en turnde het om tot een modern Casino. De commissarissen hoopten dat hij op hun aanbod in zou gaan om het gebouw voor 100.000 gulden te kopen. Dit was de gelegenheid om van het Kurhaus af te komen! Tuschinski wilde eerst huren. Zijn activiteiten waren vanaf het begin succesvol en

zorgden voor leven in de brouwerij onder de badgasten, in een door crisistijden geteisterd Zandvoort. Er kwamen ook veel mensen uit de omgeving op het Casino af, waar van alles te doen viel. Tuschinski zorgde steeds voor iets nieuws. De verrassing was zijn bondgenoot. Zijn gasten wilden daar graag bij zijn. Het gaf hen het gevoel deel uit te maken van iets unieks. Bij Tuschinski stond kortom de beleving centraal.

Abraham Tuschinski en burgemeester Van Alphen bij de opening van het Casino in 1933. Foto Nationaal Archief.

Op topavonden werd het Casino door drieduizend man bezocht, aantallen waar Fritz Eltzbacher alleen van had kunnen dromen. Tuschinski's varieté-programma sprak het uitgaanspubliek aan.

Helaas deed Tuschinski ook zijn reputatie van kwistig geldbeheer en royale uitgavenpatroon eer aan, waardoor het eerste jaar onder de streep eindigde met een verlies van 4.000 gulden.

Het Casino had een eigen band: het Kurhaus-cabaret, dat dagelijks speelde en casino-artiesten begeleidde. Tuschinski probeerde ook de gunst van de Zandvoortse bevolking te winnen. Zo schonk hij een vlet aan de Reddingsbrigade en droeg hij fors bij aan het opknappen van de boulevard eind 1933. Indirect leverde zijn investeringen voor de gemeente ook het nodige op: aan belastingen, parkeergelden, gas, elektriciteit, et cetera. Een ambtenaar becijferde dat Tuschinski in vier maanden vele tienduizenden guldens aan salarissen uitbetaalde aan Zandvoorts personeel en 30.000 gulden aan extra gas en water. Spelbreker was het Straperlospel, waar Tuschinski en andere uitbaters aan de kust flink aan verdienden, maar dat na een aantal opstootjes en incidenten door de minister werd verboden.

In 1934 opende het Casino voor het tweede jaar. De zalen waren in de winter nog een keer omgebouwd. Het publiek stroomde opnieuw toe. Het Kurhaus was weer even het middelpunt van het strandleven. Helaas hield Tuschinski de kosten – voor gezamenlijke rekening – opnieuw niet in de hand, waardoor de NV nog eens 5.200 gulden op het Kurhaus moest

toeleggen. Het oude patroon van 'hoop eindigend in teleurstelling' herhaalde zich. Het Kurhaus werd niet verkocht en Tuschinski betaalde zijn achterstallige huur pas na een rechtszaak – in termijnen. De spullen die nog in het Casino lagen, haalde hij pas elf maanden later op, waar-op de NV bewaarloon in rekening

bracht. Ook deze rekening werd pas na lang soebatten door Tuschinski betaald.

Een leeg Kurhaus-Casino, na het vertrek van Tuschinski, wachtend op betere tijden. Collectie GOZ.

De ontgoocheling was na het vertrek van Tuschinski groot en de kans op succes daarna zo gering, dat besloten werd het gebouw in 1935 opnieuw een jaar op slot te doen. In 1936 ging het Casino weer open, maar waren de tekorten schrikbarend. Onder uitbater H.A.A. van Haaf

van het Rembrandtplein, werd een verlies van 10.802 gulden geleden, het slechtste resultaat ooit. Het Casino zakte daarna terug in de lethargie van de crisis. Op een enkele zangwedstrijd na, uitgeschreven door het Mannenkoor van Onderling Hulpbetoon, waren er nauwelijks activiteiten. Na een verrassend intermezzo van twee turbulente jaren onder Tuschinski leek het Casino plotseling 'over the top.'

Karl Wüst bleef acht jaar in dienst. Op 1 november 1936 legde hij zijn functie als directeur van de Zandvoortse Terrein Maatschappij neer. Hij werd opgevolgd Philip Dias Santilhano, een Portugese jood, 54 jaar oud en makelaar in effecten. Santilhano woonde in Heemstede. Het correspondentieadres van de NV was voortaan Heemsteedse Dreef 47.

Een van de laatste verrichtingen van Wüst was de verkoop, in juni 1936, van de zeebadinrichting aan Buffetmaatschappij E Pluribus Unum, voor een bedrag van 9.000 gulden. Na vijfenveertig jaar stopte de NV met zijn strandactiviteiten. Het ging om een strategische verkoop. De NV wilde zich concentreren op zijn kernactiviteiten (grondmakelaar, exploitatie).

Santilhano moest bij zijn aantreden constateren dat de NV in de jaren 1934, 1935 en 1936 met behoorlijke verliezen had gedraaid. In 1937 was de situatie niet veel beter. Hij schreef aan de commissarissen bij de jaarstukken: 'Sinds verschillende jaren werken wij met steeds stijgend verlies en de vooruitzichten op verbetering zijn problematisch.'

Het bleef niet bij deze constatering. Er werd een nieuw programma van bezuinigingen gestart om de balans op orde te krijgen. Als eerste ging het mes in alle advertenties, donaties en subsidies. De NV trad niet langer als sponsor op en liet het werven van badgasten over aan de VVV. Ook de extra verlichting van de boulevard bij het Kurhaus, waarin Tuschinski nog uitblonk (foto) moesten er aan geloven.

Georg Lachmann, schoonzoon van Gustav Eltzbacher. Daarnaast de derde en vierde generatie: Hans en Lucie Lachmann-Mosse met hun twee oudste kinderen, Hilde en Robert. Foto Leo Baeck Institute.

In Keulen

voerde **Hans Eltzbacher** (1893) eind jaren twintig, in het voetspoor van zijn vader Carl, een praktijk als jurist. Zijn vader overleed in 1936. Hij was veertig jaar commissaris van de NV geweest, waarvan de laatste jaren als president-commissaris. Hans Eltzbacher had rechten gestudeerd in München, maar had eigenlijk schilder willen worden. In 1933 mochten de joden in Duitsland niet langer een rechtspraktijk uitoefenen. Hans Eltzbacher schilderde in zijn vrije tijd, nam lessen bij diverse schilders, waaronder Max Liebermann, en gold als een talent. Zijn werk werd ook tentoongesteld, totdat dit niet langer mogelijk was. Hans Eltzbacher werd in 1927 commissaris van de NV. Hij had nog een oudere broer Arthur, die in 1934 commissaris werd. De broers vluchtten in oktober 1937 naar Brussel voor het geweld van de nazi's. Zij woonden eerst in Hotel Cecil, daarna in een eigen woning. In 1940, na de Duitse bezetting van België, werden zij opgepakt en op transport gesteld. Arthur overleed onderweg. Hans werd vrijgepleit, overleefde de oorlog in Zwitserland en keerde terug naar Brussel. Zijn woning bleek een ruïne te zijn geworden. Hans Eltzbacher bedankte in november 1946 als commissaris. Hij overleed in 1969.

Het familiehuis van Carl Sulzbach in Frankfurt.

Foto Leo Baeck Institute.

De familie Lachmann woonde inmiddels voor een deel in de Verenigde Staten. Uiteindelijk zou het grootste deel van de (achter)kleinkinderen van Gustav Eltzbacher daar, op Long Island, neerstrijken, waaronder kleindochter Olga, wiens Duitse echtgenoot dr. Herbert Ginsberg korte tijd lid was van raad van commissarissen.

Olga Lachmann met Herbert Ginsberg en hun dochtertje Marianne. Foto Leo Baeck Institute.

Na de dood van Carl Eltzbacher werd Heinrich Kirchholtes, bankier te Frankfurt en

associé van het Bankhuis Gebroeders Sulz-bach, president-commissaris. Hij nam de sollicitatie van Philip Dias Santilhano in behandeling voor de vacante plek van directeur en voerde op 3 juli een gesprek met hem in Keulen. Daarna overlegde hij met de commissarissen. Santilhano werd aangenomen en mocht op 1 november 1936 beginnen als gevolmachtigd directeur met een salaris van 1.000 gulden per maand.

Grootmoeder Hedwig Eltzbacher overleed op 4 mei 1937.

De NV verkocht in deze jaren behalve bouwkvelds ook stukken grond waarop parkeervelden werden aangelegd, zoals bij het Noorderbad. In 1937 kocht de Stichting Rust- en Vakantie-oorden van de Nederlandse Bond van Gemeentebambtenaren, gevestigd te Zeist, een extra stuk grond ten noorden van Huize Sonnevand, in de buurt van het oude station. Dit pand was al in het bezit van de stichting. In Frankfurt maakte Walter Sulzbach zich in 1937 los van het familiebedrijf toen hij een aanbieding kreeg om als hoogleraar in de Verenigde Staten aan de slag te gaan. Dit was een goede gelegenheid om nazi-Duitsland te ontvluchten. Zijn neef Ernst Sulzbach, de broer van Herbert Sulzbach in Londen, verliet Berlijn en week uit naar Stockholm. Kirchholtes nam de familiebank van na hun dood de gebroeders Sulzbach over en zette deze voort onder de naam Bankhaus Heinrich Kirchholtes.

In de Zandvoortse gemeenteraad werd bitter nagekaart over het verlies van Tuschinski's Casino. Het concern in wording had de badplaats veel gewin gebracht. Waarom moest de Straperlo-affaire zo hoog oplopen en was het protest zo vlammend geweest? Nu restte slechts een donker aan de boulevard. Een Kurhaus-cabaret en Casino waren er alleen nog in Scheveningen. Zandvoort had een belangrijke slag verloren.

Waarschijnlijk maakte ook het verbluffende NSB-succes in Zandvoort bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 Tuschinski kopschuw om in Zandvoort door te gaan, als de commissarissen hem daartoe de gelegenheid hadden gegeven na twee jaren van verlies.

In februari 1937 reisde Santilhano af naar Keulen voor een vergadering met de raad van commissarissen. De reis was voor hemzelf, als jood in Duitsland, en voor zijn joodse vrienden niet zonder gevaar. De nazi's waren aan de macht en maakten joodse burgers het leven zuur. Hun staatsburgerschap werd ingetrokken en zij mochten geen invloed meer uitoefenen op opvoeding, politiek en industrie. Er werd een antisemitische stemming gecreëerd, gebaseerd op infame rassenwetten en allerlei valse beschuldigingen, die via de NSB ook in Nederland en in Zandvoort doorsijpelden. De NV ging in Keulen ongestoord verder met zijn activiteiten. Er moest een nieuwe huurder voor het Kurhaus worden gevonden en een nieuw contract voor de levering van bier worden afgesloten. *Business as usual* passeerde de revue.

Terug in Nederland deed Santilhano zijn best om het Kurhaus aan de man te brengen. In een brief uit april 1937 schreef hij aan een gegadigde over 'de zeer grote feestzaal, benevens restaurantzaal van het Kurhaus, de twee grote nevenzalen, uitgebreide buffetgelegenheid, twee bierkelders, grote kelderruimten voor opslag van wijnen en voorraden en de fraaie terrassen aan de zeekant' benevens 'de woonvertrekken boven voor de pachter en inwonend personeel.' Santilhano wilde het Kurhaus in zijn eerste jaar als directeur graag verhuren.

De Duitse ex-keizer Wilhelm II op bezoek in Zandvoort op 5 mei 1937. Hij kwam geregeld naar Zandvoort op uitnodiging van zijn huisbankier, baron Von der Heydt. Zo waren er meer traditionele Duitse elementen in Zandvoort, waaronder de Duitse dienstmeisjes (die Mädels), waarvan sommigen met een Zandvoorter trouwden.

Ten noorden van het Kurhaus lagen de duinen die het eigendom waren van de NV. Het paste bij de nieuwe tijd dat veel mensen daar wilden kamperen in de vrije natuur. Verzoeken hiertoe kwamen regelmatig binnen. Zo wilde bijvoorbeeld de Gereformeerde Zondagschool 'Samuel' uit de gemeente Haarlemmermeer graag met de kinderen een dag in de duinen doorbrengen. De NV had het wandelrecht in het gebied verpacht aan H. van der Mije. Kinderen mochten gratis naar binnen. Van der Mije probeerde ze wel langs zijn theeschenkerij te loodsen, om nog iets aan zijn inspanningen over te houden. Het leven als duinwachter was geen vetpot. Er was ook een jachtrecht verbonden aan het duingebied. Dit werd voor 150 gulden per jaar verpacht aan T. Koper van het Stationsplein. Populair waren de wedstrijden en veldlopen in de duinen, georganiseerd door de Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie. In samenspraak met de politie organiseerde men jaarlijks een strand- en duinloop.

Na het dieptepunt in 1936 ging het Casino halverwege het badseizoen van 1937 weer open, toen Santilhano George Kiefer van Taverne Monopole bereid vond om de exploitatie van het Casino erbij te nemen. Kiefer nam het werk ordelijk ter hand. Wie lid werd van zijn *Sociëteit Zandvoort Casino* kon op geregelde wijze deelnemen aan nieuwe attractiespelen. De belangstelling hiervoor was volgens zeggen 'vrij groot.'

De joodse tapijthandelaar Kalef Peres, die afkomstig was uit Istanbul en een zaak had op de Parallelweg (foto), fleurde het Casino en gebouw Monopole op met een aantal kleurige perzen.

Kiefer startte op 15 juli 1937. In deze zomer was ook het Lunapark teruggekeerd, dat gebruik mocht maken van het transformatorhuisje onder het terras van het Casino. Kiefer vierde in de zomer van 1937 zijn koperen huwelijksfeest in de grote zaal, in aanwezigheid van zijn personeel.

Het mannenkoor ging door met concerten. Nieuw waren de bokswedstrijden in het Casino, georganiseerd door een club uit Haarlem. In augustus organiseerde Kiefer een ouderwetse *soirée dansante*, waarmee het Kurhaus in zijn glorie dagen naam en faam had gemaakt. Hij probeerde ook geïnteresseerde partijen naar het Casino te halen, die een speeltafel of *cercle* voor hun rekening namen en haalde een balletvoorstelling binnen van een Tsjechisch gastgezelschap. Ook organiseerde hij enkele nachtfeesten. Deze waren kleinschaliger dan voorheen. Het Casino trok, na het hoogtepunt onder Tuschinski, meer dorpse activiteiten aan, zoals feestavonden, zanguitvoeringen, toneel- en verenigingsavonden.

Kiefer liet in het voorjaar van 1938 gebouw Monopole en het Casino achter zich en verhuisde naar Pension Royal: de oude villa van Gustav Eltzbacher, die kort tevoren was verbouwd tot bar-dancing 'Huize De Loefhoeck.' De naam was een idee van burgemeester Van Alphen. Het etablissement lag naast het Casino. De opening vond plaats op 4 juni 1938. Monopole kwam

in handen van de heer Koper, die er een bioscoopzaal in vestigde. Kiefer had ook de concertzaal van het Groot Badhuis gehuurd in de winter als toneelzaal. Hij zorgde als rekvisiteur zelf voor de aankleding. De meubilering liet hij over aan het joodse Meubelhuis Bartels, dat gevestigd was in het oude dorp.

De Loefhoeck (de voormalige villa van Gustav Eltzbacher) en het Casino samen op één foto; de opname dateert uit de zomer van 1941. Collectie GOZ.

Kiefer werd als uitbater van het Casino opgevolgd door J. Penha, die samen met D. Hammelburg de exploitatie ter hand nam. Halverwege moest Penha 'onder vakkundig toezicht' worden geplaatst, hetgeen een teken aan de wand was. Penha was binnenhuisarchitect van origine en Hammelburg visboer. Veel succes hadden zij niet. Penha wilde nog verlengen, maar de commissarissen blokkeerden dit. Zij ondernamen nogmaals een poging om het Casino te verkopen en namen makelaar A.J. van Rossum uit Den Haag in de arm om de verkoop te effectueren.

In 1939 bleef het gebouw nog een keer een jaar dicht. De ZTM had het niet als enige moeilijk. Zusteronderneming E Pluribus Unum verkeerde ook in zwaar weer. De buffetmaatschappij bezat vrijwel alle grond in Wijk aan Zee. De terreinen rond de Relweg besloegen bij elkaar 50 hectaren en overtroffen in omvang nog het grondbezit van de Eltzbachers in Zandvoort. De investeringsmaatschappij wilde nu van haar bezit af, inclusief alle gebouwen. De vraagprijs was 400.000 gulden.

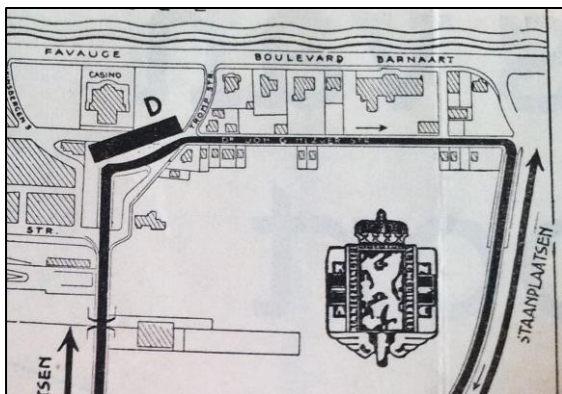
De ZTM had wel interesse, blijkens een brief van Santilhano van 18 juni 1937, waarin hij schrijft: 'Inderdaad zien wij in het object veel perspectieven, en lijkt ons een en ander een zeer mooie speculatie.' Ook andere partijen waren geïnteresseerd, in de hoop op een toekomstige waardevermeerdering van de grond. De NV zou een overname net kunnen betalen, maar dan wel een deel van haar activiteiten in Zandvoort moeten opgeven. Zover kwam het niet.

Zorgelijk waren de uitbreidingsplannen van de gemeente Zandvoort, die te maken had met de groeiende bevolking en het ontwikkelingsgebied achter Bad Zandvoort. Het was een omvattend plan, dat liep tot aan Bentveld. De noordelijke boulevard echter viel buiten de plannen. Er dreigde een bouwstop te worden ingesteld op deze lucratieve grond van de ZTM.

Er werd een jurist ingeschakeld en een bezwaarschrift ingediend bij Gedeputeerde Staten. De Zeeweg was toch niet voor niets aangelegd en de percelen langs de boulevard waren toch niet voor niets klaargemaakt voor verkoop als bouwgrond? De plannen van de gemeente moesten inderdaad worden gewijzigd, maar de bouwstop op de noordboulevard werd van kracht om redenen van 'handhaving van natuurschoon.' Voor de NV was dit een streep door de rekening en economisch onaanvaardbaar.

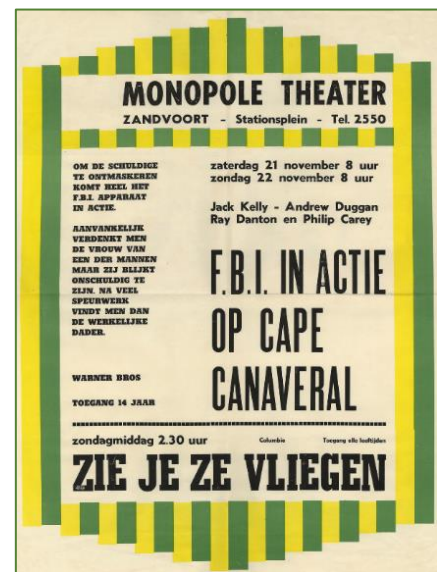
In de zomer van 1938 deden nieuwe plannen de ronde om een pier te bouwen voor de kust van Zandvoort. Dit zorgde voor de nodige opwindings. Promotor was de schoonzoon van de heer Hardenberg, de eigenaar van het Grand Hotel. Critici zeiden dat de bouw van een pier voor hem de enige manier was om 'de strop van het Grand Hotel' te ontlopen. De pier moest 375 meter lang worden, zou met een betonnen brug over het strand voeren het water in en aan het einde een rotonde krijgen in zee, geschikt voor bebouwing. Een van de begeleidende ingenieurs was ir. Gildemeijer uit Amsterdam. Hij had weinig fiducia in het succes van de onderneming. De Exploitatie Maatschappij Zandvoort werd opgericht. Dat was een stap in de goede richting. Maar wie wilde zijn schouders zetten onder de pier en het risico van de investering op zich nemen? Het bleef bij vragen. Ook in 1938 kwam de pier er niet.

In het najaar van 1938 stierf baron H.M. Collot d'Escury in Den Haag, waar hij samen met zijn vrouw Jeanne nog tien jaar van zijn pensioen had kunnen genieten.

Op 1 september 1939 begon met de Duitse invasie in Polen de Tweede Wereldoorlog. Als gevolg hiervan gold in Nederland een algemene mobilisatieplicht. Ook Zandvoort stroomde vol met militairen.

De eerste autoraces in Nederland vonden plaats in 1939 op het stratencircuit van Zandvoort. Het parcours voerde o.a. langs het Casino en door de Verlengde Mezgerstraat. Bron: NHA.

Op 29 juli 1939 vond in het (lege) Kurhaus de laatste Algemene Aandeelhoudersvergadering vóór de oorlog plaats. Hierop werd een aantal harde noten gekraakt. Er waren dertien aandeelhouders aanwezig, die samen 90,3% van het aandelenkapitaal vertegenwoordigden en stemrecht hadden naar gelang van het aantal aandelen. De enige dame in het gezelschap was Alice Eltzbacher, de weduwe van Fritz, die samen met haar zoon Max Otto naar Zandvoort gekomen was. Aanwezig waren ook haar aangetrouwde neven dr. Herbert Ginsberg en dr. Alfred Horwitz (die getrouwd was met Dora Lachmann) en haar schoonzoon Piet Gouda uit Amsterdam. Samen vertegenwoordigden zij de Nederlandse 'groep' Eltzbacher, die goede contacten had met grootaandeelhouders Hans en Arthur Eltzbacher in Brussel. Voorzitter van de vergadering was president-commissaris mr. Heinrich Kirchholtes.

Een briefkaartje van kinderdokter Max Otto Eltzbacher aan Philip Dias Santilhano. Bron: NHA.

Er bestond spanning rond de vergadering door de verkoop van een groot deel van de aandelen uit de nalatenschap van de gebroeders Sulzbach aan dr. Ludwig Heilbrunn in Londen en diens zoon Rudolf Heilbrunn in Amsterdam. Deze laatste was ook in Zandvoort aanwezig. Ludwig Heilbrunn had 187 Zandvoortse aandelen gekocht, waardoor hij als 'vreemde' meteen een flinke vinger in de pap had. Kirchholtes had als tussenpersoon de aandelen verkocht. Heilbrunn was evenals hij uit Frankfurt afkomstig. Volgens sommigen aasde Heilbrunn nu ook op de Parijse aandelen van wijlen Marcel Sulzbach, een pakket van 250 aandelen. Kirchholtes bezat zelf geen aandelen, maar vertegenwoordigde het restant van de Frankfurtse en de Parijse aandelen, bij elkaar 270 stuks. Daarmee had hij op papier de zwaarste stem in het kapittel. Heilbrunn sr. wilde graag zijn zoon als commissaris zien benoemd. Het was gebruikelijk grootaandeelhouders deze positie te geven.

Voorafgaand aan de vergadering had Kirchholtes de boeken en administratie van Santilhano gecontroleerd, die voor hem een kamer gereserveerd had in Hotel Americain. Santilhano hield kantoor in het Kurhaus, naast zijn papieren en archieven thuis in Heemstede. Op de vergadering werd eerst de bedankbrief behandeld van professor Walter Sulzbach, die zich als commissaris terugtrok vanwege zijn vertrek naar de V.S. Ook werd meegedeeld dat de aandelen van de gebroeders Sulzbach goeddeels waren verkocht.

Kirchholtes had deze aandelen altijd vertegenwoordigd. Hij had het volgende scenario bedacht: als Walter Sulzbach en Ernst Sulzbach bedankten vanwege de afstand tot Zandvoort, zou hijzelf de (resterende) 'groep' Sulzbach-aandelen kunnen blijven vertegenwoordigen en als president-commissaris kunnen aanblijven. Het kon geen kwaad dr. Ginsberg als vertegenwoordiger van de 'groep' Lachmann te benoemen in de plaats van professor Sulzbach. Aldus stelde hij Ginsberg voor in plaats van professor Sulzbach.

Kirchholtes had met twee dingen geen rekening gehouden. Ten eerste bleef Ernst Sulzbach aan, ondanks de afstand tot Stockholm. In de tweede plaats hadden de Eltzbachers de

vergadering ook voorbereid. Hun belang was de invloed van Heilbrunn in te dammen en Kirchholtes, die zij met Heilbrunn associeerden en die zelf geen aandelen had... te lozen. Zij vonden zijn optreden solistisch. Mr. Arthur Eltzbacher, die sporadisch in Zandvoort kwam en een dringende brief van Santilhano ontvangen had om in de traditie van zijn familie meer werk te maken van zijn commissariaat, voltrok, nu hij er toch was, het vonnis over de vogelvrije Kirchholtes.

De Brusselse jurist begon met te zeggen dat hij ook nagedacht had over de personele bezetting van de raad van commissarissen, waarvan nu eenmaal niet iedereen lid kon zijn. Daarna vroeg hij zich hardop af of het, gezien deze krapte, logisch was dat Kirchholtes aan zou blijven nu de aandelen die hij de afgelopen zes jaar als commissaris vertegenwoordigd had, waren verkocht. Hij stelde de vergadering voor grootaandeelhouder Heilbrunn te kiezen als commissaris in de plaats van Kirchholtes en Herbert Ginsberg voor Walter Sulzbach. Aldus geschiedde. De president-commissaris, voorzitter van de vergadering, werd naar huis gestuurd.

Vicevoorzitter Max Otto Eltzbacher was na herhaaldelijk aandringen schoorvoetend bereid om als nieuwe president-commissaris op te treden en leidde de vergadering naar een goed einde.

Herbert Ginsberg en zijn vrouw Olga (rechts) ontvangen Hans en Lucie Lachmann-Mosse uit Berlijn. Hans en Olga waren broer en zus. Het echtpaar Lachmann zou later scheiden. Hans overleed in 1944 in de V.S. Lucie stierf in 1972. Foto Leo Baeck Institute.

Kiefer wist het verlies in 1937 te beperken tot slechts 26,94 gulden. De exploitatie over 1938 eindigde met een verlies van 3.258 gulden. Na acht jaar verliescijfers op rij werd de urgentie om eindelijk van het Casino af te komen sterk gevoeld. Het was een hoofdtaak van Santilhano om een geschikte koper te vinden. Dit was gemakkelijker gezegd dan gedaan op de overvolle hotelmarkt van Zandvoort en in een tijd waarin er weinig geld beschikbaar was. Een aantal gegadigden meldde zich voor het Casino, waaronder een Indiase koper die het als speelhal wilde voortzetten. Het enige wat de koper niet beviel was de koppelverkoop van het gebouw met de grond eromheen. Kocht men een van beide onderdelen, dan sprong de prijs daarvan omhoog. Kocht men alles bij elkaar, dan was de prijs lager. Kirchholtes had deze constructie bedacht en in 1937 aan Santilhano voorgeschreven. Er was door hem ook een prijs op de verkoop van *alle andere* Zandvoortse bezittingen gesteld van 400.000 gulden. Hans en Arthur Eltzbacher waren gepikeerd dat hij dit in zijn eentje beslist had, waardoor er bij eventuele onderhandelingen geen ruimte meer over bleef. De kwestie leidde tot wrijving onder de commissarissen. Makelaar Van Rossem drong erop aan de koppelverkoop los te laten. Kirchholtes was hiertoe niet bereid.

Er werden ook gesprekken met de heer Pomper van Paviljoen Riche en de firma Boissevain, maar ook die leverden geen resultaat op. Santilhano probeerde nog een ander idee uit: om

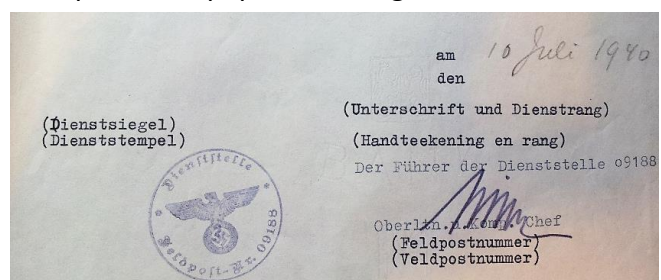
een nieuwe Zandvoortse NV op te richten (onder de naam 'Meerbad Zandvoort') die een aantal hotels en gebouwen zou opkopen, waaronder het Casino. Gunthers van het Groot Badhuis voelde wel voor het idee. Hans Eltzbacher echter liet weten dat de verkoop van het gebouw niet de zaak was van de directeur, maar van de commissarissen. Complicerende factor was dat Santilhano provisie ontving bij de verkoop van het Casino. Dit wekte de schijn van persoonlijk belang, waardoor een koop door de firma Ludolf Marx uit Keulen werd afgekap.

Per saldo bleef de ZTM met het gebouw zitten. De meeste commissarissen waren van mening dat het niet goed was het Kurhaus nog een jaar te sluiten. Daarom werd in 1940 de Amsterdamse uitbater J. van Duren als contractant in dienst genomen. Hij werd gerant van het Casino voor een huurprijs van 3.500 gulden. Het verlies liep binnen een half jaar op tot bijna tweeduizend gulden.

Bezoek van Wilhelmina aan Nederlandse militairen in Haarlem, Zandvoort en Heemstede, begin april 1940.

Op 10 juli 1940 werd het Kurhaus op last van de Rijkscommissaris der bezette Nederlandse gebieden gevorderd voor oorlogsdoeleinden. De volgende dag vond de inkwartiering plaats van 180 Duitse militairen van het 11^e SS-Totenkopf Infanterie Regiment. Daarvoor gold een (standaard) schadeloosstelling van twee derde van de huurwaarde. Voor de periode tot 1 december 1940, toen de militairen weer vertrokken, werd een vergoeding van 251 gulden per maand vastgesteld, nadat burgemeester Van Alphen alle papieren had getekend. De Duitse bezetter spekte de joodse kas. Deze bijzondere situatie was tijdelijk. Het Kurhaus werd tijdens de oorlog meerdere keren gebruikt, uitgeleefd en beschadigd. Nog tijdens de oorlog werd gepoogd de

schade en gedeelde inkomsten vergoed te krijgen.

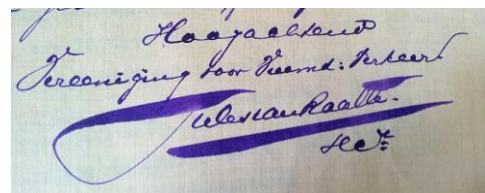
Bewijs van de confiscatie van het Kurhaus door de Duitse bezetters. Bron: NHA.

Philip Dias Santilhano werd op 1 februari 1878 in Amsterdam geboren in een Sefardische familie. In 1925 trouwde hij met Dina Cosman uit Bussum. Na een tijdje in Bloemendaal te hebben gewoond, verhuisden zij in mei 1933 naar de Heemstedse Dreef. Midden jaren dertig verruilde Santilhano zijn werk als effectenmakelaar voor het directeurschap van de Zandvoortse Terrein Maatschappij. In april 1940 verhuisde hij met zijn vrouw en kinderen naar de Albert Neuhuisstraat in Heemstede. In de zomer van 1942, toen de joodse bevolking al uit Zandvoort verdreven was, diende hij nog twee schadeclaims in voor het Kurhaus over 1940 en 1941. Daarna dook hij onder.

Tijdens zijn onderduik nam Santilhano de schuilnaam Van Welschen aan. Op 9 oktober werd in het bevolkingsregister van Heemstede genoteerd: VOW (Vertrokken Onbekend Waarheen). Santilhano bleek naar het Limburgse Heel te zijn gegaan, waar hij met een vals persoonsbewijs de bevrijding afwachtte, ondergedoken in een klooster. Hij sloot zich aan bij een verzetsgroep, die in het seminarie een illegaal blad drukte (de Daalzichtse Berichten-dienst), onderduikers hielp en geheime informatie aan de Engelsen doorgaf. De geallieerden rukten in 1944 op tot het Kanaal Wessem-Nederweert. De illegale activiteiten van de verzetsgroep bleven niet onopgemerkt. Bij de Duitse omsingeling van Huize St. Anna, op 5 november 1944, wisten rector Schaecken, Joost Berden en Philip Dias Santilhano ternauwernood te ontsnappen door de Maas over te zwemmen. Op 7 november werd de jonge Sylvester Berden in Heel geëxecuteerd. Op 16 november werd Heel bevrijd door de 53rd Welsh Division. Op 23 april 1946 werd Santilhano opnieuw inwoner van Heemstede.

Kiefer kende behalve Santilhano ook Jules van Raalte goed, die eveneens joods was en secretaris van toneelvereniging Phoenix. Zij zaten samen in het bestuur van de VVV. Kiefer zag niet alleen Santilhano vertrekken, maar ook meubelmaker Bartels, Juul van Raalte met zijn zoons en vele andere joodse vrienden en bekenden in het dorp. In totaal telde de joodse bevolking in Zandvoort 550 personen, waaronder een groot aantal kinderen.

Het karakteristieke handschrift van Jules van Raalte, de joodse secretaris van toneelvereniging Phoenix en de Zandvoortse VVV tot 1940. Van Raalte correspondeerde ook regelmatig met Santilhano. Na de verplichte inschrijving van de joodse bevolking verdween hij uit het dorp. Bron: NHA.

Santilhano meldde op 25 september 1941 het joodse grondbezit van de ZTM aan bij de Duitse overheid. Eind 1940, toen het Kurhaus bezet werd door SS-troepen, had hij de ZTM al moeten aanmelden als 'joodse onderneming.' Max Otto Eltzbacher stelde bij die gelegenheid voor zo weinig mogelijk meer te vergaderen met het oog op de veiligheid. Herbert Ginsberg bedankte in 1940 alweer als commissaris en dook onder in Zeist.

In 1942 kwamen vrijwel alle gebouwen langs de boulevard op de nominatie voor de sloop te staan in verband met verdediging van de kustlijn. De boulevard werd tot oorlogsgebied verklaard, gevolgd door het strand. De propaganda draaide op volle toeren en beschuldigde de joden, die op 13 maart 1942 per trein uit Zandvoort werden gezet, als veroorzakers van het verval van de badplaats. De loftrompet werd gestoken op 'de Duitse gasten' die de geschiedenis door Zandvoort 'tot zo grote bloei hadden gebracht.'

Santilhano bleef heel lang op zijn post. Hij correspondeerde zelfs nog een aantal keer met de onbetrouwbare zetbaas van het Casino, die zijn brieven met 'Heil Hitler!' ondertekende.

Santilhano verkocht in augustus 1940 het zilver van het hotel. Hij durfde het niet aan op eigen houtje in de zomer van 1941 het Casino te verkopen aan Ivo Jacovelli, een ondernemer uit Bussum.

Het eerste gebouw dat tijdens de oorlog werd opgeblazen was de synagoge in de Mezgerstraat. Bij de afbraak van de kustlijn drie jaar later bleef het rijtje huizen tegenover de sjoel (foto) gespaard.

Burgemeester Henri van Alphen, voorzitter van de VVV (midden); links daarachter Juul van Raalte, secretaris; links daarachter G. Kiefer. Midden achter C.A.C. Gunthers (Groot Badhuis). Naast Van Alphen C.L. Bolwidt en A.J. van der Moolen. Staand rechts G.H. Vallo van het Zuiderbad, 1939. Foto familie G. Kiefer.

De afbraak van de boulevard in 1943, dicht bij het Kurhaus. Zandvoortse aannemers werden geprest om alle gebouwen langs de kust af te breken. De bouwmaterialen werden naar Duitsland afgevoerd. In totaal verdwenen ongeveer 700 woningen en gebouwen. Op de noordboulevard bleef alleen het Casino (rechtmatig joods eigendom vanaf 1913) staan. Collectie Zandvoorts Museum.

7

Vereffening en wederopbouw

Het einde van de ZTM, 1945-1951

Na de alles verwoestende oorlog rees de vraag wat de waarde nog was van de bezittingen van de Eltzbachers en de Zandvoortse Terrein Maatschappij in Zandvoort. Het Kurhaus stond er nog, over de grond was niets bekend. Het voortouw werd genomen door Piet Gouda, de Hollandse zwager van Max Eltzbacher, die nog president-commissaris was, maar wiens hoofd naar andere zaken stond. Hij reisde als arts terug naar onheilsoord Theresienstadt 'om te redden wat er te redden viel.'

Gouda had in 1941 en 1942, voor de ontruiming van de boulevard, nog voor een glas-, opstal- en inbraakverzekering voor het Casino gezorgd. Hij stamde uit een Amsterdamse verzekeraarsfamilie en woonde met zijn vrouw Amélie Eltzbacher en hun drie dochtertjes op de Stadionkade. Hij trad nu, begaan met het lot van *the Eltzbacher family*, op als plaatsvervanger van Dias Santilhano. Gouda vroeg eind mei 1945 volmacht aan zijn zwager om handelend op te kunnen treden als waarnemend directeur. Op 29 mei 1945 stapte hij op de fiets om Santilhano in Heemstede te bezoeken en daarna door te fietsen naar Zandvoort.

Santilhano had de 'zware beproeving' van de oorlog overleefd door onder te duiken in een klooster. Twee maal had hij oog in oog gestaan met de dood. Hij keerde niet terug als directeur. Hij was een poosje ziek, werd geopereerd, knapte weer op en accepteerde een baan in het transport in Eindhoven. Hij diende Gouda wel van advies, die werkte vanuit het kantoor van de ZTM op de Keizersgracht. Mevrouw Santilhano zorgde ervoor dat drie kisten en een ladekast met archiefstukken vanuit Heemstede naar Amsterdam werden gestuurd.

Bij aankomst in Zandvoort stelde Gouda vast dat het Kurhaus er nog stond, maar door de Duitsers als verdedigingswerk was gebruikt. De toestand van het gebouw was deplorabel. Alle trappen waren eruit gesloopt, de vensters ontbraken en de parketvloer, het sanitair en al het houtwerk waren verdwenen. Ook hadden de Duitsers betonnen versterkingen aangebracht. Het gebouw was in zijn ogen verloren. Hij deelde dit ook aan burgemeester Van Alphen mee die hij later op de middag zag.

De omstandigheden na de oorlog waren diffuus. Delen van het archief waren vernietigd en enkele joodse commissarissen van voor de oorlog mochten, omdat zij Duits waren, niet naar Holland reizen, tenzij zij een officiële 'non-enemy-verklaring' konden overleggen. Gouda kreeg ook te maken met de argwaan van het Nederlandse Beheers Instituut, dat constateerde dat bij alle commissarissen van de ZTM in het Amsterdamse Handelsregister de notitie 'Duits' stond, behalve bij hemzelf. Ook de aandeelhouders waren overwegend Duits. Het was in de eerste maanden onzeker wie van hen nog in leven was. Enkel aandeelhouders meldden zichzelf met de vraag wat hun stukken nog waard waren. Voorlopig blokkeerde de Nederlandse regering de handel in aandelen en waardepapieren.

Gouda had vrij snel weer contact met Rudolf Heilbrunn. Ook met hem werden eerst oorlogservaringen uitgewisseld. Heilbrunn had negen maanden in Kamp Westerbork gevangen gezeten, maar werd begin september 1943 wegens zijn gemengde huwelijk vrijgelaten. Tegenover Max Eltzbacher sprak hij over 'deze afschuwelijke tijden.' De Haagse kinderarts

sprak over 'deze nachtmerrie.' Heilbrunn woonde in de Sarphatistraat en werd door Gouda op de hoogte gehouden. Hij was door de oorlog stateloos geworden.

Het werd Gouda duidelijk dat de NV over het Kurhaus en de omliggende grond niets meer te zeggen had. Ze waren in de oorlog door de staat onteigend. Positief was dat voor de overname van het Kurhaus en de grond daaromheen in 1943 op basis van de taxatiewaarde een inschrijving ter waarde van 225.000 gulden had plaatsgevonden in het Haagse Grootboek (later: Grootboek der Wederopbouw). Het bedrag was ruim hoger dan de laatste waardebepaling voor de oorlog. Het tegoed was echter niet opvraagbaar. Wel vond jaarlijks een renteuitkering van 3½ procent plaats. De Duitsers hadden het Grootboek in het leven geroepen om

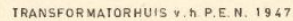
in één keer van alle claims af te zijn op gronden die zijn nodig hadden voor de verdediging van de westkust.

De kaalslag aan de Zandvoortse kust na de oorlog.

Gouda's zoektocht ging door. Hij klopte verschillende keren aan bij burgemees-

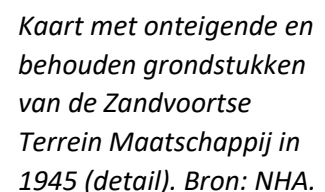
ter Van Alphen om zicht te krijgen op het vooroorlogse grondbezit van de NV. Van Alphen waarschuwde hem voor een aantal Zandvoorters die 'zeer pro-Duits' waren geweest en beval hem voor zaken wethouder C. Slegers aan. De burgemeester hielp zelf ook mee. Van Alphen was het die Gouda in kennis stelde van het Grootboek en de renteregeling. Een rentebedrag was nooit gestort, omdat zich niemand gemeld had. Gevreesd werd dat de beheerders van het Kurhaus tijdens de oorlog de rente hadden opgestreken. Gelukkig bleek dit niet het geval. Wel waren er kantoorgoederen ontvreemd en was de lopende rekening leeggehaald, bij elkaar een schadepost van 5.700 gulden. Het Kurhaus en de NV waren verder met 'rust' gelaten. Gouda rapporteerde: 'Zeker is dat wij over het Kurhaus en omliggend terrein niets meer te zeggen hebben en slechts belanghebbenden zijn voor het tegoed op het Grootboek.' Het voorbehoud van Gouda was terecht. Het ging voorlopig nog om geld op papier.

Het gerucht ging dat het Kurhaus 'over enkele weken' zou worden afgebroken. Daarover hadden de commissarissen niets te zeggen. Gouda wilde tenminste de twee gedenkstenen met de familienaam Eltzbacher redden, die in de laatste rest van het gebouw, het oude transformatorhuisje, waren ingemetseld (afbeelding).

In het najaar van 1945 werd duidelijk dat voor de geconfisqueerde gronden langs de boulevard ook een inschrijving was gedaan in het Grootboek voor een bedrag van 110.510 gulden. De Zandvoortse Terrein Maatschappij leefde nog. Er waren verliezen geleden door de oorlog, au fond waren de compensatieregelingen, zoals Gouda noteerde, *no bad deal*. In oktober 1945 volgde de bevestiging na het bezoek van Max Otto aan het kantoor van Oorlogs- en Defensieschaden, afdeling Onteigening te Den Haag. Naast de percelen aan de boulevard waren er nog grondstukken waarvan eigendom en zeggenschap rechtstreeks in handen van de NV waren gebleven: het woeste duingebied en de terreinen ten zuiden van de Mezgerstraat. Toen Gouda de opstelsom maakte, gloorde er hoop. De ZTM wilde vóór de oorlog al van zijn bezittingen af voor 600.000 gulden. Dat het grootste deel van dit bezit na de oorlog nog intact bleek, zij het deels in de vorm van vorderingen en inschrijvingen, was goed nieuws.

De gemeente wilde graag het noordelijke stuk boulevard overnemen tot aan het Noorder Bad.

Schrijnend was dat de instanties de Terreinmaatschappij niet met rust lieten. De Belastingdienst legde over de jaren 1943-1944 aan ondernemingsbelasting en vennootschapsbelasting een nabetaling op van 30.000 gulden. Dit bedrag hield mede verband met de veronderstelde 'boekwinst' op de overname van het Casino door het Grootboek. De overname had plaatsgevonden buiten de wil en aanwezigheid van de rechtmatige eigenaren, de NV beschikte na de oorlog over vrijwel geen middelen en jaarstukken waren er niet. President-commissaris Max Eltzbacher bemoeide zich persoonlijk met de zaak. De aanslagen moesten worden verminderd, of beter: door het Grootboek worden betaald. Gouda stelde zo goed en zo kwaad als mogelijk was de ontbrekende jaarrekeningen op. Er waren verliezen geleden,

Balans per 31 December 1944.			
Terreinen	f. 505.435,85	Aandeelenkapitaal	f. 640.000,-
Inscrijving Grootboek	" 885.510,-		
Wederopbouw			
Te voldoen Rente Grootboek	14.845,86		
Verliesaldo	" 84.159,19		
	f. 640.000,-		f. 640.000,-
	=====		=====
Verlies- & Winstrekening over 1944.			
Grondbelasting 1943	f. 350,17	Rente Grootboek	f. 11.742,85
Vermogensbelasting 1943	" 2.390,-		
Onkosten	" 29,60		
Winst	" 8.073,18		
	f. 11.742,85		f. 11.742,85
	=====		=====
Amsterdam, 25 April 1946.			
N.V. ZANDVOORTSCHE TERREIN-MAATSCHAPPIJ			
P.J.G. Gouda, Commissaris,			

met name in 1941-1942, en de inventaris van het Kurhaus was verloren gegaan. Deze verliezen moesten volgens Gouda en Eltzbacher verrekenend worden met de 'winst' in 1943. Al met al had de ZTM een halve ton schade geleden, maar dankzij defensieve beleggingen in grond en een openbaar gebouw het grootste deel van zijn bezit behouden. Deze 'joodse onderneming' was niet, zoals elders in het land, geplunderd en kaalgeplukt.

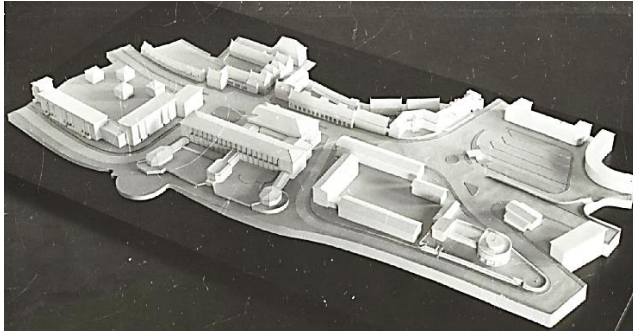
Winst- en verliesrekening over 1944, opgesteld door Pieter Gouda, de Hollandse zwager van Max Otto Eltzbacher. Bron NHA.

In de eerste maanden na de bevrijding kreeg Gouda ook weer contact met Ernst Sulzbach in Stockholm. Hij was nog altijd commissaris, maar voorlopig stateloos en had geen onder reismogelijkheden. Gouda informeerde hem per brief over de lotgevallen van de Eltzbachers. Max Otto was ondergedoken geweest en was de oorlog doorgekomen maar 'een ander mens geworden.' Hij had zijn praktijk in Den Haag weer opgepakt, maar wilde het liefst emigreren. Gouda's eigen gezin was 'dankzij veel zorgen en veel zenuwen' eveneens de oorlog doorgekomen, mede dankzij de kinderen en hun gemengde huwelijk. De oudere zus van Amélie Eltzbacher, Bedette van de Roemer, die geen kinderen had, was ook met een niet-jood getrouwd en de dans ontsprongen. Bitter was het lot van oma Alice Eltzbacher-Gompertz, de weduwe van dr. Fritz Eltzbacher. Zij dook in 1943 elders in het land onder met valse papieren. Door verraad werd zij in oktober 1943 gevangen genomen. In de cel wachtte zij haar lot niet af, maar maakte zij een einde aan haar leven. Arthur Eltzbacher, die in 1939 de aandeelhoudersvergadering in Zandvoort nog naar zijn hand had gezet, was in 1940 omgekomen.

Hans Eltzbacher, de broer van Arthur, keerde na de oorlog in Brussel terug. Ook hij stond enkele maanden na de bevrijding weer in contact met Pieter Gouda, maar had als joodse Duitser niet de benodigde papieren om vrij te kunnen reizen.

Begin 1946 maakten de wederopbouwplannen van ingenieur Friedhoff indirect een einde aan het Casino. De geruchten die Gouda opgevangen had, bleken waar. Friedhoff ontwierp een

totaalplan voor de Zandvoortse kuststreek, over een lengte van drie kilometer, samen met dertien andere architecten. Hij was daar in 1943, tijdens de oorlog, al mee begonnen. Al snel werd duidelijk dat het Casino niet meer paste in de nieuwe plannen.

Maquette van de herbouw van Zandvoort bij de Thorbeckestraat / Engelbertsstraat, 1945. Foto Nationaal Archief. Rechts: Ir. Gijsbert Friedhoff bij de plannen voor Zandvoort. Foto Nederlands Architectuurinstituut.

Wat ook meespeelde bij het besluit om het Casino te slopen was dat de materialen van het gebouw nuttig waren voor hergebruik. De afbraak kostte 42.000 gulden. Op de zeereep ter hoogte van de Dr. Smitstraat verscheen onder leiding van architect Elzas nog vóór half mei 1946 een nieuw café-restaurant. Het bouw materiaal was afkomstig van het Casino. De bouwkosten bedroegen 60.000 gulden (Zandvoortse Courant, 23 februari 1946). Het afgedankte Casino herrees zo als een Phoenix uit zijn as deels in Paviljoen Kiefer (foto's onder). Op de kop van de Zeestraat, waar zich eens Paviljoen Riche en de kleine admiraalsvilla's hadden bevonden, verscheen een tweede tijdelijk restaurant Garni.

De afbraak van het Casino werd niet eenstemmig begroet. Critici vonden de afbraak voorbarig. Met name burgemeester Van Alphen lag onder vuur vanwege zijn afwijzing van het plan van een Zandvoortse ondernemer om het Casino te heropenen. Volgde het college niet blind de plannen van Friedhoff en was het geen kapitaalvernietiging om het gebouw steen voor steen af te breken? Het verdwijnen ervan wekte verzet tegen nog meer afbraak in het dorp van bebouwing die de oorlog had overleefd. Voor het Casino kwam dit verzet te laat. Paviljoen Kiefer zou tot 1958 blijven bestaan.

In het voorjaar van 1946 probeerde Gouda een raad van commissarissen te formeren. Deze bestond voorlopig uit Max Otto, Hans Eltzbacher, Ernst Sulzbach, Rudolf Heilbrunn en hijzelf. Notariskantoor J. de Zwart in Amsterdam fungeerde als centraal adres om alle aandeelhouders in kaart te brengen. Grootaandeelhouders waren Ludwig Heilbrunn in Londen (187 aandelen), familie Sulzbach in Parijs (250 stuks), Herbert Ginsberg in New York (146 familie-

aandelen) en Hans Eltzbacher in Brussel (133 stuks). Max Otto had 46 aandelen, zijn zussen 46 en 44 stuks. Deze hadden ooit hun grootvader Moritz behoord. Bij de eerste aanmelding werden ook mevrouw Olga Lachmann aan de Keizersgracht (37 aandelen) en Herbert Sulzbach in Londen (20 stuks) geregistreerd als aandeelhouder van de Zandvoortse Terrein Maatschappij. Hetzelfde gold voor het echtpaar Louis Eltzbacher-Schuurman in Brussel. Voorlopig regelde Gouda in overleg met de commissarissen de zaken. Hij kon niets beloven, maar stelde in april 1947 'misschien weer een algemene aandeelhoudersvergadering' in het vooruitzicht.

In het najaar van 1947 betrad een aantal nieuwe spelers het veld. De 45-jarige mr. Daniël den Hollander, Nederlander, advocaat en procureur met een kantoor op de Keizersgracht, werd president-commissaris. Zijn vroegere medewerker W.G. de Graaf werd directeur en betrokken eind november het kantoor van de ZTM op Keizersgracht 453. Waarnemend directeur Piet Gouda trad terug.

Achter de schermen speelde zich een steekspel af om de macht. Dr. Herbert Ginsberg, die kort commissaris was geweest en getrouwd was met Olga Lachmann, verdedigde de belangen van

Jhr sehr ergebener
Herbert Ginsberg

de 'groep' Lachmann, waarvan de leden in New York woonden, de meesten op Long Island, net als hijzelf. Herbert was in de herfst van 1946 vanuit Zeist naar de V.S. geëmigreerd. Daar woonde de kunstkenner met zijn vrouw in bij hun enige dochter Marianne, die de kost verdiende (foto).

Ginsberg, die in de V.S. de nieuwe naam Gilbert aannam, onderhield regelmatig contact met Hans Eltzbacher in Brussel, omdat zij samen iets konden beginnen tegen Heilbrunn, die hij als een indringer beschouwde en geen familie was. Ginsberg verdacht Heilbrunn ervan snel en

goedkoop winst te willen maken. Daar zowel hijzelf als Hans Eltzbacher op afstand woonden, schoof hij zijn goede Hollandse vriend en zakenrelatie Johan van Dijk uit Rotterdam naar voren om zitting te nemen in de raad van commissarissen en tegenwicht te bieden aan Heilbrunn. Als ook de 'groep' rond Max Otto Eltzbacher Van Dijk zou steunen, kon de toekomst met vertrouwen tegemoet worden gezien.

De statuten van de ZTM stonden niet toe dat iemand die zelf geen aandeelhouder was andere aandelen kon vertegenwoordigen als het op stemmen aankwam. Daarom schoof Gilbert aanvankelijk zijn jonge neef Edmund Lachmann uit Amsterdam naar voren als vertegenwoordiger van zijn 'groep.' Toen deze een aantal vreemde bewegingen maakte en naast zijn schoenen begon te lopen, bedacht Gilbert een betere oplossing. Hij schonk zijn vriend Van Dijk, die een effectenkantoor had in Rotterdam en veel voor hem gedaan had tijdens zijn onderduik, één aandeel uit zijn pakket, en wel aandeel nummer 1000. Dit was het laatste aandeel van het pakket met de nummers 885-1000: van de 146 aandelen die Gustav Eltzbacher had gehouden bij de uitgifte in 1896 en nu verdeeld waren over zijn kleinkinderen. Olga Ginsberg bezat 36 aandelen.

Hans Eltzbacher en Johan van Dijk stemden in met het plan van Gilbert. Deze gaf hierop alle aandelen van zijn 'groep' in depot bij Van Dijk en liet hem als zijn gevolmachtigde trustee optreden.

Op 28 november 1947 vond om twaalf uur 's middags op het kantoor van mr. De Zwart aan de Leidsegracht de langverwachte eerste Algemene Aandeelhoudersvergadering van na de oorlog plaats, waarop 95,1 % van de aandelen vertegenwoordigd was. De NV Zandvoortse Terrein Maatschappij werd opgetuigd met een aantal nieuwe commissarissen: Daniël den

Hollander, die een groot netwerk had, jurist was en de situatie in Zandvoort goed kende; Rudolf Heilbrunn, die commissaris bleef; Bill van de Roemer namens de Nederlandse Eltzbachers en bankier L. Meijer uit Amstelveen.

Lijstje van mr. De Zwart met aandeelhouders ZTM. NHA.

<u>Lijstje van aandeelhouders in de N.V. Zandvoortse Terreinmaatschappij</u>		
Mevrouw J. Eltzbacher-Schuurman, Brussel	(Midland Bank Londen)	39
Erven Mevrouw Agatha Ladenburg, Londen	(Amst.Bk. Den Haag)	8
H. Eltzbacher, Brussel	(Société Générale)	133
E. Sulzbach, Stockholm	(Pierson & Co, A'dam)	20
Crédit Suisse, Bazel, als trustee voor nalatenschap Marcel Sulzbach	(exec. test.)	
Mr. E. Hartmann, Parijs	(Amst.Bk. Amsterdam)	250
Dr. L. Heilbrunn, Londen	(id.id.Sarphatistr)	157
Mevrouw Eleonore Heilbrunn, Amsterdam	(id.id.id.)	30
J. Chr. van Dijk, Rotterdam, als trustee voor Dr. Ginsberg, New York		146
Mevrouw A. L. Gouda-Eltzbacher, Amsterdam	(Amst.Bk. Amsterdam)	44
Dr. M. O. Eltzbacher, 's-Gravenhage	(lippmann, Sarphatistraat)	46
Mevrouw B. van de Roemer-Eltzbacher, A'dam	(Tw. Bk. v. Baerlestr.)	46
Herbert Sulzbach, Londen	(Pierson & Co)	20
Mevrouw H. Edinger-Eltzbacher, Z-Afrika (gemachtigde Heer Robert May)	(Amst Bk. Amsterdam)	12

De belangrijkste benoeming was zonder meer die van vicevoorzitter Johan Christiaan van Dijk, trustee van Gilbert en gevolmachtigde van Hans Eltzbacher, die zich terugtrok als commissaris. Van Dijk had met de aandelen die hij vertegenwoordigde de meeste zeggenschap. Zijn deskundigheid en loyaliteit stonden buiten kijf. Hij was Nederlander, financieel expert en belangrijk voor alle buitenlandse aandeelhouders.

Op de agenda stonden naast de benoemingen de jaarstukken van 1939 tot en met 1946 (!). Grote afwezigheid was Max Otto Eltzbacher. Zijn afwezigheid had zijn redenen. Hij had Gilbert in mei 1947 per brief laten weten zich volledig terug te trekken, onder andere omdat zijn aandelen en die van zijn moeder tijdens de oorlog 'in de bodemloze put van Lippmann-Rosenthal' waren verdwenen, de roofoorlog van de nazi's. Daarmee waren de waardepapieren van 136 aandelen verloren gegaan. Gilbert rekende meteen uit dat dit een ernstige verzwakking van de Eltzbacher-groep betekende. Van Dijk was meelevend. Hij schreef aan Gilbert in hun wekelijkse briefcontact dat er voorbeelden waren van teruggevonden waardepapieren en vroeg zich af waarom voor Max geen rechtsherstel werd aangevraagd: een compensatie voor zijn verkoop onder dwang van de Duitse overheid. Een vriend van Gilbert en Van Dijk, dr. Krop, die soms Van Dijk verving, had goede relaties bij Rechtsherstel.

Gilbert wachtte zelf op de uitkomst van een aantal aanvragen voor herstel van oorlogsschade. Zijn huis en bezittingen in Berlijn was hij kwijt geraakt, zijn omvangrijke collectie met Chinese en Japanse kunst eveneens. De Schade Enquête Commissie wees zijn aanvraag af omdat hij geen Nederlander was en te kort in Nederland gewoond had. Van Dijk had gelukkig Gilberts kunstcollectie particulier verzekerd bij de Onderlinge Oorlogsschade Maatschappij met een molestverzekering. Het zag ernaar uit dat deze wel zou uitkeren.

De stemming op de vergadering was bedrukt, niet alleen vanwege de dood van Alice en Arthur Eltzbacher. Tijdens de zomer was de Herziening binnengekomen van het Ministerie van Financiën, dat een hertaxatie van de inschrijvingen in het Grootboek had uitgevoerd. De uitkomst daarvan was onthutsend. Op de laatste balans van de NV in het voorjaar van 1947 stonden, naast de 'eigen terreinen' nog onbezorgd 'de vorderingen in het Grootboek' (onder inschrijffnummer Z 6050). Nu had het Ministerie van Financiën vanwege de Regeling Oorlogsschade nieuwe taxateurs op pad gestuurd. Zij moesten onder andere de herbouwwaarde van het Casino en de grond eromheen vaststellen. Het Casino

was inmiddels van de aardbodem verdwenen. De hertaxatie was dramatisch. Er werd op het Casino een waardevermindering toegepast van 158.000 gulden. De bedragen uit 1943 werden 'voorlopig' genoemd; daaraan konden geen rechten worden ontleend. De commissarissen gingen uit van een waarde van ten minste 185.000 gulden. De ZTM moest het echter doen met een vergoeding van 40.000 gulden voor de grond rond het oude Kurhaus (de waarde daarvan was gehandhaafd) en een vergoeding van 27.000 gulden voor het Casino zelf (4/5^e deel van de taxatiewaarde), bij elkaar een bedrag van 67.000 gulden. De afwaardering had een negatief effect op de waarde van de aandelen ZTM van 30%.

Gilbert noemde de gang van zaken absurd. Hij kon zich niet voorstellen dat dit in Nederland mogelijk was. Andere reacties waren vergelijkbaar. De NV legde zich niet bij de beschikking neer en ging in beroep. Men liet een verweerschrift opstellen door mr. Den Hollander, waarin de gang van zaken werd betwist. Het verweer zou weinig effect hebben. In de ogen van het Ministerie was de waarde van de oude inschrijving *bij lange na* niet de reële waarde. De standpunten lagen ver uit elkaar. De commissarissen noemden in hun verweer het bedrag van 1.000.000 gulden als herbouwwaarde van het Kurhaus, destijds 'toch een van de grootste gebouwen van Zandvoort.' Het Ministerie vond dat er geen herbouwwaarde bestond. Er werd alleen een bedrag ter vergoeding van de oorlogsschade toegekend.

Gilbert noemde de gang van zaken absurd. Hij kon zich niet voorstellen dat dit in Nederland mogelijk was. Andere reacties waren vergelijkbaar. De NV legde zich niet bij de beschikking neer en ging in beroep. Men liet een verweerschrift opstellen door mr. Den Hollander, waarin de gang van zaken werd betwist. Het verweer zou weinig effect hebben. In de ogen van het Ministerie was de waarde van de oude inschrijving *bij lange na* niet de reële waarde. De standpunten lagen ver uit elkaar. De commissarissen noemden in hun verweer het bedrag van 1.000.000 gulden als herbouwwaarde van het Kurhaus, destijds 'toch een van de grootste gebouwen van Zandvoort.' Het Ministerie vond dat er geen herbouwwaarde bestond. Er werd alleen een bedrag ter vergoeding van de oorlogsschade toegekend.

Andere ondernemers in Zandvoort liepen tegen dezelfde muur op. De inschrijving van het Groot Badhuis werd verlaagd van 1,2 miljoen naar 340.000 gulden. De inschrijving van Muluru,

waarvan het hoger beroep reeds gediend had, daalde in waarde van 330.000 naar 110.000 gulden. Een rij van gedupeerden, waaronder het Carlton Hotel, Petrovich, Joustra, Deinum en Pomper, sloten zich aaneen in een Actiecomité dat leden van de Tweede Kamer probeerde aan te spreken. Dit was begin 1949.

Het Groot Badhuis en Petrowitch aan de Strandweg deden beide mee met het Actiecomité.

Het zwaarst gedupeerd waren de grootaandeelhouders. De commissarissen beraadslaagden, mijnden op basis van eigen berekeningen af tot een 'redelijke' vergoeding voor het oude Kurhaus en de omliggende grond van 'ten minste 138.000 gulden,' maar het Ministerie hield voet bij stuk. De NV mocht van geluk spreken dat bij de rampzalige herziening van juli 1947 de waarde van het grondbezit ongemoeid was gelaten. Niettemin ontmoette de ZTM in de Nederlandse staat haar grootste vijand. Men werd, zoals eerder bij de onteigening tijdens de oorlog was gebeurd en bij de afbraak van het Casino na de oorlog opnieuw, zonder inspraak voor voldongen feiten gesteld. Meer dan anderhalve ton verdampte daardoor met één enkele pennenstreek.

De staat keerde 40.000 gulden uit in geld en 27.000 gulden in wederopbouwopties. De waarde van de resterende 'eigen terreinen' van de ZTM bedroeg ruim twee ton.

Vier jaar na de oorlog was Paviljoen Kiefer nog altijd het enige gebouw aan de noordboulevard. Ook in het dorp kwam de wederopbouw maar langzaam op gang. In de verte de daken met de schoorstenen van de nieuwe huizen op de Burgemeester Engelbertsstraat, foto 1949.

De Graaf verkocht na de oorlog druppelsgewijs weer een paar stukken grond. Spannend was de interesse van de firma Butlin, een grote Engelse onderneming die wereldwijd vakantie-ressorts bouwde. Daarbij had men het oog ook op Zandvoort laten vallen. Men wilde er een lux vakantiepark bouwen op een terrein van twintig hectare aan de noordkant van Zandvoort, waar 1.500 gasten per week konden verblijven en 400 man personeel nodig was.

De nieuwe burgemeester, Hector van Fenema, zag erop toe dat de plannen inderhaast werden ingepast in die van Friedhoff, die al een tijd klaar lagen, maar door geldgebrek nog nauwelijks van start waren gegaan. Ze zouden om dezelfde reden nooit geheel uitgevoerd worden, wat een tot een ernstige verbrokkeling van de naoorlogse kustbebouwing leidde.

Voor het Butlinkamp in Zandvoort was ook een stuk grond van de ZTM nodig. De commissarissen zagen de bui van onteigening al hangen en waren zo goochem via Van Dijk rechtstreeks met het Londense bedrijf in contact te treden. Het plan was grond te ruilen tegen aandelen Butlin, die direct verhandelbaar waren op de beurs. Het overige tegoed van de ZTM zat vooralsnog 'vast' in grond en tegoeden, die niet liquide waren.

Affiche van Butlin voor een vakantiepark, een opkomend fenomeen in de naoorlogse tijd.

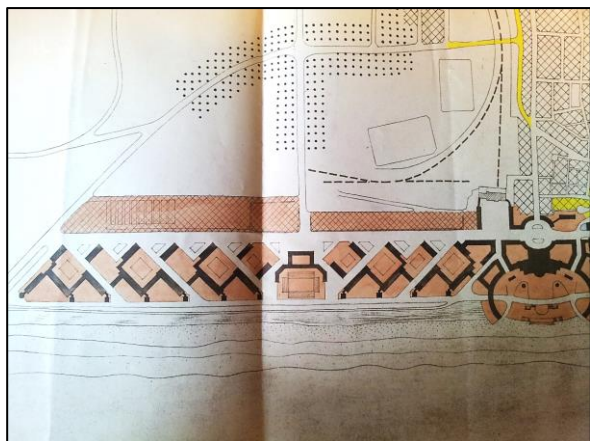
De naoorlogse grondverkoop op de noordboulevard werd, ondanks diverse protesten van de commissarissen, gedwarsboemd door Van Fene- ma en het Zandvoortse gemeentebestuur. In de zomer van 1948 werd er apart met het college over vergaderd. Zonder bouwvergunning lag de verkoop stil. De burgemeester zei dat er alleen vergunningen konden worden afgegeven voor bouwplannen die onderdeel uitmaakten van het wederopbouwplan of van de gemeentelijke uitbreiding. Van toekomstige bestemmingsplannen viel ook weinig te verwachten. Natuur en recreatie waren in opmars en de provincie wilde de duinreep richting Bloemendaal als natuurgebied behouden.

Misschien was Van Fenema oprecht met zijn herhaalde antwoord 'in dezen geen invloed te kunnen uitoefenen.' Het 'algemeen belang' woog zwaarder dan de belangen van de NV. Tegelijk had de gemeente de ZTM nodig voor haar ontwikkelingsplannen. Eigenlijk wilde de gemeente liever grond kopen. Zolang dat niet zover was, klopte te gemeente per keer aan bij Den Hollander en De Graaf. Er moesten afwateringsbuizen voor het circuit getrokken worden op het grondgebied van de ZTM. Het Noorderbad had grond nodig. De Burgemeester Van Alphenweg moest worden aangelegd, deels over het terrein van de NV. Bij de plannen voor het Butlinkamp was dit niet anders.

Half april 1948 werd een bod van 100.000 gulden uitgebracht door de gemeente om grond van de ZTM te kopen en diverse gemeentelijke plannen te kunnen uitvoeren.

De commissarissen wilden wel met de gemeente samenwerken. Tegelijk verlamde het bouwverbod op de noordboulevard de ZTM in haar kernactiviteiten en werd van de gemeente 'eerder tegenstand dan medewerking' (Van Dijk) ondervonden.

Voorlopig zagen de commissarissen onvoldoende voordeel om op het bod van de gemeente in te gaan, tenzij... Tenzij de patstelling in één keer doorbroken werd en de gemeente *alle*

grond van de ZTM zou overnemen, dus ook de inschrijving in het Grootboek voor de gronden aan de boulevard en het duingebied. Dan zou het mes aan twee kanten snijden. De gemeente kon vrij plannen ontwikkelen en de NV vrij over haar tegoeden beschikken en de aandeelhouders terugbetalen...

Onderdeel van de plannen van ir. Friedhoff voor de Boulevard de Favauge. De diagonale lijnen zijn kenmerkend voor de naoorlogse bouw. Bron: NHA.

Op 10 december 1948 vond op het Raadhuis een eerste onderhandelingsgesprek plaats tussen B&W, Den Hollander en De Graaf. De gemeente verlangde eerst een overzicht van de bezittingen van de ZTM als grondslag voor een aantal heffingen. Den Hollander en De Graaf maakten duidelijk dat er sprake was van a) een 'onbestreden inschrijving in het Grootboek' van 110.510 gulden (dit betrof de percelen aan de boulevard), b) eigen gronden ter waarde van ruim twee ton en c) een 'bestreden inschrijving in het Grootboek' ter waarde van 225.000 gulden. Dit was nog het oude bedrag van voor de Herziening. Als de reductie van 158.000 gulden zou worden teruggebracht, rekenden de bestuurders in hun optimisme aan het college voor, zou het totale bezit van de ZTM uitkomen op zes ton. Toen het onderwerp eenmaal was aangeroerd, noemden zij de herziening door het rijk 'ongerijmd.' Er was ook nooit een schade-loosstelling uitgekeerd voor de inventaris van het Kurhaus.

Het eigenlijke onderwerp van het gesprek was de mogelijke verkoop van alle resterende gronden van de ZTM aan de gemeente. Van Fenema stelde na het relaas van zijn gasten vast 'dat de gemeente onmogelijk kon overgaan tot de aankoop van claims.' Hij voegde eraan toe dat hij 'alleen belangstelling had voor de aankoop van terreinen' en vroeg naar de prijs.

De 'offerte' die Den Hollander en De Graaf hierop op tafel legden, bestond uit twee componenten: de bouwterreinen waren te koop voor 157.730 gulden, de duinterreinen voor 181.697 gulden. Daarmee kwam de vraagprijs voor de grond op 339.427 gulden.

De burgemeester merkte bij de bouwterreinen onmiddellijk op 'dat men de Zeeweg geen bouwterrein kon noemen.' Bovendien moesten de toekomstige eigenaars van deze grond geld aan Bloemendaal terugbetalen voor de aanleg van de Zeeweg. De gemeente wilde hooguit 219.862 gulden betalen en misschien hooguit, als de raad akkoord ging, 2,5 ton.

De beurt was aan Den Hollander. Hij koppelde het bod van de gemeente aan de uitkomst van het hoger beroep tegen de waardevermindering van de inschrijving in het Grootboek. Hij had goede hoop op een billijker vergoeding en riep de hulp van het college in bij de behandeling van het hoger beroep, waarop de burgemeester vroeg of dit een korting opleverde op de vraagprijs.

Den Hollander antwoordde dat de gemeente het recht van eerste koper toekwam en dat hij de gemeente zou informeren over de vorderingen. Als de waarde van de inschrijvingen in het Grootboek zou worden herzien tot een bedrag van drie ton, zou hij de commissarissen en aandeelhouders het bod van de gemeente voorleggen. Zo sprak Den Hollander zijn 'ja, mits' uit. B&W zegden toe bij de behandeling van het hoger beroep het standpunt van NV te zullen verdedigen.

Op 14 mei 1949 liet de gemeente, staande de onderhandelingen, weten dat zij urgent grond wilde aankopen voor de verbreding van de Zeeweg. De commissarissen hadden zich inmiddels over het bod van de gemeente gebogen en een tegenvoorstel gedaan voor de verkoop van het beschikbare grondbezit. De vraagprijs was 300.000 gulden.

Het college, dat flink wat van de oorspronkelijke vraagprijs af had gekregen, ging akkoord met deze prijs en berichtte Den Hollander in een brief d.d. 23 juni 1949 'onder voorbehoud van

goedkeuring door de gemeenteraad en Gedeputeerde Staten van Noord-Holland' de koop te willen bezegelen. Ze herinnerden daarbij aan de beloofde reductie op de vraagprijs, mocht het hoger beroep (erg) gunstig uitvallen. Den Hollander had bij de onderhandelingen toegezegd dat elke totaalwaarde boven de 5,5 ton (inclusief de inschrijvingen in het Grootboek die nog uit onderhandeld werden met de regering) in mindering zou komen op de vraagprijs. Op 1 juli 1949 was de koop wat de gemeente betreft rond, na goedkeuring door de raad op 28 juni. Het akkoord van Gedeputeerde Staten volgde april 1950.

De wederopbouw van Zandvoort bij de nieuwe watertoren, 1950-1951. Rechts de nieuwe Thorbeckestraat.

Nu was de beurt aan de commissarissen die de zaak op 15 september 1949 onder leiding van Van Dijk in Amsterdam bespraken. Ze hoopten nog op een wonder in hoger beroep en waren daarom niet gelukkig met de door Den Hollander toegezegde revisie-reductie. Van een eventuele meevaller wilden zij graag zelf profiteren. Toch gingen zij akkoord met de verkoop. Wel was tijd nodig voor het doornemen van de fiscale consequenties en voor de onvermijdelijke beslissing om de ZTM te liquideren.

Op 16 oktober werd een tweede vergadering belegd. De aandeelhouders waren inmiddels op de hoogte gesteld. Zij zagen de uitkomst van de gesprekken in Zandvoort met belangstelling tegemoet en waren graag bereid mee te werken.

Op 28 september vond nieuw overleg plaats op het Raadhuis. De NV had juridisch en fiscaal advies ingewonnen en zou een halve ton aan belastingen besparen als de gemeente bereid was als koper van het aandelenkapitaal op te treden. Zo zou er geen winst voor de vennootschap zijn en dus ook geen vennootschapsbelasting. Het antwoord van de gemeente volgde op 20 oktober, per brief. Het college zei niet in te kunnen gaan op het 'ongebruikelijke' voorstel. Er kleefden 'ernstige bezwaren' van administratieve en fiscale aard aan. Men wilde

het niet aan de raad voorleggen. Wel wilde het college de raad van commissarissen tegemoet komen door de reductie-clausule te schrappen. Men kende inmiddels de voorbeelden in het dorp van beroepszaken van andere hotelhouders en was zo realistisch er niet langer van uit te gaan dat het hoger beroep tegen de waardevermindering iets zou opleveren.

Kort na de brief van de gemeente stemden de grootaandeelhouders in met de deal. De terreinen van de ZTM werden aan de gemeente verkocht, optioneel ook de inschrijving in het Grootboek. Notaris de Zwart stelde een conceptakte van eigendomsoverdracht op. Dit wat begin 1950. Er was voor de transactie een verklaring van goedkeuring van de commissarissen en aandeelhouders nodig. Op 2 mei 1950 werd de laatste Algemene Aandeelhoudersvergadering gehouden in Amsterdam, waarop ook de jaarrekeningen over 1948 en 1949 passeerden. Bij de overdracht bij de notaris De Zwart tekende directeur Willem de Graaf de stukken.

Panoramafoto van de wederopbouw van Zandvoort, 1950. Het huizenlint in de Engelbertsstraat is gereed. In aanbouw zijn de nieuwe watertoren en de Thorbeckestraat. Midden boven Restaurant Garni en Paviljoen Kiefer. Rechts naast Garni een roetsjbaan op de plek waar zich voorheen joodse winkels bevonden. Collectie GOZ.

De tekeningen voor het Butlin Vakantiekamp Zandvoort, uitgebreid tot een terrein van twintig hectare, waarvan zeshonderd meter langs de boulevard, waren in november 1949 gereed. Het project sprak tot de verbeelding. Er zou een villapark verrijzen met zwembaden, tennisbanen, voetbalvelden, een winkelgalerij, bars en een eigen theater. Ook zouden er faciliteiten voor binnensport worden gecreëerd. Met de aanleg van het park was drie miljoen gulden gemoeid. Burgemeester Van Fenema was enthousiast, mede met het oog op de werkgelegenheid, en maakte zich gereed om naar Londen af te reizen voor het tekenen van de contracten. In oktober 1950 volgde in het Algemeen Handelsblad het bericht dat het Butlinkamp niet doorging, vanwege de devaluatie van het pond sterling en het recente failliet van Butlin op de Bahama's in het Caribische gebied.

De strijd om de inschrijving in het Grootboek was ook na de transactie met de gemeente nog niet ten einde. Heilbrunn legde zich ook na drie jaar nog niet neer bij de beslissing van het Ministerie. Hij probeerde middels een schrijven van mr. Den Hollander in juni 1950 in een ultieme poging om recht te verkrijgen om de ambassade van de U.S.A. te bewegen om te ageren tegen de waardevermindering. Heilbrunn was sinds kort Amerikaans staatsburger. Daarom beproefde hij deze weg. De ambassade antwoordde dat er weinig kans was op een nieuwe schikking, omdat de Nederlandse regering niet onwettig gehandeld had en er geen Amerikaanse belangen waren geschaad. Ook Heilbrunn restte niets anders dan zich bij de situatie neer te leggen en de bittere pil door te slikken.

Herbert, Olga en Marianne Ginsberg vluchtten in 1938 voor het geweld van de nazi's uit Berlijn naar Nederland. Olga Lachmann was een kleindochter van Gustav Eltzbacher. Ginsberg was financieel onderlegd en een groot kunstliefhebber. Hij was de oprichter van het *Gesellschaft für Ostasiatische Kunst* en lid van diverse museumdirecties in Berlijn. Hij bezat ook zelf een flinke collectie Oost-Aziatische kunst en was onder anderen bevriend met dr. Otto Strauss, hoogleraar Oosterse Filosofie in Breslau. Deze vluchtte eveneens naar Nederland, stierf tijdens de oorlog en werd begraven op de joodse begraafplaats in Overveen. Ginsberg droeg na de oorlog zorg voor de betaling van de grafrechten.

Ginsberg nam bij zijn vlucht uit Duitsland zijn kunstcollectie mee naar Nederland. De collectie vond onderdak bij het Gemeentemuseum in Den Haag, waar de familie tijdelijk woonde. Later verhuisden zij naar Zeist. Tijdens de bezetting werd de collectie - vijf kisten en acht koffers - ondergebracht bij mr. Johan van Dijk in Rotterdam.

*Marianne Gilbert met haar nicht Hilde Lachmann-Mosse.
Foto Leo Baeck Institute.*

Door verraad werd Van Dijk opgepakt wegens hulp aan joodse vluchtelingen. De schilderijen kwamen in handen van de SD en daarna van de SS-commandant in Den Haag. Na de oorlog waren ze verdwenen en deed Van Dijk moeite om de roofofstal terug te vinden. Allerlei autoriteiten werden ingeschakeld, waaronder de Amerikaanse regering. Marianne Gilbert – de nieuwe

familienaam na de oorlog – was inmiddels Amerikaans staatsburger. Schrale troost voor Gilbert was de door zijn verzekering in 1951 toegekende ‘uitkering wegens oorlogsschade’ voor zijn geroofde kunst.

Herbert en Olga Gilbert emigreerden op 1 september 1946 naar de V.S. en woonden in bij hun dochter op Long Island. Daar woonde een aantal neven en nichten – vier van de zes kleinkinderen van Gustav Eltzbacher. Vanuit New York hield Gilbert intensief contact met Van Dijk, die hem nauwkeurig over de ontwikkelingen in Zandvoort informeerde. Het kostte alle moeite om het geld van de liquidatie in Zandvoort naar Amerika te krijgen. Voorlopig waren daartoe geen mogelijkheden zonder hoge extra kosten.

Met het besluit van de commissarissen tot liquidatie van de ZTM, nu de terreinen waren verkocht aan de gemeente, moesten er wegen gevonden worden om de opheffing te effectueren. De situatie was verre van gemakkelijk. In de jaren 1945-1950 kwamen maar weinig vorderingen vrij, omdat het geld nodig was voor de wederopbouw. Op kapitaal dat naar het buitenland getransporteerd werd, rustte een fikse belasting en de handel in effecten was geblokkeerd. Daardoor zat het kapitaal van de aandeelhouders voorlopig ‘vast’ in de bepalingen van het Nederlandse recht. Voor de buitenlandse aandeelhouders was het wachten op hun geld, dat sommigen, zoals Gilbert, hard nodig hadden.

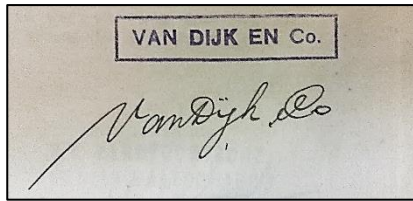
Gilbert en Van Dijk voerden lange tijd een briefwisseling over de mogelijkheden van een trans-Atlantische transfer van het Zandvoortse kapitaal. Gilbert was optimistisch, Van Dijk realistisch. Voorlopig hield de Nederlandsche Bank alles tegen. Het aandelenkapitaal was niet vrij verhandelbaar en mocht alleen binnen een week worden geherinvesteerd in Nederlandse aandelen en wederopbouwopties. Rente en dividend waren wel vrij opneembaar. Een andere klip die omzeild moest worden was de winstbelasting van 40% die de staat de vennootschap bij liquidatie dreigde op te leggen.

Opbouw van de Thorbeckestraat. Rechtsboven de nieuwe Engelbertsstraat. Foto 3 oktober 1950.

Een opening deed zich voor toen in oktober 1950 de vorderingen op de grond in Zandvoort na onderhandelingen vrijvielen en door de Nederlandse overheid voor 100% in verhandelbare

obligaties werden omgezet. De bedoeling was de opbrengst aan de aandeelhouders uit te keren. Meijburg en Co. werd om advies gevraagd en verschillende accountants gingen aan het werk. Er werd naar mogelijkheden gezocht om de buitenlandse aandeelhouders te helpen. Het meest aantrekkelijk was de optie dat één Nederlandse partij alle aandelen zou opkopen, zodat de NV zou ophouden te bestaan en de vennootschapsbelasting omzeild werd.

Begin november 1950 volgde de aankondiging dat commissaris J.C. van Dijk zich voor het opkoopprogramma beschikbaar stelde en een bod zou uitbrengen op alle uitstaande aandelen. Hij wilde tot 70% van de nominale waarde van 640 gulden betalen en bood 448 gulden per aandeel, mits driekwart van de waardepapieren zou worden aangemeld. De familie Sulzbach in Parijs ging als eerste akkoord en bood de 250 familieaandelen aan. Gilbert meldde op Van Dijks brief van 13 november begin december met het bod van 448 gulden per aandeel akkoord te gaan en zou de andere aandeelhouders in zijn 'groep', waaronder Alex en Erwin Lachmann, bewegen om zijn voorbeeld te volgen.

Het bod van Van Dijk werd dicht bij huis op 9 december bekrachtigd. Hij stelde een aanmeldingstermijn in tot 1 februari 1951. De overname zou dan, mits er voldoende aandelen werden aangemeld, per 15 februari ingaan. Verkoop aan Van Dijk was voor de aandeelhouders de enige manier om geld te krijgen.

Toch gingen de resterende aandeelhouders niet over één nacht ijs. Op 18 december vergaderden de commissarissen, inclusief Van Dijk, op het kantoor van de NV in Amsterdam. Hans Eltzbacher en Rudolf Heilbrunn waren afwezig. Aanwezig waren, naast directeur De Graaf, Den Hollander, Van Dijk en Bill de Roemer. Verder was uitgenodigd een adviseur Van Meijburg, die het bod onderzocht had en meende dat dit verhoogd kon worden tot 460 gulden per aandeel. Van Dijk werd gevraagd zijn bod te verhogen. Van Dijk zei de zaak in beraad te houden en spoedig van zich te laten horen. Hij bleek genoemd bedrag per aandeel inderdaad te willen betalen, omdat er een aantal meevallers zat in het pakket, waaronder de toekenning van een (verhandelbare) drankvergunning. Hij stelde als voorwaarde dat de commissarissen in hun correspondentie met de aandeelhouders het bod positief zouden aanbevelen. Aldus geschiedde.

Er werden voldoende stukken aangemeld voor de einddatum. De overname door Van Dijk en liquidatie van de Zandvoortse Terrein Maatschappij was daarmee een feit. Na precies zeventig jaar kwam er een einde aan drie opeenvolgende joodse NV's en het werk van dertig commissarissen en zes directeurs, die Bad Zandvoort op de kaart hadden gezet en bij wisselend getij de regie hadden gevoerd over de opbouw, groei en bloei van de badplaats.

Piet Gouda overleed in 1970 in Amsterdam, 62 jaar oud. Een jaar later stierf Max Otto Eltzbacher in Den Haag, 69 jaar oud.

Max Otto Eltzbacher, kinderarts in de Surinamestraat en bij de Kraamkliniek in Den Haag (Frankenslag), hier op een foto in de kliniek in de zomer van 1962 (www).

Op 14 december 1951 schreef Van Dijk pro forma de laatste jaarvergadering uit van de NV Zandvoortse Terrein Maatschappij, waarop de laatste jaarrekening werd goedgekeurd. Het Grootboek voor de Wederopbouw van het Ministerie van Financiën werd opgeheven op 14 juli 1960.

HERBERT G. GILBERT
67-89 DARTMOUTH STREET
FOREST HILLS, L. I., N. Y.
BOULEVARD 8-1049

Van Dijk had zich voor Gilbert verdiept in de Onderlinge Oorlogsschade Maatschappij. In mei 1951 werd een schadevergoeding van 24.000 gulden aan Gilbert toegekend.

Gilbert was *not amused* toen hij er in 1952 achter kwam dat Van Dijk aan andere aandeelhouders, waaronder zijn achterneef Edmund Lachmann, 460 gulden per aandeel had vergoed bij de opheffing van de NV. Hij was weliswaar zelf, in een eerder stadium, met een prijs van 448 gulden akkoord gegaan, maar was ervan uitgegaan dat er maar één prijs was.

Van Dijk haastte zich te antwoorden dat hij niets verkeers had gedaan en stelde Gilbert per kerende post een nabetaling van 2,50 dollar per aandeel in het vooruitzicht, waarmee de zaak was afgedaan.

*Op de lege plek tussen de nieuwe flats bevond zich het Kurhaus.
Op deze plek staat nu het Center Parks Beach Hotel.*

BIJLAGE 1 Joodse commissarissen, 1881 – 1951

(vetgedrukt de president-commissarissen)

	<i>Vaders:</i>		
1.	Gustav Eltzbacher	1881-1901	Amsterdam / Zandvoort
2.	Julius Eltzbacher [?]	1881-1900	Amsterdam, Keulen / Zandvoort
3.	Moritz Eltzbacher	1881-1892	Amsterdam
4.	Emil Sulzbach	1881-1899	Frankfurt am Main
5.	Rudolph Sulzbach	1881-1902	Frankfurt am Main
6.	Moritz Sulzbach	1881-1922	Parijs
	<i>Neven:</i>		
7.	Dr. Fritz Eltzbacher	1896-1927	Keulen, Berlijn, Driebergen (zoon van Moritz)
8.	Dr. Carl Eltzbacher	1896-1936	Keulen (zoon van Louis Eltzbacher)
	<i>Zonen:</i>		
9.	Dr. Edmund Lachmann	1902-1909	Berlijn (schoonzoon Gustav E.)
10.	Emil Sulzbach	1900-1932	Frankfurt am Main (zoon van Rudolph)
11.	Dr. Karl Sulzbach	1899-1932	Frankfurt am Main (broer van Emil)
12.	Georg Lachmann	1909-1919	Berlijn (schoonzoon Gustav E., broer Edmund)
13.	Marcel Sulzbach	1922-1933	Parijs (zoon van Moritz)
	<i>Kleinzonen:</i>		
14.	Hans Lachmann-Mosse	1915-1919	Berlijn (kleinzoon Gustav, zoon van Georg)
15.	Fritz Lachmann	1919-1925	Berlijn, R'dam (kleinzoon Gustav, zoon Edmund)
16.	Jack Eltzbacher	1915-1920	Den Haag, Wiesbaden
17.	Dr. Max Otto Eltzbacher	1926-1947	Den Haag (zoon van Fritz, kleinzoon Moritz)
18.	Ernst Sulzbach	1926-1947	Berlijn, Stockholm (zoon van Emil)
19.	Prof. dr. Walter Sulzbach	1927-1939	Frankfurt am Main, V.S.
20.	Dr. Hans Eltzbacher	1927-1946	Keulen, Brussel
21.	Mr. Arthur Eltzbacher	1934-1940	Keulen, Brussel (broer van Hans, omgekomen)
	<i>Aangetrouwd, overigen:</i>		
22.	Mr. Heinrich Kirchholtes	1933-1939	Frankfurt am Main (trustee gebr. Sulzbach)
23.	Pieter Joan Gerard Gouda	1936-1947	Amsterdam (zwager van Max Otto; niet-joods)
24.	Dr. Rudolf Heilbrunn	1939-1951	Amsterdam
25.	Dr. Herbert Ginsberg	1939-1940	Berlijn, Den Haag, Zeist (schoonzoon Fritz E.)
26.	Mr. Daniël den Hollander	1947-1951	Amsterdam (niet-joods)
27.	Johan Christiaan van Dijk	1947-1951	Rotterdam (trustee Ginsberg; niet-joods)
28.	L. Meijer	1947-1951	Amstelveen
29.	Bill van de Roemer	1947-1951	Den Haag (zwager van Max Otto; niet-joods)

Directeuren:

1.	Willem Reinier Blankenberg	1896 - 1898
2.	Baron Henricus Martinus Collot d'Escury	1898 - 1928
3.	Karl Robert Wüst	1928 - 1936
4.	Philip Dias Santilhano (joods)	1936 – 1942
5.	Pieter J.G. Gouda (waarnemend)	1945 – 1946
6.	W.G. de Graaf	1947 – 1951

BIJLAGE 2 Uitbaters van Hotel Kurzaal en het Kurhaus / Casino

Badseizoen	Passage (Grand Café-Rest.)	Hotel Kurzaal	Badseizoen	Kurhaus Zandvoort
1881 - ?		D.G. de Haan	1913	<i>Bouw Kurhaus</i>
1884-1889		Fritz Flöcke	1914	E.H. Burhdorf
1890 - ?		H.G. Gaarlandt	1915	Ferwerda & Tieman
1893		D. Deinum	1916	J. Anjema
1894	A. Hoogveld	D. Deinum	1917	J. Anjema
1895	A. Hoogveld	D. Deinum	1918	J. Anjema
1896	O.H. Reints	D. Deinum	1919	J. Anjema / Chr. Harig
1897	O.H. Reints	Gebr. Deinum	1920	Rosa Cats
1898	O.H. Reints	Gebr. Deinum	1921	H.W. Zechner
1899	O.H. Reints	Gebr. Deinum	1922	H.W. Zechner
1900	O.H. Reints	O.H. Reints	1923	Chr. Harig
1901	D. Hinzler	O.H. Reints	1924	Chr. Harig
1902	A. Hoogveld	Josef J. Deus	1925	Chr. Harig
1903	J.H. Kock	Josef J. Deus	1926	G. Dazert
1904	J.H. Kock	Josef J. Deus	1927	Directie Groot Badhuis
1905	Gebr. Gijsbertse	Josef J. Deus	1928	Directie Groot Badhuis
1906	Gebr. Gijsbertse	Josef J. Deus	1930	Probst
1907	Gebr. Gijsbertse	Gebr. Gijsbertse	1931	<i>gesloten</i>
1908	Gebr. Gijsbertse	Gebr. Gijsbertse	1932	<i>gesloten</i>
1909	Gebr. Gijsbertse	Gebr. Gijsbertse		Casino
1910	Gebr. Gijsbertse	Gebr. Gijsbertse	1933	A. Tuschinski
1911	Gebr. Gijsbertse	Gebr. Gijsbertse	1934	A. Tuschinski
1912	Gebr. Gijsbertse	Gebr. Gijsbertse	1935	<i>gesloten</i>
1913	E.H. Burhdorf	<i>Afbraak Kurzaal</i>	1936	H.A.A. van Haaf
1914	D. Deinum		1937	Georg Kiefer
1915	D. Deinum		1938	J. Penha en D. Hammelburg
1916 - 1917	J. de Roeper		1939	<i>gesloten</i>
1918 - 1920	Gebr. de Roeper		1940	A.J. van Duren
1920 - 1922	<i>Verkoop Passage</i>		1940	<i>Duitse bezetting</i>

Bronnen: Archief Zandvoortse Terrein- en Hotel Maatschappij, inclusief Zandvoortse Bouwgrondonderneming (1881-1896) en Zandvoortse Terrein Maatschappij (1936-1951), ondergebracht bij het Noord-Hollands Archief te Haarlem.
CD-Rom met oude Zandvoortse kranten vanaf 1880.

Foto's: De foto's in dit boek zijn afkomstig uit de rijke collectie van het Genootschap Oud Zandvoort, tenzij anders wordt vermeld. Een speciale collectie (familie)foto's berust bij het Leo Baeck Institute in New York. Ook uit het Nationaal Archief, Noord-Hollands Archief en van het Zandvoorts Museum werden diverse illustraties gebruikt. Een aantal aanvullende foto's en illustraties werd overgenomen van internet.

Ondernemers met lef

Joods BAD ZANDVOORT 1881-1951

Begunstigers / Ondernemers van NU:

- Bruna Zandvoort	Grote Krocht
- Zegmaar BV	Brederodestraat
- The Sands Hotel	Burgemeester Engelbertsstraat
- Kaashuis Tromp	Grote Krocht
- Grandcafé XL	Kerkplein
- De Meerpaal	Oud Zandvoortsch Vischrestaurant, Haltestraat
- Ger Cense,	Oud-voorzitter Genootschap Oud Zandvoort
- Ebicus BV	Halfweg (Sugar City)
- Minke van der Meulen	Vicevoorzitter Comité 4/5 mei Zandvoort
- Hema Zandvoort	Raadhuisplein
- Tea, Chocolate and More	Kerkstraat
- Jan en Marina Wassenaar	Senioren Vereniging Zandvoort
- Slagerij Marcel Horneman	Grote Krocht
- Jupiter Plaza, C.J. Bruijnzeel	Haltestraat
- Funi Tech, Nick Rietkerk	Nicolaas Beetslaan

Een blik in de Zandvoortse Passage, rond 1908.